

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**DÜZCE'DEKİ ÇERKEZ HALK İNANIŞLARININ
DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLSÜM GÖKÇE

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA BAŞ

BİLECİK, 2025
10691366

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**DÜZCE'DEKİ ÇERKEZ HALK İNANIŞLARININ
DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLSÜM GÖKÇE

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA BAŞ

BİLECİK, 2025
10691366

BEYAN

“Düzce’deki Çerkez Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu çalışmanın; Bilimsel Araştırma projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	
		X	
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Destegın Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURULU onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		19.04.2024/ E-54674167-050.04-249798	

Gülsüm GÖKÇE

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Düzce'deki Çerkez Toplumunun inanç dünyasını ve bu inançların dinler tarihi bağlamında nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik bir yolculuğun ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çerkezlerin Düzce'ye yerleşmeleri, onların kültürel ve dini kimliklerini muhafaza etme sürecinde yeni bir sayfa açmıştır. Bu süreçte, halk inanışları ve gelenekler, sadece dini ritüeller değil, aynı zamanda bir topluluğun kültürel mirasının taşıyıcısı olmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, bana rehberlik eden ve her adımda yanımda olan birçok kıymetli insanın emeği büyüktür. Öncelikle, tezimin her aşamasında bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren, engin bilgi birikimi ve anlayışıyla çalışmamı yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Baş'a en derin şükranlarımı sunarım. Onun rehberliği bu tezin bilimsel bir bütünlük içinde şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Araştırma sürecinde, Düzce'nin çeşitli köylerini adım adım gezerken bana eşlik eden, hoş görüşüyle araştırmama değer katan emekli müftü Turgut Açarı ve değerli eşi Ayşe Açarı'ye sonsuz teşekkür ederim. Onların samimi desteği ve misafirperverliği, bu araştırmanın sahadaki başarısının en önemli yapı taşlarından biri olmuştur. Ayrıca, bana Çerkez gelenekleri ve kültürü hakkında engin bilgilerini, sebep ve sonuçlarıyla paylaşarak araştırmama ışık tutan değerli komşum Sadettin Aydın'a özel bir teşekkür borçluyum. Onun anlattıkları, Çerkez kültürünün derinliklerine dair farkındalığımı artırmış ve bu çalışmanın zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Görüşmelerimiz esnasında katılımcılarımız nezaket göstererek araştırmamıza yardımcı olmuşlardır. Haçemziye köyü, Düzce Adıge Kültür Evi Derneği Başkanı Sayın Erdal Özmeç bize durağa kadar eşlik etmiştir. Bu süreçte, bana özel olarak hazırladıkları geleneksel "haluj"lar ile hem sıcaklıklarını hem de misafirperverliklerini gösteren ve tüm sorularıma içtenlikle cevap veren katılımcılara ayrıca teşekkür ederim. Onların samimiyeti ve yardımları, bu çalışmanın en değerli yanlarından biri olmuştur.

Bu çalışmanın her aşamasında bana destek olan aileme ve arkadaşlarıma da sonsuz teşekkür ederim. Onların desteği, bu süreci benim için daha katlanılabilir ve anlamlı hale getirmiştir. Bu alan araştırmasının ortaya koyduğu bilgilerle Düzce'deki Çerkez halkının kültürel mirasına dair bir bakış açısı sunmasını ve bu konularda gelecek yıllarda yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlamasını diliyorum.

Gülsüm GÖKÇE

2025

ÖZET

DÜZCE'DEKİ ÇERKEZ HALK İNANISLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

"Düzce'deki Çerkez Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı tezimiz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde, araştırma konusunun kapsamı, amacı ve metodu açıklanmakta; ayrıca Çerkezlerin Düzce'ye iskân süreci ve bölge hakkında genel bilgiler sunulmaktadır. Bu bölümde, Çerkez tarihine kısaca yer verilmekte bölgeye Çerkezlerin yerleşim süreci ile bu sürecin arka planı hakkında temel bilgiler sunulmaktadır.

Birinci bölümde, Düzce Çerkezlerinin doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın önemli geçiş dönemlerine ilişkin geleneksel inanış ve uygulamaları incelenmiştir. Bu döneme ait ritüeller ve gelenekler, saha çalışmaları ve derlemeler ışığında ele alınmış ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bölüm sonunda Dinler tarihi perspektifinden karşılaştırma metodu kullanılarak farklı Çerkez boylarında ve Türk toplumlarında benzer uygulamalar ele alınış ve değerlendirmeler yapılmıştır.

İkinci bölümde ise geçiş dönemlerinden halk hakimliği ve diğer muhtelif inanış ve uygulamalar ele alınmaktadır. Halk hekimliği ve diğer muhtelif inanış ve uygulamalar bölümleri sonunda karşılaştırmalı değerlendirmelerle ele alınarak gerek Çerkez toplumlarında gerek tarihsel bazda benzerlikler göz önüne serilmiştir.

Yapılan çalışma sonunda Çerkezlerin kültürel miraslarının ve Kafkasya'dan getirdikleri gelenekleri sürdürme konusundaki kararlılıklarının varlığı tespit edilmiştir. Değişen dünya koşullarına rağmen, geçmişten günümüze kültürel kimliklerini koruma çabaları belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Çerkezlerin halk inanışları ve uygulamaları, diğer kültürel etkileşimlerden az etkilenmiş olup, bu durum onların kültürel özgünlüklerini koruma çabalarını sürdürdükleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Düzce, Çerkezler, Halk İnanışları, Doğum, Evlilik, Ölüm, Halk Hekimliği.

ABSTRACT

EVALUATION OF CIRCASSIAN FOLK BELIEFS IN DÜZCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF RELIGIONS

Our thesis titled "Evaluation of Circassian Folk Beliefs in Düzce from the Perspective of the History of Religions" consists of an introduction and two main chapters. In the introduction, the scope, purpose, and methodology of the research are explained; additionally, the settlement process of Circassians in Düzce and general information about the region is provided. This section briefly touches on Circassian history, offering fundamental information about the process of Circassian settlement in the region and the background of this process.

In the first chapter, the traditional beliefs and practices of the Circassians in Düzce concerning significant life transitions, such as birth and marriage, are examined. Rituals and traditions from this period are discussed considering field studies and compilations, and a detailed evaluation is made based on information obtained from oral sources. At the end of the chapter, similar practices among different Circassian clans and Turkish communities are analyzed and evaluated using a comparative method from the perspective of the history of religions.

The second chapter focuses on death and post-mortem practices, as well as beliefs and practices in folk medicine related to life transitions. These topics are also subjected to comparative evaluations at the end of the chapter, highlighting similarities both within Circassian societies and historically.

The study concludes that Circassians have a strong determination to maintain their cultural heritage and the traditions they brought from the Caucasus. Despite changing global conditions, their efforts to preserve their cultural identity from past to present have become notably prominent. The folk beliefs and practices of the Circassians have been minimally influenced by other cultural interactions, demonstrating their ongoing efforts to maintain their cultural uniqueness.

Keywords: Düzce, Circassians, Folk Beliefs, Birth, Marriage, Death, Folk Medicine.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
KATILIMCI KİŞİLER LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önem, Metodu, Kapsamı.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Metodu.....	4
1.4. Araştırmanın Kapsamı.....	6
2. Çerkez Tarihi.....	6
2.1. Kafkasya Kavramı.....	6
2.2. Çerkez Kavramı.....	7
2.3. Osmanlı ve Çerkez İlişkileri.....	9
2.4. Rus- Çerkez İlişkileri.....	9
2.5. Düzce Çerkezlerinin Sürgünle İlgili Faaliyetleri.....	13
2.6. Hayat Felsefesi Olarak Xabze.....	15
3. Çerkezlerin Kadim Tanrı İnanışları.....	17
4. Çerkez Mitolojisi Nartlar.....	22
5. Düzce Tarihi ve Coğrafyası.....	24
5.1. Çerkezlerin Düzce'ye İskanı.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANISLARI

1. Doğumla İlgili Halk İnanışları.....	29
1.1. Doğum Öncesi İle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	30
1.2. Doğum Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	32
1.3. Doğumla İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi.....	35
2. Evlilikle İlgili Halk İnanışları.....	45
2.1. Zexes Toplantısı.....	45
2.2. Kaşenlik ve Psetluh.....	47
2.3. Auj Verme.....	48
2.4. Kız İsteme ve Söz Kesme (Nişan).....	48
2.5. Başlık Alma (Wase).....	50
2.6. Gelin ve Damatlık Yapma (Sakinma Adetleri).....	50
2.7. Düğüne Hazırlık ve Düğün.....	50
2.7.1. Düğüncü Gitme.....	51
2.7.2. Gelin Alma Merasimi.....	51
2.7.3. Nıvo Yejej Serenomisi.....	52
2.7.4. Düğün Yemeği.....	53
2.7.5. Gelin Çıkartma.....	53
2.7.6. Düğün Müzikleri ve Oyunları (Ceug).....	53
2.7.7. Gelin ve Damatlık Sakınma Adetlerinin Sona Ermesi.....	55
2.7.8. Damadın Nanyıj Evinden Çıkarılması.....	55
2.7.9. Düğün Biterken Yapılan Uygulamalar.....	56
2.7.10. Kız Kaçırma.....	56
2.8. Evlilikle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi.....	57
3. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	76

3.1. Ölüm Öncesi İle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	76
3.2. Ölüm Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	77
3.2.1. Ölünün Yıkanması ve Keflenmesi.....	78
3.2.2. Cenazenin Defnedilmesi ve Cenaze Namazının Kılınması.....	78
3.2.3. Taziye ve Yas Tutma.....	78
3.2.4. Ölü İçin Adıgece Mevlit Okutma İle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	80
3.2.5. Ölümü Erteleme Töreni (Ç'apşe).....	81
3.3. Ölümle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİ VE DİĞER MUHTELİF HALK İNANIŞ VE UYGULAMLARI

1. Halk Hekimliği.....	92
1.1. Halk Hekimliğinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri.....	92
2. Diğer Muhtelif İnanışlar.....	99
2.1. Hante Guşe (Kürek Hanım- Yağmur Duası).....	99
2.2. Huaho'lar.....	107
2.3. Hıdırellez/Paskalya Bayramı.....	116
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA.....	121

KISALTMALAR LİSTESİ

age : Adı geçen eser

agm: Adı geçen makale

agt: Adı geçen tez

Bkz: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

çev. : çeviri

D.İ.B : Diyanet İşleri Başkanlığı

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed : Editör

n.d. : no date

No: Numara

s.: Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: Ve benzeri

KATILIMCI KİŞİLER LİSTESİ

- K.K. 1:** S. A., 1944 arapçiftliği mahallesi doğumlu, lisans mezunu, emekli teknik öğretmen.
- K.K. 2:** T. A., 1957 küçük ahmet köyü doğumlu, lisans mezunu, emekli müftü.
- K.K. 3:** A. A., 1964 düzce doğumlu, lise mezunu, ev hanımı.
- K.K. 4:** M. A., 1928 izmit doğumlu, aydınpınar (saguç) köyü, ilkokul mezunu, ev hanımı.
- K. K. 5:** N. A., 1950 küçük ahmet köyü doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı.
- K.K. 6:** A. A., 1966 aydınpınar köyü (saguç) doğumlu, lisans mezunu, emekli öğretmen,
- K.K. 7:** Ş. Y., 1948 düzce doğumlu, önlisans mezunu, emekli murakıp.
- K.K. 8:** A. E., 1948 düzce doğumlu, lisans mezunu, emekli emniyet müdürü.
- K.K. 9:** N. Ö., 1961 köprübaşı ömerefendi köyü(haçemziya) doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı.
- K.K. 10:** B. T., 1944 söğütlü (hatip) köyü doğumlu, okur-yazar, ev hanımı.
- K.K. 11:** M. O., 1946 söğütlü (hatip) köyü doğumlu, okur-yazar, ev hanımı.
- K.K.12:** S. Y., 1952 küçük ahmet köyü doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı.
- K.K. 13:** M. T., 1965 kazukoğlu mahallesi doğumlu, ön lisans mezunu, kuyumcu.
- K.K. 14:** E. C., 1965 duraklar köyü doğumlu, lisans mezunu, ilköğretim okul müdürü.
- K.K. 15:** M. T., 1946 küçükmehmetler köyü doğumlu, okur-yazar, ev hanımı.
- K.K. 16:** B. Ş., 1950 küçükmehmetler köyü doğumlu, okur- yazar, ev hanımı.
- K.K. 17:** S. C. Ö., 1957 kazukoğlu mahallesi doğumlu, lise mezunu, emekli.
- K.K. 18:** Ö. F. Ö., 1961 düzce doğumlu, lise mezunu, emekli.
- K.K. 19:** S. T., 1945 küçük ahmet köyü doğumlu, ortaokul mezunu, terzi.
- K.K. 20:** D. Y., 1974 bayramcı(konaklı) köyü doğumlu, lisans mezunu, müftülük V.H.K.İ.
- K.K. 21:** M. S., 1973 kuyumcuhaciali mahallesi doğumlu, lisans mezunu, müftülük V.H.K.İ.
- K.K. 22:** D. Ç., 1971 köprübaşı ömerefendi köyü(haçemziya) doğumlu, önlisans mezunu, imam-hatip.
- K.K. 23:** H. Ü., 1971 pınarlar(hampınaz) köyü doğumlu, lisans mezunu, müftülük V.H.K.İ.
- K.K. 24:** S. K., 1971 beyciler mahallesi doğumlu, lise mezunu, ev hanımı.
- K.K. 25:** T. M., 1945 bayramcı(konaklı) köyü doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.
- K.K. 26:** E. A., 1994 sarayyeri mahallesi doğumlu, önlisans mezunu, imam-hatip.
- K.K. 27:** T. A., 1965 akınlar mahallesi doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.
- K.K. 28:** M. A., 1963 sarayyeri mahallesi doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.
- K.K. 29:** N. A., 1949 düzce doğumlu, lise mezunu, ev hanımı.
- K.K. 30:** S. Ö., 1961 uzun mustafa mahallesi doğumlu, lisans mezunu, memur.
- K.K. 31:** K. M., 1960 aydınpınar köyü (saguç) doğumlu, lise mezunu, çiftçi.

K.K. 32: N. Ö., 1969 mersin doğumlu, aydınpınar köyü (saguç), lisans mezunu, düzce adıge kültür derneği başkan yardımcısı.

K. K. 33: K. A., 1957 düzce doğumlu, sarayyeri mahallesi, ilkokul, ev hanımı.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi, Metodu, Kapsamı

1.1 Araştırmanın Konusu

Toplumlar kültürlerini, inanç sistemlerini, örf ve âdetlerini; geçmiş kuşaklardan devralarak ortak yarattıkları ürünleri de ekleyerek gelecek kuşaklara aktarır. Halk inanışları menşe itibarıyla çok eski dönemlere uzanmaktadır ve genelde süreklilik arz etmektedir. Bütün bu inanışların dinler tarihi bakımından değerlendirilmesi, din-insan ilişkilerinin tarihsel gelişiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Evrensel bir olgu olan halk inançları, dünyanın hemen her bölgesinde yaşayan toplumlarda mevcuttur. Kutsalın yaygınlaşmasının bir sonucu olan ve süreklilik arz eden halk inançları, insanlık var olduğu sürece devam edecektir. Bölgeler arası hatta bir bölgenin kendi içindeki yöreler arasında bile birçok değişiklik arz eden halk inançlarının olduğu gerçeğinden hareketle bu çalışmada, Düzce'deki Çerkez Halk İnanışlarının karakteristik özelliklerinin tespit edilmesi ve bu inançların o yörede yaşayan Çerkez halkı üzerindeki etkilerinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Bu araştırma, Düzce ve çevresinde yaşayan Çerkez halkının geleneksel inançlarının dinler tarihi bağlamında detaylı bir şekilde incelenmesini ve bu inançların bölgenin kültürel ve dini çeşitliliğini nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır. Özellikle, Düzce'deki Çerkez halkının günlük yaşamlarında yaşadıkları geleneksel inançların dinler tarihi içinde nasıl evrildiği ve şekillendiği üzerine odaklanılmaktadır. Bu çalışmada, Çerkez halkının inançlarının tarihsel değişimini, dini etkileşimlerini ve günümüzdeki yansımalarını detaylı bir şekilde ele alacaktır.

Araştırmamın konusu Düzce ve çevresindeki Çerkez halkının geleneksel inançlarını dinler tarihi açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, belirli bir coğrafi bölgeye odaklanarak, bölgenin kültürel ve dini dokusunu anlamak için bir inceleme sunmayı hedeflemektedir. Saha çalışmaları, literatür taraması ve karşılaştırmalı analizler gibi çeşitli araştırma metodolojileri kullanılarak, Düzce'deki Çerkez halkının inançlarının kökenleri, evrimi ve güncel yansımaları araştırılacaktır.

Saha çalışması temelinde gerçekleştirilecek olan bu araştırma hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan elde edilen verilerin derinlemesine analizini içerecektir. Bu araştırma, özellikle,

geçiş dönemlerinde yaşanan ritüeller ve halk hekimliği uygulamaları gibi konular, araştırmanızın odak noktalarını oluşturarak daha geniş bir bağlamda ele alınacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın genel amacı, Düzce'deki Çerkez halkının geleneksel inançlarını dinler tarihi açısından derinlemesine değerlendirerek, bu inançların kökenlerini, evrimini ve toplumsal rolünü anlamak ve belgelemektir. Bu çalışma, bölgenin kültürel ve dini mirasını araştırarak, genel bir dinler tarihi çerçevesinde Çerkez halkının inançlarının yerini ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın genel amacı doğrultusunda, aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Düzce'nin coğrafı, sosyokültürel ve tarihi yapısı nasıldır ve Çerkez halkının bu yapının içindeki konumu nedir?

2. Kitabi inançların yanı sıra, Çerkez halkının kutsal saydığı ve inandığı unsurlar nelerdir ve bu unsurların toplumsal önemi nedir?

3. Düzce'deki geçiş ritüelleri (doğum, evlenme, ölüm vb.) nasıl uygulanır ve Çerkez halkının bu ritüellerdeki inançları nasıl şekillenir?

4. Düzce'deki Çerkezlerin halk hekimliğiyle ilgili uygulamaları nelerdir ve bu uygulamaların kökenleri ve etkileri nelerdir?

5. Çerkez halkının bu inançlara ve uygulamalara olan ilgisinin arkasındaki inanç, kültürel nedenler nelerdir?

6. Yaşatılan halk inanışlarının günlük hayattaki kullanım pratikleri nelerdir ve hangi yöntemlere sıklıkla başvurulmaktadır?

7. Bölgenin örf ve adetlerinin dini boyutları nelerdir ve bu adetlerin toplum üzerindeki etkileri nasıl değerlendirilir?

Hedefimiz, Düzce Çerkez Halk İnanışlarının kökenlerini çeşitli dinler ve inançlarla karşılaştırarak bağlantılarını araştırmak ve aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bu inançların mevcudiyetini tespit ederek, bu alandaki araştırmalara katkı sağlamaktır.

Halk inanışları, belirli bir coğrafı bölgede yaşayan toplulukların tarihsel süreç içinde geliştirdiği inanç ve uygulamalardır. Bu inançlar, genellikle sözlü olarak aktarılır ve duyular aracılığıyla nesilden nesile geçiş gösterir. Halkbilim, antropoloji, etnoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinler halk inanışlarından faydalansalar da, bu inançlar esasen dinler tarihi ve

halkbilimin ortak ilgi alanı olarak ortaya çıkar. Halk inanışlarını araştırmak ve derlemek, halkbilimin özel bir alanı olarak değerlendirilirken, bu inanışların din ve dinler boyutu ise daha çok dinler tarihinin kapsamına girmektedir.¹

Adet, uzun bir zaman dilimi içinde tekrarlanarak kurumsallaşmış toplumsal alışkanlıklardır. Bu alışkanlıklar, dolayimsız bir gereksinimi karşılama amacı taşıyabilir; ancak kuşaklar boyunca devam etmeleri, bu uygulamaların rasyonel temellerinin sorgulanmamasına neden olur. Adetler, geçmişin izlerini günümüze taşıırken süreklilik hissini de korur. Bununla birlikte, adet ve gelenek arasındaki sınırlar belirsiz olmakla birlikte, önemli farklılıklar mevcuttur. Adetler, geleneklere kıyasla daha önemsiz sosyal pratikler olarak kabul edilir ve genellikle yüzeysel davranış tarzlarını içerir, bu nedenle gelenekler kadar derin bir değer taşımazlar.²

Örf, bilinçdışı alışkanlıklar haline gelen toplumsal normları ifade eder. Toplumun ahlak ve terbiye standartlarını belirleyen temel kurallar oluşturduğundan, bireyler tarafından içselleştirilmiştir. Örf, toplumun direngenliğini de gösterir. Geçişli (bir eylemi teşvik eden) ve geçişsiz (bir eylemi yapmamayı emreden) kurallar olarak incelenebilen örfler, özellikle karşılıklılık temeline dayandığı için grup içi ve grup dışı farklı davranış kodları öngörmektedir.³

Gelenek, âdet ve örf arasındaki sınırların belirgin olmaması, bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisini karmaşık hale getirir. Gelenek, toplumsal hayatta yaptırımcı ve kural koyucu bir işlev üstlenirken, âdetler daha az müdahaleci bir karakter taşır. Âdetler, genellikle daha az değer yüklü olup, zorunlu olmaktan çok tavsiye niteliğindedir; bu nedenle gelenekler kadar etkili bir benimseme ve aktarım sürecine sahip değildirler. Örf gelince, bu kavram, bir toplumun “ahlâk ve terbiye standartlarını belirleyen” temel normları ifade eder. Günlük konuşma dilimizde gelenek, modern kavramlarla daha yakın bir ilişki içerisindeyken, örf ve âdetler genellikle daha uzak bir bağlamda değerlendirilmektedir.⁴

Bu bağlamda, halk inanışları, genellikle doğaüstü veya mistik unsurlara odaklanırken, gelenekler ve örf, daha geniş bir kültürel çerçevede toplumun yaşam tarzını, değerlerini ve sosyal ilişkilerini şekillendirir.

¹ A. H. Eroğlu (2017). Halk İnanışlarına Giriş, Durmuş Arık & Ahmet Hikmet Eroğlu (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı*, Grafik Yayınları, Ankara, s. 22.

² K, Emiroğlu & S, Aydın (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 13.

³ Emiroğlu & Aydın (2003). age, s. 659.

⁴ S. Tunç (2018). Kültür, Bilgi ve Toplum, Ali Ergur & Emre Gökalp (Ed.), *Kültür Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, s. 108.

1.3. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızın başlangıcında, “Düzce’deki Çerkez Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” konusunda genel bir çerçeve oluşturmak için ilgili kaynaklardan faydalanarak çalışmanın temel taslağı hazırlanmıştır. Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşacaktır. Giriş bölümünde, temel kaynaklardan elde edilen bilgilerle halk inanışlarına dair teorik içerikler ele alınacaktır. Ardından, Düzce ili, Çerkezlerin kısa tarihi, Düzce Çerkezlerin kadim Tanrı inanışları, Çerkez Mitolojisi Nartlar, Düzce tarihi ve coğrafyası, Çerkezlerin Düzce’ye İskanı onularında genel bilgiler sunulacak ve literatür taraması sonuçlarına dayanarak bölgenin tarihi, coğrafyası ve sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgiler aktarılacaktır.

Birinci bölümde, Düzce'deki Çerkezlerin geçiş dönemi ritüellerinden doğum, evlenme, ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalar ele alınacaktır. Doğum ile ilgili inanışlar doğum öncesi ve sonrası olarak gruplandırılacak Dinler Tarihi açısından değerlendirilecektir. Ardından evlilikle ilgili halk inanç ve uygulamalarına odaklanılıp, elde edilen bulguların Dinler Tarihi perspektifinden değerlendirilmesi yapılacaktır. Son olarak ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar ele alınacak ve bu inanç uygulamaların Dinler Tarihi açısından değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir.

İkinci bölümde, Düzce'deki Çerkez halk inanışlarına odaklanılarak çeşitli konular üzerindeki inanış ve uygulamalar incelenecektir. Bu konular arasında halk hekimliği ve diğer muhtelif inanışlar yer alacaktır. Bu inanışlar ve uygulamalar, Dinler Tarihi perspektifinden değerlendirilecektir.

Araştırmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Çalışma, saha araştırması odaklı olduğundan, ilgili verilerin toplanması için örnek olaylar, yazılı kaynakların incelenmesi, ses ve video kayıtları, fotoğrafçılık, gözlem ve kaynak kişilerle mülakat gibi alan araştırması tekniklerinden yararlanılacaktır. Veri toplama sürecinde, katılımcı kişiler aracılığıyla malzeme toplanacaktır. Doğumla ilgili inançlar incelenirken genellikle doğum yapmış kadınlar, evlilikle ilgili inançlar incelenirken evli bireyler, ölümle ilgili inançlar incelenirken ise yakınlarını kaybetmiş kişiler tercih edilecektir. Düzce ilinin merkez ilçesine bağlı köy ve mahallelerde yaşayan, bölgenin sosyo-kültürel yapısını iyi bilen Çerkezlerle görüşmeler gerçekleştirilecektir. Kuşaklar arası karşılaştırma ve derinlemesine veri alabilmek amacıyla yaş kriterlerimizi 18 ile 80 yaş arasında belirledik. Araştırmamızda, yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakat soruları kullanarak, katılımcılarla açık rıza alınarak görüşme formu doldurulacaktır. Yüz yüze gerçekleştirilecek soru-cevap şeklindeki görüşmelerde ses

kayıt cihazları kullanılacak ve gözlem yapıldığında fotoğraf makinesi kullanılacaktır. Katılımcılardan alınacak cevaplara göre, sorular tekrar açıklanacak ve çeşitlendirilerek derinlemesine bilgi elde edilmeye çalışılacaktır. Elde edilen bilgiler düzenli bir şekilde fişlenip not alınacak ve ardından bu veriler, Dinler Tarihi açısından önemli olan deskriptif (tasvir edici ve açıklayıcı) metot kullanılarak değerlendirilip yazıya dökülecektir.

Araştırma sürecinde, bazı durumlarda Dinler Tarihi'nin fenomenolojik ve karşılaştırmalı metotlarına da yer verilecektir. Bu metot, Düzce'deki Çerkez halkının halk inanışlarını ve kültürel pratiklerini detaylı bir şekilde tanımlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemi olacaktır. Bu yöntem, Düzce'deki Çerkez halkının halk inanışlarını ve kültürel pratiklerini derinlemesine anlamak için uygun bir yaklaşımdır. Nitel araştırma yöntemi, derinlemesine görüşmeler, odak grupları ve katılımcı gözlem gibi teknikler aracılığıyla toplanan kalitatif verilerin analizini içerecektir. Araştırmanın metodolojisi, katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden oluşacaktır. Katılımcı gözlem, Düzce'deki Çerkez halkının günlük yaşam pratiklerini ve inançlarını daha yakından gözlemlemek için kullanılacaktır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler ise katılımcıların inançları, ritüelleri ve geçmiş deneyimleri hakkında derinlemesine bilgi edinmek için kullanılacaktır.

Hipotez ve varsayımımız ise şudur:

Düzce'deki Çerkez halk inanışları, bölgedeki tarihi, kültürel ve coğrafi faktörlerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu inançların karmaşıklığı, bölgede yaşayan farklı etnik gruplar arasındaki etkileşimlerden, çeşitli medeniyetlerin etkilerinden ve yerel mitoloji ile dini uygulamaların etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Düzce'de yaşayan Çerkezlerin halk inanışları yaşanan bu inançların halk inanışlarının kutsal ve kutsalın tezahürleri etrafında yoğunlaştığı varsayılmaktadır. Araştırmanın sonuçları, bölgedeki halk inançlarının karmaşık yapısını ve etkileşimlerini ortaya koyacak ve bu inançların dinler tarihi açısından nasıl anlaşılması gerektiğini daha ayrıntılı olarak açıklayacaktır. Bu çalışma, bölgedeki inanç sistemlerinin karmaşıklığını ve kökenlerini anlamak için hipotezin test edilmesini içerecektir.

Araştırmamızın Sınırlılıklar:

Araştırmanın sınırlılığı, katılımcıların sınırlı sayıda olması ve Düzce'deki Çerkez halkının heterojenliği olacaktır. Araştırmanın zaman ve kaynak sınırlılıkları da göz önünde bulundurulacaktır, bu nedenle kapsamlı bir veri toplama süreci mümkün olmayabilir. Bazı

katılımcılar, araştırmaya katılmaktan çekinebilir veya gizlilik endişeleri yaşayabilirler. Bu durum, araştırma verilerinin eksik veya yanıltıcı olmasına neden olabilir.

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamı, Düzce ilinde bulunan Çerkezler'in yoğun olarak yaşadığı “Düzce Kültürü ve Halk Bilimi” kitabında tespit edilen şu köy ve mahalleleri kapsamaktadır:

Düzce ilinin merkez ilçesine bağlı köyleri: Küçükahmetler, Bataklıkçıftlık, Bayramcı, Develibesni, Küçükmehmetler, Kızılcık, Çınarlı, Aydınpınar, Çakır Hacı İbrahim, Kestane, Gölormanı, Köprübaşı Ömer Efendi, Duraklar, Çerkez Taş Köprü, Muncurlu, Pınarlar, Ortaköy, Kuyumcu Hacı Ali, Hacı Atıf ve Aynalı.

Düzce ilinin merkez ilçesine bağlı mahalleleri: Arapçıftlığı, Sarayyeri, Uzun Mustafa, Kiremitocağı, Kara Hacı Musa, Akınlar, Şıralık, Kazukoğlu⁵. Bu köy ve mahallelerde yaşayan Çerkez halkının geleneksel inanışları, ritüellerini dinler tarihi açısından değerlendirilecektir. Bu araştırmanın kapsamı, Düzce'deki Çerkez halkının inançlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesinde temel alınacak köy ve mahallelerin kapsamını belirlemiştir.

2. Çerkez Tarihi

2.1. Kafkasya Kavramı

“Kafkasya, doğuda Hazar Denizi'nden başlayarak batıda Azak Denizi ve Karadeniz'e kadar uzanan...” diye başlayan ansiklopedik bilgilerin tanımlamakta yetersiz kaldığı bir coğrafyadır. Çünkü coğrafi, siyasi ve kültürel tanımlan birbirinden farklıdır; döneme ve ülkeye göre de değişir. En başta Avrupa'da mı, yoksa Asya'da mı olduğu tartışmalıdır. İsveçli subay ve coğrafyacı Strahlenberg'in Avrupa'yı siyasi ve kültürel olarak Asya'dan ayırmak için 1730'da Ural Dağları'ndan geçirdiği sınır, o zamandan beri birçok bilim insanı tarafından kabul edilir. Bu sınır ifadesine göre Kafkasya, Asya'nın bir parçasıdır. Bazı coğrafyacılar ise Avrupa ve Asya sınırını her iki Kafkas dağ sırasının güneyinden geçirir. Yaklaşım farklılığına bağlı olarak Avrupa'nın en büyük dağı olan bazen Elbrus (5642 metre), bazen Alpler'deki Mont Blanc (4810 metre) olur.”⁶

Kafkasya adının kökeni eski Yunanca (Καύκασος) kaynaklıdır. Bu terim, ilk olarak eski Yunan yazarları olan Eshil'in “Zincire Vurulmuş Prometheus” (İ.Ö. VI-V yüzyıl) eserinde ve Herodot'un (İ.Ö. V yüzyıl) çalışmalarında geçmektedir. Yunan mitolojisinde önemli bir yer alır.

⁵Ç. Sütçü & H. Zengin (2022). Çerkezler, İlhan Genç (Ed.), *Geleneksel Düzce Kültürü ve Halk Bilimi*, Düzce Üniversitesi Yayınları, Düzce, s.218-219.

⁶ M. Papşu (2013). Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya. *Atlas Tarih*, 24, 9.

Mitolojilerde Prometheus'un Kafkas Dağları'nda zincire vurulduğu ve Amazonların da Kafkasya ile bağlantılı olduğu anlatılır. Bu sebeplerle Kafkas halklarının mitolojisi ile Yunan mitolojisi arasında benzerlikler bulur. Kafkas(ya) adının etimolojisi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, İngilizce'de “Caucasia”, Fransızca'da “Caucase”, Almanca'da “Kaukasus”, Rusça'da ise “Kavkaz” olarak adlandırılır. Kafkasya halklarının dillerinde ise bütün olarak Kafkasya'ya tek bir ad verilmez.⁷

2.2. Çerkez Kavramı

Çerkez⁸ adının kökenleri, etimolojisi ve hangi etnik grupların bu terimle kastedildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konu, çeşitli bulguların incelenmesine ve ayrı bir tartışma alanı açmasına neden olmaktadır. Rusya'daki etnik grupların tarihine dair otorite kabul edilen 'An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires' adlı eserde, Çerkez (Circassian) teriminin Kuzeydoğu Kafkas dağlarında yaşayan çeşitli grup ve kabileleri genel olarak tanımladığı ancak geniş bir şekilde kullanıldığı belirtilmektedir. Bu terim, Rusların geniş bir etnik grubu ifade etmek için kullandıkları bir terim olup günümüzde sadece belirli bir otonom bölgede yaşayan grupları tanımlamaktadır. Çerkez (Circassian) olarak adlandırılan bu geniş grup içinde Adıgeler⁹, Çerkezler, Kabartaylar ve Abhazlar bulunmaktadır. Türkçe'de Çerkez olarak adlandırılan topluluk ise kendilerini Adıge olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan 'Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East' adlı başka bir kaynakta Circassian terimi, parantez içinde Adıge terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklardaki çelişki, terimin hem günlük kullanımda hem de bilimsel literatürde net olarak tanımlanmasının zorluğuna işaret etmektedir. Ancak son dönemde Çerkezlerin etnik kimlikleri üzerine artan farkındalıkları, tercihlerini Adıge teriminden çok Çerkez terimine yöneltmiştir, bu da popüler kullanım ve ilgili literatürle uyumlu bir tercihtir.¹⁰

Çerkez kelimesinin tarihçesi incelendiğinde, antik dönem seyyah ve tarihçilerinin (Herodot, Hellenikus, F. Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi) ve daha sonraki dönemlerde Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Arapların Kuzey Kafkasya'daki yerli halklar için kullandığı çeşitli isimlerin zamanla “ÇERKEZ” terimine dönüştüğü görülmektedir. Ancak bu terim, Kafkasya'daki herhangi bir halkın doğrudan adı değildir. Her etnik grup kendi tarihi adı ve

⁷ Papşu (2013). age, s. 9.

⁸ Kuzey Kafkasya'da yaşayan Adıgelere başkalarının verdikleri isimdir. Yazıda birlik sağlamak amacıyla Adıge yerine Çerkez ve Çerkes kavramları kullanılıyor ama biz Çerkez'i tercih edeceğiz.

⁹ Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkezlerin kendilerine verdikleri isimdir.

¹⁰ H. Değirmenci (2011). *Çerkes Toplumunda Evlilik Pratikleri: Uzunyayla Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. s. 14-15.

kendi cumhuriyeti ile varlığını sürdürmektedir. “Çerkez” terimi geniş anlamda Kuzeybatı Kafkas kökenli Adıge-Abaza-Ubi gruplarını, daha dar anlamda ise sadece Adıge grubuna mensup boyları kapsamaktadır. Osmanlı döneminden günümüze kadar olan literatürde ise, Kafkasya'dan gelen göçmenler genel bir üst kimlik olarak “Çerkez” olarak tanımlanmıştır.¹¹

Avagyan'ın çalışmasında belirtildiği gibi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda “Çerkez” terimi önemli bir yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde, terimin asıl Çerkezlerle (Adıgelerle) olan akrabalık ilişkileri göz önüne alınmaksızın, Kuzey Kafkasya'nın tüm halklarını tanımlamak için kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir.¹²

Adıgelere “Çerkez” adının eski Yunanlılar (Grekler) tarafından verildiği fikri kabul görmektedir. Evliya Çelebi'de, 17.yüzyılda bütün Kuzey Kafkasya'yı, bir yıl boyunca gezmiş ve oradaki halkların tümüne “Çerkez” demiştir. Gerçekte ise bu bölgedeki halklar, sadece Adıgeler'den “Çerkez” diye bahsederler. Çeçenlerin “Waynah” ya da “Noğçi,” İnguşların da “Ğalgay” adlarını kullanması örneğinde görüldüğü gibi kendileri söz konusu olduğunda isimlendirmenin farklılaştığı görülür.¹³

Çerkezlerin kim olduğu konusu, etnik, dilsel, kültürel ve coğrafi bağlamlarda çeşitli tanımlarla ele alınır. Bu tanımlamalar, hangi etnik, kültürel veya dilsel grupların Çerkez tanımına dahil edildiği konusunda farklılık arz eder. Bu durum, “Her Adıge Çerkez'tir, ancak her Çerkez Adıge değildir.” şeklinde özetlenebilecek bir görüş ile Çerkez kelimesinin sadece Adıge halkını ifade ettiği bir denklem arasında uzun süredir süregelen bir tartışma kaynağı olmuştur.¹⁴

Çerkezler ya da diğer adıyla Adıgeler, uzun bir geçmişe sahip olup, gelişmiş bir dil ve kültürle Kafkasya'nın yerli halklarından biri olarak öne çıkarlar. Cesaretleri ve yaşam biçimleriyle dikkat çeken Çerkezler, çevrelerinde çeşitli komşulara sahiptiler. Bu komşular arasında, dil ve soy açısından ortak bir kökene sahip oldukları Abhazlar önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca Balkarlar, Karaçaylar, Asetinler, Çeçenler ve diğer halklarla da bağlantı kurmuş, karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır.¹⁵

Çerkez genel adıyla tanınan Kuzey Kafkasyalılar, otokton 'yerli halkı' oldukları bu topraklarda doğal bir toplumsal gelişim süreci içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak,

¹¹ Değirmenci (2011). agt. s. 15.

¹² A. Avagyan (2004). *Çerkezler*. Belge Yayınları, İstanbul, s. 20.

¹³ Y. Bağ (1997). *Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tanrı*. Ceylan Matbaacılık, İstanbul, s. 156.

¹⁴ E. Boz (2024). *Söylemsel Bir Kimlik İnşası: Çerkesler*. Heretik Basın Yayın, Ankara, s. 76.

¹⁵ A. Hedeğel'e (2022). *Çerkes Mitolojisi Nartlar*. (Çev.) Huşt Emel Bezek, Papirüs Yayınları, İstanbul, s. 9.

tarihsel süreç boyunca Sarmatlar, Hazarlar, Alanlar, Persler, Cengiz Han, Aksak Timur, Osmanlı Sultanları, Kırım Hanları ve nihayetinde Rus Çarları gibi birçok dış güçten gelen saldırı ve işgal girişimleriyle karşılaşmış ve bu tehditlere karşı direnmek zorunda kalmışlardır.¹⁶

2.3. Osmanlı ve Çerkez İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz bölgesindeki egemenliği, Fatih Sultan Mehmet döneminde 1461 yılında Trabzon'un fethi ile sağlanmıştır. Trabzon'un bu tarihte ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilişkilerinin kurulmaya başladığı bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.¹⁷

Osmanlı hâkimiyeti Karadeniz'in kuzeyine genişlediğinde, Ceneviz kaleleri ve sahil boyu doğrudan Osmanlı yönetimine geçti. Ancak Kırım'ın yayla bölgeleri ve Deşt-i Kıpçak sahası, 1460 yılında kurulan Kırım Hanlığı'nın egemenliğinde kaldı. Ceneviz kolonileri Osmanlı kontrolüne alınırken, geriye kalan bölgeler ise önceki sahiplerinin idaresinde bırakıldı. Bu şekilde Osmanlı Devleti, bölgedeki mevcut düzenin devam etmesini sağlamayı amaçladı.¹⁸

Çerkezlerin İslam dini ile tanışma süreci, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmesi ile başlar. Kırım Hanlığı, 1475 yılında Osmanlı himayesine girmiş, 1783 yılında da Rusya tarafından işgal edilmiştir. Aradaki yaklaşık 300 yıllık zaman diliminde de Kuzey Kafkasya'nın başına tam anlamıyla dert olmuştur.¹⁹

2.4. Rus- Çerkez İlişkileri

Tarihsel süreçte Kafkasya'ya egemen olma mücadelesi, zamanla Rusya lehine dengelenmiştir. Bu süreçte yaşanan savaşlar ve siyasi boşluklar, Rusya'nın Kafkasya'ya doğru ilerlemesine olumlu katkı sağlamıştır.

1481'de Altın Orda Devleti'nin Timur'un saldırıları sonucu yıkılması, Kafkasya için bir dönüm noktası olmuştur. Ruslar, Altın Orda'nın etkisinden kurtulmuş ve zayıflayan hanlıklar ortaya çıkmıştır. Kazan 1552'de, Astrahan ise 1556'da VI. Ivan döneminde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Rusların Kafkasya'ya yönelik yayılcı politikası, Karadeniz limanlarını ele geçirme ve uzun vadede Hindistan'a ulaşma amacı gütmektedir. Bu strateji doğrultusunda Müslüman nüfusun sürülmesi ve Hristiyan Slavların yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Sonuç

¹⁶ Hedeğel'e (2022). age, s. 20.

¹⁷ A. Temizkan (2005). *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s. 2-3.

¹⁸ Ö. Karataş (2012). *Çerkezlerin Savaş-Uzunyayla'ya İskanları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. s. 24.

¹⁹ Bağ (1997). age, s. 188.

olarak, Ruslar Altın Orda Devleti'nin çöküşünden sonra ortaya çıkan siyasi boşluktan yararlanarak Kafkasya'da güçlenmiş ve ilerlemeler kaydetmiştir.²⁰

Diaspora terimi, Yunancada “dağılmak” veya “yayılmak” anlamına gelir ve çeşitli sebeplerle anavatanlarından ayrılan toplulukları tanımlamak için kullanılır. Klasik diaspora durumlarında zorunlu göç, ana belirleyici faktördür.²¹

Çerkezler de bu bağlamda önemli bir diaspora örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın ortalarında Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün edilmeleri, Çerkezlerin diasporaya dağılmalarına ve farklı coğrafyalarda yeni hayatlar kurmalarına yol açmıştır. Bu süreç, hem tarihsel hem de kültürel açıdan derin etkiler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan Kırım Savaşı'nı (1768-1774) Rusya'nın kazanmasıyla iki devlet arasında Küçük Kaynarca Antlaşması yapılmış ve Kırım, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız sayılmıştır. Çerkesya'daki Kabardey bölgesi ise Rusya'ya verilmiş, Kırım'ın kâğıt üzerindeki bağımsızlığı da uzun sürmeyerek, 1783 tarihinde Kırım, Rus General Potemkin tarafından işgal edilerek Rusya topraklarına dahil edilmiştir. Bu tarih Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığının sonunun da başlangıcı olmuştur.¹²²

1853-1856 Kırım Savaşı sırasında, Çerkezler Osmanlı, İngiliz ve Fransız birliklerine yardım sağlamışlardır. Rusya savaşın ardından stratejik olarak önem taşıyan Kafkasya bölgesinde tam egemenlik kurma amacıyla ve düşmanlarına destek verdiklerini düşündükleri bölgedeki Çerkezleri göçe zorlama kararı almıştır.²³

Rusya, Kırım Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da Batılı güçlerle baş edemeyecek bir konumda olduğu için tekrar Kafkasya'ya odaklanmıştır. General Baryatinsky komutasında 250,000 kişilik bir ordu, yerel halkların direnişini kırmak için Kuzey Kafkasya'nın doğusuna konuşlandırılmıştır. Şeyh Şamil'in 1859'da tutsak edilmesinden sonra Çerkezler Rus işgaline karşı direnmişlerdir. Rus kuvvetleri Çerkez köylerini sistematik olarak yakıp, kabileleri ve köyleri yerinden etmiş veya yok etmiştir. Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmeyen Çerkezler büyük çoğunlukla Osmanlı topraklarına sürgün edilmiş veya dağlık bölgelere çekilmiştir, ancak binlerce insan açlık, hastalık ve soğuk hava şartlarından dolayı hayatını kaybetmiştir.²⁴

²⁰ A. Çelik Kan (2019). *Hatay/Reyhanlı Çerkeslerinde Halkbilimi Unsurları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, s. 37.

²¹ A. Kaya (2011). *Türkiye'de Çerkesler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s. 25.

²² N. Berzeg (1996). *Çerkes Sürgünü (Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleriyle)*. Takav Yayıncılık, Ankara, s.29

²³ E. Yalçınalp (2013). Kemal Karpaz: "Kafkasya Göçleri Anadolu'yu Hızla İslamlaştırdı. *Atlas Tarih*, 24, s. 72.

²⁴ Çelik Kan (2019). agt, s. 39-40.

Savaşın sona ermesinden sonra mağlubiyeti kabul eden Çerkezler, kendi topraklarında kalma taleplerine rağmen bu taleplerin kabul edilmediğini görmüşlerdir. Aynı dönemde, Çerkezler Ruslar tarafından çeşitli yıldırma yöntemlerine maruz bırakılmıştır. Köylerinin ve tarım alanlarının tahrip edilmesi sonucu, bu insanların yaşam koşulları büyük ölçüde bozulmuş ve onlara kaçmak ya da ölmek dışında herhangi bir seçenek bırakılmamıştır.²⁵

Kafkasya'nın kaderi Osmanlı-Rus savaşının ardından 1829 yılında imzalanan Edirne antlaşması ile belli oldu. Ruslar Batı Kafkasya'yı anlaşma maddeleri arasına koyarak, kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'nden almış göründüler. Edirne Antlaşmasına göre, Kuban nehri ağzından Poti'nin güneyindeki Svyatoy Nikolay kalesine kadar Kafkasya'nın bütün Karadeniz kıyıları Rusya'nın kontrolüne geçiyordu. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile kendisine ait olmayan toprakları Rusya'ya vermiş oluyordu. Çerkezler bu antlaşmanın sonucunda Kafkasya'ya gözünü diken Rusların Kuzeybatı Kafkasya'nın etnik haritasını değiştirme ve bu topraklara Rus kolonicileri iskân etme niyeti güttüklerini tahmin edebiliyorlardı.²⁶

Çerkezler Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgisinin kalmadığını öğrendiklerinde tam anlamıyla hayal kırıklığı yaşamışlar ve Padişahın nasıl olup da Çerkezlerden vazgeçtiğine bir anlam verememişlerdir. Sonunda durumu değerlendirmek ve ne yapacaklarına karar vermek üzere bir toplantı yapmışlardır. Hemen hemen bütün Çerkez ileri gelenlerinin katıldığı toplantıda Sefer Zanko'nun etkisiyle Rusya ile mücadeleye devam edilmesi ve bunun için Osmanlı Devleti'nden yardım istenmesi yönünde karar çıkmıştır.²⁷

Sonraki yıllarda da devam eden savaşlar, büyük mal ve can kayıplarına yol açmıştır. Sonuç olarak Rusya-Kafkasya savaşları, 21 Mayıs 1864 tarihinde Çerkezlerin mağlubiyeti ile nihayet buldu. Bölgede kontrolü kuran Rusya, Çerkez halklarına 21 Mayıs 1864 tarihinde iki seçenekli teklif sundu. Çerkez halkı ya bir ay içinde ülkelerini terk edecekler ya da Rusya tarafından gösterilecek bölgeye gideceklerdi. Uluslararası girişimlere rağmen tavır değiştirmeyen Rusya'nın kararı sonucu bir milyona yakın insan yollara ve sahillere döküldü. Sürgün edilenlerin tamamına yakın bir kısmı Osmanlı Devleti tarafından sahiplenildi, bir kısmı ise Rumeli topraklarına yerleştirildi.²⁸

²⁵ A. E. Başer (2002). *Ele Geçirelemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*. Fecr Yayınları, İstanbul, s. 40.

²⁶ S. Hotko (2015). *Çerkeslerin (Adıgelerin) Tarihi* (Çev.) Orhan Uravelli, Arpa Yayıncılık, İstanbul, s. 180-181.

²⁷ Z. G. Yağcı (2016). Kuzey Kafkasya'nın Uluslararası Lideri: Sefer Zanko. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 76, s. 63.

²⁸ Y. Çam (2002). Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 276.

Ruslar, Kafkasya'da elde ettikleri askeri zaferlerin ardından, daha önce Kırım gibi bölgelerde kullandıkları göç ettirme politikalarını Kafkasya'ya da uygulamışlardır. Bu politikalar, Rusların işgalci ve yayılmacı tutumlarının bir sonucu olarak işgal edilen bölgelerde göç, sürgün ve soykırımı beraberinde getirmiştir. Kafkasya'dan yapılan göç hareketleri genellikle 1856-1857, 1860-1862 ve 1864-1865 yılları olmak üzere üç dönemde incelenmektedir, ancak diğer yıllarda da zaman zaman münferit ve daha küçük gruplar halinde göçler yaşanmıştır.²⁹

Kuzey Kafkasya'dan zorunlu göç ettirilenlerin sayısını kesin olarak belirlemek zordur. Çeşitli araştırmalarda belirli rakamlar verilmiş olsa da, kayda geçmemiş çok sayıda insanın da göç ettiği anlaşılmaktadır.³⁰

Göç ettirilen nüfusun sayısı konusunda farklı tahminler bulunmaktadır. En az 500.000 kişi olduğu, en fazla ise 2.000.000 ile 3.000.000 arasında değiştiği öne sürülmektedir. Rusya kökenli araştırmalar bu göç hareketini 500.000 ile 1.000.000 arasında gösterirken, Türkiye kaynaklı çalışmalar ise bu rakamın 1.000.000 ile 2.000.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Ancak, zorunlu göç ve sürgün edilen toplam nüfus hakkında ileri sürülen rakamlar ne olursa olsun, gerçek sayının belgelenmiş rakamların çok üzerinde olduğu açıktır.³¹

Rus İmparatorluğu'nun 1857 yılında başlattığı ve 1861 yılında resmen uygulamaya koyduğu Çerkez sürgünü, birçok araştırmacı tarafından modern tarihin ilk etnik temizlik girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte, 1858-1878 yılları arasında 1.200.000 ile 1.500.000 arasında Çerkez Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, bu büyük göç hareketini düzenlemek amacıyla 16 Ocak 1860 tarihinde Muhâcirin Komisyonu'nu kurmuştur. Bu komisyonun faaliyetleri 19 Mart 1875 tarihine kadar sürmüş ve Anadolu, Rumeli, Suriye gibi bölgelerde yerleşim komisyonları oluşturulmuştur.³²

Kuzey Kafkasya'dan yapılan bu zorunlu göç sırasında, bölgeden çıkarılanların tam sayısını belirlemek olanaksızdır. Çeşitli araştırmalar belirli sayılar öne sürsede, kayıt altına alınmayan pek çok insanın da göç ettiği anlaşılmaktadır.³³

Çerkezler, İstanbul, Rumeli, Anadolu ve Suriye'ye yerleştirilmiştir. Ancak, Berlin Antlaşması'nın (1878) ardından diğer Müslüman nüfusla birlikte Rumeli'den ayrılmak zorunda

²⁹ A. Saydam (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 81.

³⁰ Saydam (1997). age, s. 77.

³¹ A. Özkiraz, & M. Çetin (2015). 1864 Çerkez Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkez İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu. *Tesam Akademi Dergisi*, 11-13.

³² S. M. Bilge(2020). "Çerkezler" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, s. 288.

³³ Berzeg (1996). age, s. 157.

kalan Çerkezler, yeniden Anadolu, Suriye ve Irak'a göç etmek durumunda kalmıştır. Kafkasya'dan gelen bu göç dalgaları, 1910'lara kadar devam etmiştir. Bu zorunlu göçler, birçok ailenin hayatını derinden etkilemiş ve Kafkas halklarının kültürel ve demografik yapısında kalıcı izler bırakmıştır.³⁴

Çerkezler, Batı Çerkezleri (Abaza, Şapsuğ, Natuhay, K'emirgoy, Bjeduh gibi kavimlerden oluşan) ve Doğu Çerkezleri (Besleney, Kaberdey gibi gruplardan meydana gelen) olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. 1864 yılından sonra, Batı Çerkezlerinin büyük bir kısmını oluşturan Ubıhlar ve Besleneylelerin neredeyse tamamı, özellikle Abhaz ve Kaberdey halklarının Hristiyan fetihçilerinin saldırılarından korunmak amacıyla Türkiye'ye, özellikle Anadolu'ya göç etmiştir.³⁵

Tarihte genellikle diğer devletler tarafından egemenlik altına alınmaya çalışılan Kafkasya, Rusların istilasından önce bağımsızlığını korumuştur. Ancak Rusların uyguladığı soykırım ve göç ettirme politikaları karşısında bölge halkları direnememişlerdir. Çerkezler, bağımsızlıklarını koruma arzusuna rağmen Rusların bu politikaları sonucunda öz yurtlarından koparılmış, zorla göç ettirilmiştir. Göç sırasında birçok Çerkez mal varlıklarını, topraklarını, evlerini, hatta yaşlılarını bile geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu olaylar, Rusların Çerkezlere yönelik soykırım ve sürgün politikalarının acı bir örneği olarak tarihe geçmiştir.

2.5. Düzce Çerkezlerinin Sürgünle İlgili Faaliyetleri

Düzce Çerkezleri de her yıl 21 Mayıs'ta yürüyüş korteji düzenlemektedir. 21 Mayıs 2024 Çerkez sürgünü ve soykırımının 160. Yılı Düzce'de anıldı.

Emekli il muftulerinden Turgut Açarı, "1864 yılında zorunlu göçe tabi tutulan Çerkezlerin Ruslar tarafından büyük bir soykırıma uğradığını belirtmiştir. Bu süreçte yaklaşık 1,5 milyon Çerkez yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu göç sırasında 500 bin kişi ölmüş ve bu ölümlerin çoğu da çeşitli hastalıklardan kaynaklanmıştır."

2007 yılında Turgut Açarı ve İ.H.L. müdürü merhum Varol Tayhan önderliğinde bir anma programı düzenlenmiştir. Bu programda Kur'an-ı Kerim ve Mevlid okunmuş, ölenler için dualar edilmiştir. Açarı, bu geleneğin 17 yıldır kesintisiz olarak devam ettiğini ve Düzce Adıge Kültür Derneği'nin programa ev sahipliği yaparak hemşehrilerinin de yoğun ilgisini çektiğini vurgulamıştır. Açarı, bu süre zarfında programa katkıda bulunan ve ilgi gösteren herkese teşekkürlerini iletmiştir. Düzce Adıge Kültür Derneği Başkanı Ayşe Sezgin ile

³⁴ Bilge (2020). age, s. 288.

³⁵ G. Dumézil (2000). *Kafkas Halkları Mitolojisi*. (Çev.) Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınları, Ankara, s. 31.

gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde, Düzce'deki Kafkas anıt rölyefinin temsili hakkında önemli bilgiler edindik. Sezgin, rölyefin kültürel açıdan topluma yapılmış en değerli jestlerden biri olduğunu vurguladı. Belediye Başkanı Faruk Özlü'nün Çerkez toplumuna yönelik destekleyici bakış açısı ve Dernek Başkan Yardımcısı Nejat Özsoy'un katkıları için teşekkürlerini iletti.

Düzce Adıge Derneği Başkan Yardımcısı Nejat Özsoy, rölyef anıtıyla ilgili kısa bir bilgi sunmuştur:

Kafkas Anıt rölyefi 3 kompozisyondan oluşmaktadır.

İlkinde, Çerkezlerin mitolojik olarak tarih sahnesine çıkış öyküsünü içinde barındıran Nart mitolojilerinin kahramanları ön plana çıkarılmıştır. Mitolojinin bilinen en ünlü kahramanı Nart Sosruko'dur ve demirci ustası Nart Tlepş'in ateşler saçan bir taşı çekici ile kırması ile doğmuştur. Nart Tlepş'le Seteney Guaşe'nin oğlu sayılır ve figür olarak Çerkez toplumunu oldukça heyecanlandıran bir kahramandır.

İkinci kompozisyonda yüz yıl süren ve kahramanlık mitolojileri ile bezenmiş Rus-Kafkas savaşları ve bu savaşların sonucu olan 1864 Çerkez sürgünü ile Karadeniz'in soğuk sularında yitirilen Çerkezlerin dramı resmedilmiş ve Çerkez toplumunun tarihindeki en büyük kırılma olan sürgünün unutulmaması için yaşlıların yaşananları çocuklara ve gençlere anlatımı vurgulanmıştır.

Son olarak da Çerkez sürgünü ve zorunlu olarak yapılan göçlerden sonra Çerkezler yaklaşık yüzyıl kadar, köy yaşantılarında geleneklerini, kimliklerini korudular. Köyden köye mızıka sesleri yankılandı; kızlı erkekli kabileler halinde köyden köye düğünlere gittiler ve Düzce'nin ayrılmaz bir parçası oldular. Bugün Düzce farklı kültürleri bünyesinde barındıran çok özel bir şehirdir. Çerkezler de özgün kültürel değerleri ve şehrin sosyo-ekonomik yapısına yaptıkları katkıları ile Düzce'nin önemli bir unsurudur. Rölyef çalışmasının sonunda da günümüzü anlatan geleneksel bir düğün görseli resmedilmiştir³⁶

Çerkezlerin eski dini inançları ve ritüelleri, Nart efsaneleri ve gelenekler aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Çerkezler İslam'a girmeden önce baş tanrı Tha ile birlikte yer, gök, deniz ve ırmak tanrılarına inanırlardı. Ruhban sınıfı ve tapınakları olmayan bu toplum, kutsal ağaç, orman ve dağ kültlerini³⁷ inançlarının temel unsurları olarak kabul ederlerdi. Dualar ve kurban

³⁶ K. K. 31.

³⁷ İnsanlar, yeryüzündeki bazı unsurlara derin bir kutsiyet yükleyerek onlara özel anlamlar atfetmişlerdir. Dağlar ise yücelikleri, ıssızlıkları ve gizemli atmosferleriyle kutsiyet atfedilen unsurlardan biridir. Dini geleneklerin sembolik coğrafyasında önemli bir yere sahiptirler; bu önem, kimi zaman kozmik dağ olarak kabul edilmelerinden, kimi zaman vahyin geldiği yer olmalarından veya Kutsal'ın ikametgâhı ve kutsiyetin sembolik temsilcisi olarak

törenleri genellikle kutsal ormanlarda, özel olarak belirlenmiş kutsal ağaçların altında gerçekleştirilirdi. Bu eski dini inanışların izleri, Hristiyanlık ve İslam'ın yayılmasına rağmen IX. yüzyıla kadar toplumda varlığını sürdürmüşlerdir.³⁸ Çerkezler'de türbe ve ziyaret yerlerinin olmamasının nedeni, çok tanrılı inançlarında ruhban sınıfı ve tapınakların yer almamasıdır. Çerkezler, dini törenlerini ve dualarını genellikle kutsal saydıkları ağaçlar, ormanlar ve dağlar gibi doğal alanlarda gerçekleştirirlerdi. Bu durum, inançlarının doğa ile iç içe ve tapınaklara dayanmayan bir yapıda geliştiğini gösterir.

2.6. Hayat Felsefesi Olarak Xabze

Xabze, insanın temel değerlerine dayanan, kötü alışkanlıklardan uzak durmayı sağlayan ve incelikle işlenmiş eğitim ve davranış kurallarını içeren bir sistemdir. İki düzeyi vardır: değişmez temel düzey ve değişken, çağdaş koşullara uyum sağlayan düzey. Xabze, dil, din, ırk, cinsiyet ve inanç gibi farklılıklara saygı duymayı ve yüksek ahlaki değerleri içerir. Ayrıca aile, eğitim, ekonomi ve adalet gibi alanlarda normlar belirler. Çerkez halkının tarihsel birikimiyle kuşaktan kuşağa aktarılan bu yaşam modeli, bilgi, etik ve estetik boyutlarıyla toplumsal davranışları düzenler.³⁹

Çerkez (Abhaz) kültüründe yer alan bir atasözü “En değerli mal insanlıktır” der. Bu söylem, Çerkez toplumu için en önemli değerlerin isim ve itibar olduğunu vurgular. Bir birey için iki yol vardır: onur ve şeref. Şereften yoksun olmak ölümle eşdeğer kabul edilir. Çerkezler arasında, şerefini kaybetmiş bir şekilde yaşamak neredeyse imkansızdır. En değerli şeyin iyi bir isim ve itibar olduğu düşünülür; yaşam ve ölüm, şeref ve şerefsizlik kavramları bu bağlamda büyük önem taşır.⁴⁰

Çerkez kültüründe toplumu şekillendiren ve yönlendiren bizzat toplumun kendisidir. Bu nedenle, Çerkezlerin yaşamında kolektif bir bakış açısı hakimdir. Toplum, bireyler arasında güçlü bir birlik duygusu geliştirir ve her birey toplumun bir parçası olarak hareket eder. Toplumun belirlediği yaşam kurallarına uymayanlar toplum tarafından yargılanır ve bu kurallar, tarih boyunca gelişen ve toplum tarafından kabul edilen geleneklerdir. Bu toplumda henüz bireysel “ben” ve toplumsal “biz” duyguları tam anlamıyla ayrılmamıştır; herkes toplumun bir parçası olarak hareket eder.⁴¹

görölmelerinden kaynaklanır. Bkz. M. Baş (2016). Dinlerde ve Geleneksel Türk Dini Tarihinde Dağlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (46), 925-926.

³⁸ Bilge(2020). age, s. 289.

³⁹ N. Serbes (2018). *Benim Yolum Xabze*. Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 17.

⁴⁰ H. Ersoy & A. Kamacı(1994). *Çerkes Tarihi*. Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, s. 158.

⁴¹ Ersoy&Kamacı (1994). age, s. 158.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Kafkasyalılar, göç, sürgün ve savaş gibi travmalarla sık sık karşılaştılar. Bu zorlu dönemlerde ayakta kalabilmelerinin anahtarı, “Xabze,” “Özden Adet,” “Adat” veya “Yakh” olarak bilinen sosyal yaşam kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmak oldu. Xabze, toplum içindeki ilişkilerden günlük yaşam ve iş hayatına kadar birçok alanda geçerli olan yazılı olmayan kuralları kapsar. Doğum, düğün, cenaze gibi önemli törenler ve ritüeller de bu kurallara göre düzenlenir. Toplumun bu kuralları uygulamasını yöneten kişiler ise “Thamade”⁴² veya “Ayhabı” olarak bilinen saygın figürlerdir.⁴³

Eski Çerkezler, hem dünyevî hem de uhrevî meselelerde akıl danıştıkları thamadelere (Tanrı adamı) yüksek bir saygı gösterirlerdi. Bu kişiler, verdikleri kararlarla tartışmasız bir otoriteye sahipti. Yanlarında küçüklerin söz söyleme hakkı bulunmazdı; böyle bir durumda olanlar ya da onlara karşı gelenler kınanırdı.⁴⁴

Araştırma sahamızda, Düzce'deki Çerkez topluluğuna dair yaptığımız çalışmalarda, “Günahtan önce hynapeyi”⁴⁵ öğrendik” ifadesi dikkat çekici bir kültürel anlayışı ortaya koymaktadır.

3. Çerkezlerin Kadim Tanrı İnanışları

Tha, Çerkez paganizminde tanrılar için kullanılan bir terim olup, aynı zamanda Müslümanlar arasında Tanrı'nın adı olarak da yer alır. Bu sözcüğün yer aldığı pek çok birleşik kelime vardır: tha-'w (“T.'yi ifade etmek”), tha-lane (“T.'nin ayaklarına kapanmak”), tha-ya-p'c'a (“T.'yi aldatan kişi”, “yalancı”), tha-ya-s (“T.'nin yasası”, “davranış kuralları, görgü”), ve thamata (“masada oturan en yaşlı kişi”, “başkan”). Bu terimin etimolojisi belirsiz olmakla birlikte ödünçleme yoluyla Kafkas dillerinin çoğuna geçmiştir.⁴⁶

Vasfi Güsar'e göre, Kadim Çerkez tanrıları üç ana gruba ayrılabilir:

1. Mutlak kudret sahibi yaratıcı tanrılar.
2. Dehşet ve korku veren tanrılar.

⁴² Bugün kanaat önderi anlamında kullanılmaktadır. Ancak Adigelerin çok tanrılı dinel inanç sistemi içerisinde sağaltma ayinlerinden, kurban ayinlerine varana dek pekçok farklı ayinin yöneticisi konumunda bulunmaktaydı. Bkz. D. Özkurt (2016). *Uzunyayla Çerkeslerinde Ritüel Oyun ve Karnaval*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 3. *Thamede* teriminin yazılış şekillerinde, bölgelere göre lehçe ve şive farklılıkları bulunmaktadır. Ayrıca, Çerkezce yazılışının Türkçe karşılığı konusunda da transkripsiyon farkları mevcuttur. Bu nedenle, terimin kullanımı ve yazımı, coğrafi bölgeye ve dilsel özelliklere göre değişiklik gösterebilir.

⁴³ M. T. Koçkar & A.A. Koçkar (2019). Orta Avrupa'dan Anadolu'ya Bir Çalgının Yeni Kimliği: Çerkes Mızıkası. *Folklor Akademik Dergisi*, 2(3), s. 448.

⁴⁴ M. Özsaray (2012). *Çerkeslerin İslamlaşması*. İz Yayıncılık, İstanbul, s. 88.

⁴⁵ Çerkezler arasında "ayıp" teriminin yerini tutan bir kavram olarak kullanılır.

⁴⁶ G. Dumézil (2000). age, s. 92.

3. Doğanın ve çeşitli sanatların düzenleyicisi ve temsilcisi olan tanrılar, yani iştirak tanrıları.

Vasfi Güsar, Kadim Çerkez tanrılarını üç ana kategoriye ayırarak her birinin farklı işlevlerini ve rollerini vurgulamaktadır. Bu sınıflandırma, Kadim Çerkez inanç sisteminin çok yönlülüğünü ve tanrılarının farklı yaşam alanlarındaki etkilerini ortaya koymaktadır.⁴⁷ Kadim dönemde tapılan bazı ana tanrıların farklı alanlarda güç ve etki gösterdiklerine inanılırdı. Bu tanrılardan öne çıkanları şunlardır;

Şible: Savaş, yıldırım ve adalet tanrısıdır. Çerkezler, savaşa gitmeden önce Şible'den yardım diler, zafer elde ettiklerinde ise en büyük koyunlarını ona kurban ederlerdi. Yıldırımın çıktığı ağaçlar kutsal kabul edilir ve bu ağaçların altına sığınan suçlular bile bağışlanırdı.

Zekotha (Zyekvothe): Gezginler tanrısıdır. Zekotha, yolculuk yapanların ve kutsal ziyaretlerde bulunanların koruyucusuydu. Konukseverlik gösterenleri ödüllendirirdi. Eski bir gelenek olarak, ev sahipleri konuklarının geliş ve gidişinde su dökerek onları uğurlarlardı. Bu gelenek, Anadolu'da hâlâ uygulanmaktadır. Elazığ'da yerleşik bir inanç olarak, yolcu yola çıkarken “su aydınlıktır” diyerek arkasından su serpilmesi, yolculuğun hayırlı geçmesi için yapılan bir dua niteliğindedir. Bu ifade, suyun temizliğini ve aydınlık bir geleceği simgeler. Yolcunun arkasına su serpilmesiyle ona iyi dileklerde bulunulur ve yolculuğun sağlıklı, güvenli ve huzurlu geçmesi temenni edilir. Bu gelenek, yerel halkın suyun bereketine ve temizlik getirdiğine duyduğu inancı yansıtan önemli bir ritüeldir.⁴⁸ Bu örnek sadece Elazığ bölgesine özgü değil, birçok Türk topluluklarında, başka inanç ve kavimlerde de görülür.

Mezitha: Avcılar ve orman tanrısıdır. Çerkezler, ormanlık alanlarda ibadet eder, kutsal sayılan ormanlara “Theseğ” adını verirlerdi. İbadet edilen ağaçların altına sığınan herkes, hatta suçlular bile affedilirdi.

Kutij: Adalet tanrısıdır. Çerkezlerde kutsal sayılan Meşe Ağacı, tıpkı eski Mısırlılar gibi Tanrısal bir ruh taşıdığına inanılarak tapınılırdı. Meşe Ağacının altında toplanarak savaş ve barış konularında kararlar alınırdı.

Ağaç, dinler tarihçilerinin tespitlerine göre, insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde önemli bir sembol olarak kendini göstermektedir. Birçok toplum ve dinde, tanrıların ve ruhların yaşadığı kutsal varlıklar olarak kabul edilmiştir. Bazı toplumlar, evreni dev bir ağaç olarak tasavvur etmiş ve varlıklarını bu ağacın hayatıyla simgelemiştir. Kültürel açıdan, ağaç, hem

⁴⁷ V. Güsar (1977). *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*. Kafkas Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, s. 27.

⁴⁸ İ. Oymak (2010). Anadolu'da Su Kültünün İzleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 48-49.

şekliyle hem de sembolik anlamıyla dikkat çekicidir. Kökleriyle yerin derinliklerine inen, gövdesiyle gökyüzüne doğru yükselen, dalları ve yapraklarıyla genişleyen ağaç, mevsim değişikliklerine göre yenilenmesi gibi özellikleriyle, arkaik toplumların dini düşüncelerini şekillendiren unsurlardan biri olmuştur.⁴⁹

Teşub: Savaş tanrısıdır ve hem Çerkezler hem de Hattiler tarafından tapınılırdı. Çerkezler, Teşub'a "Zevatha" adını da vermiştir. Teşub'a ait heykeller Kafkasya'da bulunmuştur.

Bunun dışında, Çerkezlerde Yılan Tanrıçası Blevus ve Yeleus gibi başka tanrılar da vardı. Blevus, eski Mısır'daki Blewsis adıyla tanınan bir yılan tanrıçasıydı. Ayrıca, bal tanrıçası Merisa da Çerkez inançlarında yer alır, bu tanrıçaya eski Mısır'daki karşılığı Meris olan tanrıçanın benzerliği olduğu düşünülür. Mermeris adıyla tanınan yerleşim yerlerinin bu tanrıçayla ilişkili olabileceği ileri sürülmektedir.

Çerkezler, her yıl belirli zamanlarda tanrıları onurlandırmak için şölenler düzenler, yemekli ziyafetler vererek bu inançlarını yaşatırlardı. Çerkez inançlarının bazı yönleri eski Yunan inançlarıyla benzerlikler taşır. Örneğin, Yunan mitolojisindeki Dökalyon (Deucalion) figürünün bir Kafkasyalı göçmen olduğuna inanılır ve bu durum Çerkezlerin tarihsel bağlarını eski Akdeniz uygarlıklarıyla ilişkilendirir.⁵⁰

Eski Çerkez dinindeki Tanrı inancını Mustafa Özsaray'ın sınıflandırması doğrultusunda üç ana başlık altında ele alabiliriz: Yüce Tanrı İnancı (Tha), Aracı Tanrı İnancı (Şible) ve Mümessil Tanrılar İnancı. Bu inanç yapısı, eski Çerkezlerin kutsal kavrayışını şekillendiren bir sistem sunmaktadır.

1. Yüce Tanrı İnancı (Tha): Çerkez toplumunda "Tha" ismiyle anılan yüce bir Tanrıya inanılmaktaydı. Tha, tüm varlığın yaratıcısı ve evrenin düzenleyicisi olarak görülür, dünya işleri, kader ve doğa üzerindeki mutlak kontrolü elinde tutardı. Tha, cinsiyetsiz olarak algılanır, gökyüzünde bulunduğu inanılır ve iyilik, merhamet gibi insana özgü hassasiyetlerle ilişkilendirilirdi. Eski Çerkezler, duaları ve adaklarıyla Tha'nın lütfunu kazanmayı ummuş; günahları affeden, iyilik ve sağlık bahşeden bir ilah olduğuna inanmışlardır. Tha, yeryüzündeki tüm rızkın kaynağı olarak kabul edilirken, aynı zamanda merhametli, koruyucu ve insanlara şefkat gösteren bir tanrı olarak betimlenir. İbadetlerde en yüksek otorite olarak Tha'ya atıfta

⁴⁹ İ. Oymak (2001). Eski Türk İnançlarından Ağaç Kültünün Malatya'daki İzleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 56.

⁵⁰ Güsar (1977). s.24-25-26.

bulunulmuş, Çerkezler Müslüman olduktan sonra dahi zaman zaman Allah yerine Tha ismini kullanmaya devam etmişlerdir.⁵¹

2. Aracı Tanrı İnancı (Şible): Tha'nın yanında “Şible” adlı bir Aracı Tanrıya da inanılmaktaydı. Şible, yağmur ve gök gürültüsünden sorumlu görülüp savaş ve adaletin koruyucusu olarak kabul edilirdi. Savaş öncesinde ve sonrasında O’na sunulan adaklar ve gök gürültüsünün hayra yorulması gibi ritüellerle saygı gösterilirdi. Bu inanç, Şible’nin Tha’ya aracılık eden ve ilahi iradenin yeryüzünde ortaya çıkmasını sağlayan bir varlık olarak kabul edildiğini gösterir.

3. Mümessil Tanrılar İnancı: Yüce Tanrı ve Aracı Tanrı inancının yanı sıra, belirli doğa olayları ve sanat dalları ile ilişkili temsilci tanrılara da inanılırdı. Bu tanrılar genellikle mitolojik kahramanlar olarak öne çıkarken, halk arasında kutsallıkları kabul edilmiştir. Örneğin, Pakue gibi kötülük tanrıçası ya da Thağaleg gibi bereket tanrıları, eski halk mitolojilerinde ve efsanelerde tanrısal figürler olarak yer bulmuş ve bu bağlamda kültürel bir kutsiyet kazanmışlardır.

Bu üçlü inanç sistemi, Çerkezlerin evrendeki güçleri anlamlandırma çabalarını ve toplumsal yaşamdaki dini motivasyonlarını ortaya koyar. Tha’nın birliğine dayalı tevhid inancı, halkın dinî ve sosyal yaşamında köklü bir etki bırakmış ve bu doğrultuda Şible ve diğer tanrısal figürlerin varlığı da ilahi düzenin farklı boyutlarını temsil etmiştir.⁵²

Çerkez mitolojisinde birden fazla tanrı yer almaktadır. Panteonun en yüksek sırasına, dünyayı yaratan Thaşho (bazı hikayelerde Tha olarak da anılır) yerleşir. Ev halkının canını ve sağlığını koruyan, özellikle evdeki kadınların (kaynana, görümce) koruyucusu olan Psatha ile yıldırım ve gök gürültüsünün tanrısı Şible, en güçlü tanrılar arasında sayılmaktadır. Zanaatlar ve geçimsel faaliyetlerle bağlantılı olarak en bilinen tanrılar arasında bolluğun ve bereketin koruyucusu Thağalec ile demircilerin tanrısı Tlepş bulunmaktadır. Bu tanrılardan sonra avcıların koruyucusu Mezıtha, küçükbaş hayvanların koruyucusu Amış ve büyükbaş hayvanların efendisi Ahın gelir. Çerkes mitolojisinde, görevleri isimlerinden anlaşılan pek çok tanrıça da vardır; Psiho Guaşe, Hıpe Guaşe, Hade Guaşe ve Jığ Guaşe bunlardan bazılarıdır. Tanrılar, kendi yetki alanlarını aşmamakta ve her biri belirli bir görevi üstlenmektedir.⁵³

⁵¹ Özsaray (2012). age, s. 49.

⁵² Özsaray (2012). age, s. 48-49-50.

⁵³ M. Mijayev & M. Pashtova (2018). *Çerkes Mitolojisi Ansiklopedisi*. (Çev.) Erdoğan Boz, Metropol Yayınları, Ankara, s.22.

Eski Çerkez toplumunun inanç yapısı incelendiğinde, başlangıçta tevhid esasına dayalı bir sistemin varlığı görülmektedir. Bu tek tanrılı inanç sisteminin temelini, tüm evrenin yaratıcısı olarak kabul edilen Yüce İlah Tha oluşturmaktaydı. Ancak zamanla bu monoteist inanç sistemi değişime uğramış ve Tha'ya aracı olarak başka ilahlar eklenmiştir. İlk olarak Şible, Tha'ya aracılık eden bir tanrı olarak kabul edilmiş; ardından farklı ilahların da bu yapıya eklenmesiyle toplum, politeistik bir inanç yapısına yönelmiştir. Bu süreçte, Tha'ya bağlı bir aracı tanrı olarak başlayan Şible, zaman içinde bağımsız bir tanrı konumuna gelmiş ve böylece Adıge inanç yapısında tevhid inancından sapmalar meydana gelmiştir.⁵⁴

Eski Çerkezlerde ayrıca hayvanları koruyan Akhin, oyun ve yılan tanrısı Blevus-Yeleus, Bahçeleri koruyan Hadeguaş, çift koşu öküzleri koruyan Hakutaş, deniz tanrıçası Hpeguaş, arı ve bal tanrıçası Marissa, orman tanrısı Mezıtha, kötülük tanrıçası Pakue, yağmur tanrısı Psequaştha, denizaltı tanrıçası Psıthaguaşe, rüzgâr ve dalga tanrısı Seuseres, bereket tanrısı Thağaleg, demirciler ve ateş tanrısı Tlepş, kaza ve beladan koruyan tanrı Tzergıttha, gök tanrısı Vefatha, güzellik tanrıçası Vezermes, Tarım tanrısı Yemitha, gezginler tanrısı Zekatha gibi tanrılar da mümessil tanrılardır.⁵⁵

G. Dumezil Çerkezlerdeki diğer tanrı adlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

Axin, Sığır sürülerinin koruyucusudur. Ona Abhazlar, Ubıhlar ve Çerkezlerin en batıda yerleşik olanları taparlar. Emiş, Çerkezlerde hayvanların, özellikle de koyun sürülerinin koruyucu tanrısı. Kades, Çerkezlerde balık biçiminde bir tanrıdır. Denizin karaya taşmasını önler. Psethe, Doğu- Çerkezlerinde, yaşamdan sorumlu tanrıdır. Thayalež', Doğu Çerkezlerinde bereketi elinde tutan tanrıdır.⁵⁶

Maria/Hazreti Meryem, Osetler ve Çerkezler tarafından pagan geleneklerine uyarlanmış bir figürdür. Osetler, Hazreti Meryem'i Madi-Mayræm (Meryem Ana) olarak adlandırır ve onu kadınların koruyucusu olarak kabul ederler. O, aynı zamanda bir fetişe dönüşmüştür. Her köyde, genellikle büyük bir taş bloğun şekliyle, Madi-Mayræm'in heykeli dikilir. Bu taş, onun adıyla anılır ve köydeki halk tarafından saygı gösterilen bir öge haline gelir. Evlenecek genç erkek, bu taşı ziyaret eder ve köyün gençleri ona çakıl taşları atarak, hatta tüfekte kurşun sıkarak, Madi-Mayræm'e dua ederler. Bu dualar, erkek evlat istemek ve yalnızca bir kız, mavi gözlü bir kız verilmesi dileklerini içerir. Sağdıç da aynı duaları tekrar eder.

⁵⁴ Özsaray (2012). age, s.50-51.

⁵⁵ Özsaray (2012). age, s.51.

⁵⁶ G. Dumézil (2000). age, s. 40-57-62-84-92.

Madi-Mayræm, kadınlar tarafından düzenlenen şenliklerde önemli bir figürdür. Bu şenliklerden biri, sonbaharın sonlarına doğru düzenlenen ve “Genç Kızların Meryem Ana Toplantısı” olarak bilinen etkinliktir. Daha sonra, aralarından en yaşlı olanı, Madi-Mayræm’den kendilerine iyi eşler vermesini, geveze insanların dedikodularından korunmalarını sağlaması için Binati xicau’a ve çiçek hastalığından korunmalarını istemek için de Alardiye’ye dua ederler. Ardından, evlilikle ilgili olarak fal bakarlar. Çerkezler, 1864 yılındaki büyük göçten önce her yıl iki kez şenlik düzenlerdi. Bu şenliklerin biri sonbaharda, diğeri ise kış gündönümünde yapılırdı. Trubetzkoy’un aktardığı bilgilere göre, kışın yapılan şenliklerde Sawsæreş ritüelleri kutlanırdı.

Batı Çerkezleri, 1864 yılındaki göçlerinden önce, Sawseres adında ünlü bir gezginin yaşamış olduğuna inanırlardı. Anlatılara göre, bu gezgin rüzgarlar ve sular üzerinde hükmedebiliyor, hatta denizin üzerinde yürüyebiliyordu. Ancak, gezgin zamanla büyüklenerek Tanrı’nın gazabına uğramış ve bir bacağı kesilerek cezalandırılmıştır. Çerkezler, Sawseres’i anmak amacıyla her yıl sonbaharda ormana gidip küçük bir ağaç keserlerdi. Bütün dallarını kestikten sonra bu ağacı eve taşır ve ona hem tanrı hem de bir fetiş olarak taparlardı. Ağacın eve girmesiyle birlikte müzik eşliğinde eğlenceler düzenlenir, sevinç çığlıkları atılarak içki içilir ve dans edilirdi. Ağacın her yeri küçük mumlarla süslenir, tepesine ise küçük bir peynir asılırdı. Yıl boyunca ağacın korunması için genellikle bahçede ya da samanlıkta saklanırdı. Dubrovin’in ifadelerine göre, her evin dışında ve köyde de ortak bir Sawseres figürü bulunurdu. Bu ruh, hayvan sürülerini korur, onların üremesini sağlar ve aileye sağlık ve mutluluk getirirdi. Trubetzkoy’un bilgi kaynaklarına göre, bu törenin sonbaharda değil, kış gündönümüne denk gelen ikinci Meryem-Şenliği sırasında yapıldığı belirtilmektedir. Eski geleneklere göre, gövdesi ortasına kadar dalları kesilmiş küçük bir ağaç, kurdeleler ve kumaş parçalarıyla süslenerek eve taşınır, bu esnada bir methiye söylenirdi. Bu methiyenin nakaratı şu şekildeydi: “Ey Ulu Tanrı’mın annesi Yüce Meryem! Bize acı ve keder verme, bize bolluk ihsan eyle, bizlere sağlık ve afiyet ver.”⁵⁷

Nicolaas Witsen’in Çerkesya’daki halkların dinî inanışları ve bu toplulukların hangi dine mensup olduklarına dair aktardığı bilgilerde 17. yüzyılın sonlarında dahi çok esnek bir yapı gözlemlenebilmektedir. Bu coğrafyada yaşayan halkların İslam, Hıristiyanlık ve pagan inanışları arasında geçişkenlik gösterebildiği, İslam dinine mensup olanların dahi eski pagan ve

⁵⁷ Dumézil (2000). age, s. 87.

Hristiyanlık inançlarının izlerinin (Noel ve Paskalya yortularının bilinmesi gibi) gündelik yaşantılarında görülebileceğini belirtmiştir.⁵⁸

Çerkezler, uzun tarihi süreçlerinde daima belirli inanç sistemlerine sahip olmuş ve çeşitli dönemlerde benimsedikleri tanrılara derin bir bağlılık göstermişlerdir. Örneğin, Hattiler, Hz. İsa'dan çok önce doğayı kutsal kabul ederek Güneş tanrısı Ardis, Ay tanrıçası Şelardis, Gök tanrısı Teşub ve Astarta gibi tanrılara tapmışlardır. Kafkas dağlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda, Rus araştırmacılar tarafından Teşub tanrısına ait, bir elinde meşale, diğer elinde balta tutan ve kemerine kama bağlı heykeller keşfedilmiştir.⁵⁹

16. yüzyılda Çerkez toplumunun çoğunluğu Müslüman, küçük bir kısmı ise Hristiyan inancına sahipti. Müslüman ve Hristiyan Çerkezler, aralarındaki dini farklılıkları bir ayrım sebebi olarak görmemiş, bu farklılıklar toplumsal ve kültürel değerlerini etkileyecek bir bölünmeye yol açmamıştır.⁶⁰

Çok tanrılı dinlerden sonra Çerkezler tek tanrılı din olan Hristiyanlık ve İslamiyet ile tanıştılar. Tek tanrılı dinler Çerkezleri bir araya getirip onlara yol çizmedi. Çünkü çok tanrılı dinler zamanında halk yönünü ve yolunu belirlemiş, gelişimini tamamlamıştı. Tek tanrılı dinler Adıgellik ve Adıge xabze üzerinde kök salamadılar, bazı izler bıraktılar.⁶¹

Günümüzde hala var olan yansımaları tespit edilip bu inanışların Düzce Çerkezleri üzerindeki etkileri inceleme konusu yapılmıştır.

4. Çerkez Mitolojisi Nartlar

Mit, insan uygarlığının temel unsurlarından biridir; yalnızca boş bir olaylar zinciri değil, aksine sürekli olarak başvurulmuş ve canlı bir gerçekliktir. O, soyut bir teori ya da imgeler gösterisi değil, ilkel dinin ve pratik bilginin somut bir düzenlemesidir.⁶²

Nartlar, efsanevi kahramanların soyundan gelen bir halktır ve pek çok Oset efsanesinde yer almışlardır. Bu kahramanlar, aynı zamanda Çerkez, Çeçen, İnguş ve Kuzey Kafkasya'daki Tatar söylencelerinde de yer almış, ödünçleme yoluyla bu halkların kültürlerine dahil olmuştur. Büyük olasılıkla Hint-İran kökenli “nar” kelimesi, “erkek” anlamını taşıırken, Nart adı Osetçe'nin ses uyumu yasaları nedeniyle son ekinden dolayı anlam zorlukları yaratmaktadır.

⁵⁸ M. Akan (2023). “Nicolaas Witsen'in ‘Noord en Oost Tartarye’ İsimli Eseri ve Çerkesya Notlarının Değerlendirilmesi.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVIII - 2, s. 359.

⁵⁹ Güsar (1977). age, s. 24.

⁶⁰ K. Albayrak (2018). Kuzey Kafkasya, İsrail ve Uzunyayla Çerkesleri Üzerine Kültürel Bir Karşılaştırma, *1. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu*, Kayseri, s. 532.

⁶¹ Hedeğel'e (2022). age, s. 19.

⁶² M. Eliade (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev.) Sema Rıfat, Om Yayınevi, İstanbul, s.30

Nart adıyla ilgili en kapsamlı açıklamayı ise Profesör H. W. Bailey yapmıştır. Bailey'e göre, Nartlar çok eski zamanlarda, devler döneminde yaşamış, güçlü bir varlık göstermiş ancak sonunda tanrıların gazabına uğrayarak yok olmuştur. Nartlar, devlerin güçlü düşmanları olarak tanınırlar ve uzun süren ihtişamlı bir varoluşun ardından efsanevi bir şekilde sona ermişlerdir.⁶³

Çerkez mitolojisinin önemli bir parçası olan Nart mitolojileri, Kafkasya halklarının binlerce yıllık kültürel birikimini yansıtan değerli bir mirastır. Bu mitolojiler, toplumun dünya görüşünü, ahlaki değerlerini ve sosyal yaşamını yansıtırken aynı zamanda ideal davranış biçimlerini de model olarak sunar. Eski dönemlerde, mitolojilerin amacı, bireyleri doğru ve erdemli davranışlara yönlendirmektir. Nart karakterleri, iyiliği temsil eder; kötülüğe karşı durur, zorda olana yardım eder ve cesur, fedakâr bir yaşam sürerler. Zamanla bu hikâyeler, Çerkezlerin sanatsal ve estetik değerlerini de içine alarak genişlemiş ve Çerkez toplumunun kolektif kimliğinin bir parçası olmuştur.⁶⁴

George Dumézil, Nart mitolojilerinin kahramanlarını üç ana aileye ayırarak inceler. Ona göre, bu aileler akıl, fiziksel güç ve zenginlik temsilidir. Dumézil, bu sınıflandırmayı, Hint kültüründeki ve Avesta'daki rahipler, savaşçılar ve üreticiler olarak ayrılan üç sosyal sınıfla ilişkilendirir. Ayrıca, İskitlerin kökenine dair Herodotos'un aktardığı efsanenin de bu sınıflandırmayla uyumlu olduğunu belirtir. Ancak, Dumézil, bu veriyi komşu halkların Abhazlar, Çerkezler, Çeçenler, Osetlerden aldığı Nart mitolojilerini içeren kapsamlı bir külliyat yayımlandıktan sonra daha derinlemesine inceleyebilmiştir.⁶⁵

Nart mitolojileri, farklı dillerde konuşan ve etnik kökenleri çeşitlilik gösteren Kafkasya halkları arasında, kültürel bağları pekiştiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Karaçay-Malkar, Adıge, Abhaz-Abaza, Oset ve Çeçen-İnguş topluluklarının folklorlarında, Nart mitolojileri, eski Kafkas kültürünün en belirgin ve güçlü temsilcisi olarak varlık göstermektedir.⁶⁶

Kuzey Kafkasya halklarının müzikal kültürü, toplum hafızasının bir parçası olarak danslar ve çeşitli şarkılardan oluşur. Özellikle Kuzey-Batı Kafkasya'da Nart mitolojileri dayanan şarkılar, kahramanlık, dua ve dilek şarkıları, tarımsal ve iş şarkıları, çoban ve av

⁶³ G. Dumézil (2000). age, s. 72-73.

⁶⁴ Hedeğel'e (2022). age, s. 8.

⁶⁵ G. Dumézil (2006). *Mit ve Destan I Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*. (Çev.) Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 44.

⁶⁶ U. Tavkul (2001). Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11.

şarkıları, aileyle ilgili şarkılar, demircilik, tedavi amaçlı şarkılar, kahramanlık temalı eserler ve ağıtlar öne çıkar. Bu kültürde, samarkau olarak bilinen şaka şarkıları düğünlerde ve gençlerin geleneksel toplantılarında önemli bir yere sahiptir. Geleneksel müzik ve dansların kuşaktan kuşağa aktarımı, bireylerin toplumsal değerleri benimsemelerini ve kültürel kimliklerini korumalarını sağlar. Kafkasyalılar, Xabze kuralları çerçevesinde bu kültürü gelecek nesillere taşımıştır.⁶⁷

5. Düzce Tarihi ve Coğrafyası

Düzce ili, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alır ve yaklaşık olarak 37° 00' ile 41° 07' kuzey enlemleri ile 30° 49' ile 31° 50' doğu boylamları arasında konumlanmıştır. Yüzölçümü 2.593 km² olup, bu da Türkiye'nin toplam yüzölçümünün yaklaşık %0.33'üne denk gelir.⁶⁸ Düzce'nin rakımı ortalama 146 metre olup Efteni Gölü ve Büyük Melen Gölü boyunca bu rakım 112 metreye kadar inmektedir. Elmacık Dağları üzerinde yer alan Kardüz Yaylası 1830 metre yüksekliği ile ilin en yüksek noktasını teşkil eder.⁶⁹

Düzce'nin doğusunda Zonguldak ve Bolu, güneyinde Bolu, batısında Sakarya illeri bulunur. Kuzeyde ise Karadeniz'e kıyısı vardır ve bu kıyının uzunluğu yaklaşık 30 km'dir. Bu coğrafi konum, Düzce'yi stratejik bir yerleşim yeri yapar ve bölgesel bağlantılar açısından önemli bir rol oynar.⁷⁰

Düzce, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir yerleşim merkezidir. Bölgenin tarihi Paleolitik Çağ'a kadar uzanmakta olup, arkeolojik kazılar bu döneme ait çeşitli buluntular ortaya koymuştur. Düzce'nin tarihi süreç içindeki gelişimi çeşitli medeniyetlerin etkisi altında şekillenmiştir.

Bu bölge tarih boyunca birçok farklı uygarlığın egemenliği altında kalmıştır. Bölgede Frigler, Lidyalılar, Persler, Roma imparatorluğu, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi önemli medeniyetlerin izlerine rastlanmaktadır. Düzce'nin Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetine geçmesi, 1323 yılında Orhan Gazi'nin komutanlarından Konuralp Bey'in Bizans kuvvetlerine karşı kazandığı zaferle gerçekleşmiştir. Bu zafer sonrasında bölge Konuralp beyin

⁶⁷ V. Kurban, P. Fedakar, R. Uçkun, S.Ö. Beşikçi, M.N. Kureş, N. Çümen & B. Gül (2020). Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler. İktisad Yayın Evi, İzmir, s. 36-37.

⁶⁸ Y. Tatar (2003). *Düzce İl Gelişme Planı: Çevre ve Mekansal Gelişme Sektörü Raporu*. Düzce İl Özel İdaresi, s. 4.

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (n.d.). *Düzce Coğrafyası*. Erişim adresi: <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-70705/cografya.html>

⁷⁰ Tatar, *Düzce İl Gelişme Planı: Çevre ve Mekansal Gelişme Sektörü Raporu*, s. 4.

onuruna “Konuralp” olarak adlandırılmış ve bu isim günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

71

Düzce Ovası'nın önemli bir merkezi olan Üskübü, günümüzde Konuralp olarak bilinir ve tarihi Eskiçağ'a kadar uzanır. Üskübü, Düzce'nin yaklaşık 9 km kuzeyindedir ve XIX. yüzyılda bu bölgeye kurulan bir şehir olarak bilinir. Üskübü'nden önce, bu bölgede Bitinya döneminde Kieros adlı bir yerleşim bulunmaktaydı. Bitinya Kralı I. Prusias tarafından fethedilen bu yer, kralın adıyla anılmaya başlandı. Diğer Prusias yerlerinden ayırmak için, bölgeden geçen Hypius (günümüzde Melen) akarsuyunun adıyla birlikte Prusias ad Hypium olarak adlandırıldı. Antik çağda, Nikomedia (İzmit) ile Karadeniz kıyısındaki Amastris (Amasra) arasındaki önemli bir geçiş noktasıydı. M.Ö. 74'te Bitinya Kralı IV. Nikomedes, Bitinya topraklarını Roma İmparatorluğu'na devrettiğinde, Prusias ad Hypium da bir Roma şehri haline geldi ve Bitinya eyaletinin doğu bölgesinin önemli merkezlerinden biri oldu.⁷²

Düzce (Konuralp), M.Ö. 74 yılına kadar Bilecik, Bolu, Kocaeli ve Sakarya illerini kapsayan bir bölgede egemenlik süren Bithynia Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olmuştur. O dönemde “Prusias Pros Hypios (Melen Kenarındaki Prusias)” olarak bilinen bu şehir, Frig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı gibi çeşitli kavimlerin ve devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. En son olarak, Osman Gazi'nin komutanlarından Konuralp Bey, 1321-1323 yıllarında Bizans tekfuruları ile girdiği savaşlar sonucunda Düzce ve çevresini fethederek Düzbazar (Düzce Ovası) ile Bizans Prusias'ını almıştır.⁷³

Düzce, Osmanlı imparatorluğu döneminde 1869 yılında kadar Kastamonu vilayetine bağlı Bolu Mutasarrıflığının Göynük kasabasına bağlı bir nahiye statüsünde bulunmaktaydı. 1870 yılında Kastamonu vilayetinin Bolu sancağına bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırıldı. 1921 Anayasası ile yapılan idarî reformlar sonucunda sancaklar idarî teşkilattan çıkarıldı. Bu düzenlemeyle, Düzce kaza statüsünü koruyarak 1923 yılında Bolu'nun vilayet haline gelmesine rağmen onun bir kazası olarak varlığını sürdürdü. Düzce, kaza olarak statüsünü 1999 yılında il haline gelene kadar yaklaşık 129 yıl boyunca devam ettirdi.⁷⁴ 1999 yılına kadar Bolu'ya bağlı ilçe statüsünde kalan Düzce 17 ağustos 1999 ve 12 kasım 1999 depremlerinden sonra İl statüsüne yükseltilmiştir.⁷⁵

⁷¹ Düzce Belediyesi. (n.d.). *Düzce Tarihi*. Erişim adresi: <https://duzce.bel.tr/10-duzce-tarihi>

⁷² T. Metin (2020). “Düzce”, *TDV Ansiklopedisi*, c.1, s. 1.

⁷³ M. Eriş (2017). *81 İlde kültür ve Şehir Düzce*. Düzce Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, s. 16.

⁷⁴ F. Özçelik (2013). *Cumhuriyet Döneminde Düzce (1946-1960)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. IX.

⁷⁵ G. Kutsal (2021). *Düzce İlinde Nüfusun Değişimi: Sosyokültürel ve Mekansal Analiz(1927-2018)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 23.

5.1. Çerkezlerin Düzce'ye İskanı

Kafkasya'dan Düzce'ye yapılan göçlerle ilgili arşiv kayıtlarına göre, bu göçlerin ilki Çerkez kabilelerinden Besni adlı grup tarafından gerçekleştirilmiştir. 1860 yılında, Kafkasya'dan gelen muhacirler arasında yer alan Besni kabilesine mensup dört hane ve yirmi beş kişi, Düzce bölgesine yerleşmiştir. Osmanlı yönetimi, bu göçmenlerin yerleştirilmesi sürecini düzenlemiş ve misafir oldukları süre boyunca günlük harcamalarının karşılanması için gerekli önlemleri almıştır.⁷⁶ İlk göçlerde gelenlerin sayısı az olmasına rağmen, bu Çerkezler, kendilerinden sonra gelecek olan akrabaları için öncü rolü üstlenmiştir.

Düzce'nin coğrafi konumu ve stratejik geçiş noktası olması, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında bölgeye yapılan göçlerin bu şehirde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Düzce, Türkiye'nin çeşitli etnik gruplarından insanların bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Göçler sonucunda, yerleşik nüfusun neredeyse iki katı kadar göçmen yerleşmiştir. Bu nedenle, tarihçiler Düzce'yi “Sefine-i Nuh” (Nuh'un Gemisi) olarak tanımlarlar, çünkü şehir birçok farklı etnik kökenden insanı barındıran bir merkez haline gelmiştir. 1860'lı yıllardan itibaren Çerkez, Abaza, Kırım Tatarı, Bulgaristan Muhaciri, Gürcü, Laz, Hemşinli, Arnavut, Boşnak, Pomak, Rumeli göçmenleri, Ordulu ve Doğu Karadenizliler Düzce'yi yurt edinmiştir.⁷⁷

Düzce bölgesine yapılan ilk göçlerden biri, Kırım muhacirlerinden oluşan iki yüz hanelik bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu muhacirlerin başlangıçta İstanbul'dan Bolu'ya gönderilmesi planlanmıştı, ancak yapılan değerlendirmeler sonucunda Bolu'da uygun boş arazilerin bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple, Kırım muhacirlerinin Düzce ve Üskübü bölgelerine yerleştirilmesine karar verilmiş ve bu göçmenler bölgeye iskân edilmiştir. İskân sürecinde, kaymakamın ve yerel halkın gösterdiği özverili çabalar Osmanlı yönetimi tarafından takdir edilmiştir.⁷⁸

1861 yılının Ocak ayının sonlarına doğru Düzce bölgesine yerleşen muhacirlerin nüfus dağılımı şöyledir: Nogay muhacirleri, Akçaşehir köyünde 16 hanede toplam 60 kişi olarak yerleştirilmişlerdir. Besni kabilesinden gelen muhacirler ise Düzce kazasında 73 hanede 361

⁷⁶ BOA, A.MKT.UM.,405/40

⁷⁷ Özsoy, N. (2016). Çerkes ve Abazaların Düzce'de İskanı ve Kurulan Yeni Yerleşimler, Yusuf Oğuzoğlu & Fatih Özçelik (Ed.), *Düzce'de Tarih, Kültür ve Sanat*, Gaye Kitabevi, Düzce. 72.

⁷⁸ BOA, A.MKT.MHM., 195/64.

kişi olarak iskân edilmiştir. Han kabilesinden gelenler ise Üskübü kazasında 24 hanede 131 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde bölgeye yerleşen toplam muhacir sayısı ise 552 kişidir.⁷⁹

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gerçekleşen göçlerde en yoğun dönem, 1864 yılının 22 Haziran'ı itibarıyla Düzcce şehrine yerleşen Kafkas muhacirlerinin sayısının dört bini aştığı ve bölgedeki boş arazilerin tükendiğı zaman olarak belirlenmiştir.⁸⁰

1864 yılında, Büyük Göç olarak bilinen dönemde, Kafkasya'dan Düzcce bölgesine yoğun bir şekilde muhacir yerleştirilmiştir. İstanbul'daki muhacirlerin iskân edilmesi için mevcut boş arazilerin durumu incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Düzcce'ye yapılan göçlerin bölgedeki boş arazileri tükettiğı anlaşılmıştır. Bundan dolayı, ilerleyen dönemlerde Düzcce'ye göç etmek isteyenlerin mahalli yönetimlerden izin alması gerektiğı belirtilmiştir.⁸¹

⁷⁹ BOA, A.MKT.UM.,451/ 93.

⁸⁰ BOA, A]MKT.MHM.,305/65.

⁸¹ BOA, A.]MKT.MHM.,305/65.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANISLARI VE UYGULAMLARI

Geçiş dönemleri, bireyin yaşam döngüsündeki kritik eşikleri temsil eden ve toplumsal yapıda önemli bir yere sahip süreçlerdir. Doğum, evlilik ve ölüm gibi dönemler, yalnızca bireyin hayatında değil, aynı zamanda toplulukların kültürel ve dini pratiklerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu dönemler, halk inanışları ve ritüeller aracılığıyla anlamlandırılarak bireysel deneyimlerin toplumsal bir boyut kazanmasına olanak tanır. Söz konusu inanış ve uygulamalar, geçmişten günümüze aktarılan kültürel birikimin taşıyıcısı olup toplumsal aidiyet ve süreklilik duygusunu pekiştirmektedir. Aynı zamanda, halkın yaşam felsefesini, doğaya ve kutsala bakışını yansıtan bu pratikler, kolektif belleğin şekillenmesinde de önemli rol oynar.

Geçiş dönemleri, bireyin hayatında varoluşsal ve toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği kritik süreçlerdir. Doğum, evlilik ve ölüm gibi dönemler, bireyin yeni bir statüye geçişini ifade eden ritüellerle anlam kazanır. Örneğin, yeni doğan bir çocuk, ancak doğum sonrası ritüellerle ailesi ve toplum tarafından kabul edilerek canlılar topluluğuna dahil edilir. Evlilik, bireyin bekârlıktan aile reisliğine geçişini sağlayan bir süreç olup, toplumsal ve dinsel bir gruptan diğerine katılımı ifade eder. Bu durum, olası gerilimleri ve krizleri azaltmak için ritüellerle desteklenir. Ölüm ise yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda varoluşsal ve toplumsal bir statü değişimini ifade ettiği için karmaşık ritüellerle ele alınır. Her üç durumda da geçiş ritüelleri, bireyin toplulukla bütünleşmesini ve yeni durumuna uyum sağlamasını mümkün kılar.⁸²

Ölen kişinin mezar ötesi kaderine ilişkin olarak çeşitli sınamalardan geçmesi ve ölümler topluluğu tarafından tanınarak bu topluluğa kabul edilmesi gerekmektedir. Bazı toplumlarda, yalnızca ayinsel bir gömülme işlemi ölümü doğrulamaktadır; adetlere uygun şekilde defnedilmeyen kişiler ölü kabul edilmez. Bununla birlikte, diğer toplumlarda birinin ölümü, cenaze törenlerinin tamamlanması veya ruhun öte dünyaya ayinsel bir şekilde taşınması ve ölümler cemaati tarafından kabul edilmesiyle kesinlik kazanmaktadır. Modern dönemde, dindışı insan için doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş ritüelleri, bireysel veya ailesel olaylar olarak görülmektedir ve genellikle ritüel niteliğini kaybetmiştir. Ancak bu laikleşme süreci, tamamen dindışı bir yaşam anlayışının toplum genelinde yaygın hale geldiği anlamına gelmez. Hatta en seküler toplumlarda bile, kökten dindışı bir yaşam deneyimine saf haliyle nadiren

⁸² M. Eliade (1991) *Kutsal ve Dindışı*. (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, s. 161.

rastlanmaktadır. Bunun gelecekte daha yaygın hale gelmesi muhtemel olsa da günümüzde bu durum istisna olarak değerlendirilmektedir.⁸³

1. Doğumla İlgili Halk İnanışları

Doğum, insan hayatındaki ilk önemli geçiş olarak genellikle sevinçle karşılanır ve yalnızca anne-baba değil, akrabalar ve komşular da bundan mutluluk duyar. Yeni bir doğum, aile ve akraba çevresinin nüfusunu artırır ve bu artış, özellikle küçük topluluklar ve etnik gruplarda, güçlenme ve dayanışma anlamına gelir. Toplumda yaygın olarak “çocuk, ailede ocağı tütürür” sözü bu durumu özetler. Doğum, kadının toplumsal statüsünü ve aile içindeki yerini güçlendirirken, baba için de saygınlık ve güven kaynağı olur. Çocuğun olmaması ise, hem kadının hem de erkeğin toplumsal baskı ve ruhsal zorluklar yaşamasına neden olabilir. Anneye benlik ve bütünlük, babaya güven kazandıran doğum olayı, aile ve akrabalar için büyük önem taşır ve bu olay çeşitli törenlerle kutlanır.⁸⁴

Doğum, insan yaşamının en önemli ve anlamlı geçiş anlarından biridir. Bu evrensel olay, medeniyetlerin ve kültürlerin çeşitli ritüellerle kullandığı ve anlamlandırdığı bir süreçtir. Doğum, bir bireyin dünya hayatına başlangıcıdır ve insanın varoluşunun başlangıç noktasını işaret eder. Toplumlar arası farklılıklar ve gelenekler doğum ritüellerini şekillendirirken, aynı zamanda bu ritüeller bireylerin ve toplumların kültürel kimliklerini ve değerlerini yansıtır.

Doğumun sembolizmi ve önemi, dini ve kültürel bağlamlarda derin anlamlar taşır. Bazı toplumlarda doğum, yeni bir hayatın müjdesi olarak görülürken, diğerlerinde aile bağlarının ve toplumsal düzenin yeniden kurulmasını simgeler. Doğum ritüelleri genellikle dualar, kutlamalar, ad verme törenleri ve benzeri uygulamalarla zenginleştirilir. Örneğin, İslam toplumlarında doğumun ardından bebek için dualar okunur ve adı verilirken, Hindu kültüründe doğumun karma ve reenkarnasyon kavramlarıyla ilişkilendirilen derin bir anlamı vardır.

Bu bağlamda, doğumun evrensel ve kültürel boyutları, insan yaşamının döngüsünü anlamlandırmada kritik bir rol oynar. Her toplumun doğumla ilgili kendi özel anlayışı ve uygulamaları bulunurken, bu ritüeller aynı zamanda toplumların sosyal yapısını, inanç sistemlerini ve değerlerini koruma ve iletmeye yönelik önemli araçlar olarak işlev görür.

1.1. Doğum Öncesi İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Doğum, insan hayatındaki ilk ve önemli geçiş anlarından biridir ve genellikle mutlu bir olay olarak kabul edilir. Yeni doğan her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda

⁸³ Eliade (1991). age, s. 162.

⁸⁴ S. V. Örnek (2000). *Türk Halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 131.

akrabalarını, komşularını ve geniş aile çevresini sevindirir. Bu, ailenin ve toplumun nüfusunu artırarak gücünü ve dayanışmasını güçlendirdiği düşünülen bir süreçtir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda, doğumlar toplum içinde bir ailenin itibarını ve gücünü simgeler. Bu bağlamda, “çocuk, ailede ocağı tüttürür” sözü, toplumun doğuma ve aile genişlemesine verdiği değeri ifade eder.⁸⁵

Doğum süreci, annenin hamile kalma döneminden başlayarak çeşitli inançlar ve ritüeller eşliğinde yönetilmeye çalışılan bir süreçtir.

Evli çiftlerin doğal yollarla gebe kalamadıkları durumlarda, Çerkez toplumunda çeşitli geleneksel yöntemlere başvurulduğuna dair bulgularımız bulunmamaktadır.

Yapılan araştırmalar ve görüşmeler, çocuk sahibi olma sürecinde genellikle geleneksel tıbbi müdahaleler, halk hekimliği uygulamaları ve dinsel/simgesel pratiklere atıfta bulunmamaktadır.

Düzce Çerkezlerde çocuğu olmayan kadınların çocuğu olsun diye yapılan özel bir şey yoktur. Bunu batıl inanç olarak görürler ve bu toplumda pek hoş karşılanmaz.⁸⁶

Araştırma sahamızdaki Çerkezlerde doğum öncesinde çocuğa hazırlanan kıyafetler, çocuğa nazar değmemesi için kimseye gösterilmezdi.

Çerkez kültüründe gebelik, aile içinde sevinçle karşılanan ancak geleneksel olarak gebe kadınların bir süre erkeklerden ve çevreden gizlendiği bir dönemdir. Gebelik süreci boyunca kadınlar, günlük işlerini yaparak ve stresten uzak durarak geçirirler. Aile büyükleri, genellikle gebelik ve doğumla ilgili bilgiler verirler. Gebelikte beslenmeye dikkat edilir ve fizyolojik değişiklikler yaşanırken bulantı gibi belirtiler sıkça görülür. Bebek için özel hazırlıklar genellikle anne karnında belirginleştikten sonra yapılır.

Doğumdan önce çocuk anne karnında belirginleştikten sonra çocuğun yatacağı beşik, yastık, örtü gibi şeyler hazırlanır.⁸⁷

Hamile olan kadınlar hamileliğini gizlemek için üzerlerine şal gibi bir örtü alırlar, hamile olduğunun anlaşılmasından utanırlardı.⁸⁸

⁸⁵ Örnek (2000). age, s. 131.

⁸⁶ K. K. 15, K. K. 16.

⁸⁷ K.K. 19.

⁸⁸ K.K.16, K.K. 19.

Daha önce çocuk düşüren kadınlara hamile kaldıkları zaman yeniden çocuklar düşmesin diye “sübüyan” adlı muskadan yazdırırlardı.⁸⁹

Çerkezlerde hamile kadınlara ve doğacak çocuğa yönelik davranışlar ve inanışlar oldukça özenli ve koruyucu bir yaklaşımla şekillenmiştir. Hamile gelinlerin ağır iş yapmaması ve ağır kaldırmaktan kaçınması bu uygulamalardan biridir.⁹⁰ Gelinin aşerdiği yiyecekler, mümkün olduğunca temin edilmeye çalışılır.⁹¹ Ayrıca, hamile kadının boynuna cüzdan bağlamasına özen gösterilir; aksi takdirde çocuğun vücudunda leke oluşacağına inanılır. Benzer şekilde, ciğere dokunmanın da çocukta iz bırakacağına dair bir inanç vardır.⁹² Bu tür inanışlar, hem annenin hem de doğacak çocuğun sağlığını korumaya yönelik geleneksel uygulamaların bir parçasıdır.

Düzce’de yaşayan Çerkezler, doğacak çocuğun cinsiyetine önem vermezler ve genellikle kız veya erkek ayrımı yapmazlar. Bazı Çerkezler ise, hamile kadının yaşadığı fizyolojik değişimlerin veya hamilelik sırasında yapılan tahminlerin doğacak çocuğun cinsiyetini belirlediğine inanırlar.

Doğacak çocuğun güzel olması için güzele bakma âdeti vardır. Eğer hamile kadının kalçası genişlediye kız doğuracak ve karnı sivri ise erkek olacak diye bir inanış vardır.⁹³

Çocuğun cinsiyetini tahmin etmek için hamile kadından habersiz koltuğun altına makas ve bıçak konur. Makasın olduğu yere oturursa kız, bıçağın olduğu yere oturursa erkek olacağı inancı vardır.⁹⁴

Nart mitolojilerinde, Nartların sahip olduğu altın bir ağaçtan bahsedilir. Bu ağaç sıradan bir ağaç değildir; her gün verdiği elma, akşama kadar olgunlaşır ve özel özelliklere sahipti. Elmanın yarısı beyaz, yarısı ise kırmızıydı. Çocuğu olmayan bir kadın, beyaz kısmını yediğinde, saçları ipek gibi olur ve bir kız çocuğu doğururdu. Kırmızı kısmı yediğinde ise, güçlü ve sağlıklı bir Nart oğlu dünyaya gelirdi.⁹⁵

⁸⁹ K.K.16, K.K. 19.

⁹⁰ K. K. 15.

⁹¹ K. K. 19.

⁹² K. K. 3.

⁹³ K. K. 12.

⁹⁴ K. K. 11.

⁹⁵ Hedeğel’e (2022). age, s. 33.

1.2. Doğum Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çerkezler, dindarlıklarına verdiği önem nedeniyle doğacak çocuklarının da dindar olmasını arzu ederler. Bu bağlamda, bazı Çerkezler çocuklarının göbek bağı caminin bahçesine atarak bu geleneği sürdürmektedirler.

Çerkez peyniri asma töreni, bebeğin doğumunun ilk üç gününde gerçekleştirilen önemli bir geleneksel uygulamadır. Geçmişte, geleneksel inançlara göre, doğum sonrası ilk üç gün, özellikle gece vakitlerinde, bebeğin savunmasız olduğu ve annenin de güçsüz olduğu dönemde zararlı varlıkların ortaya çıkabileceği düşünülürdü. Bu varlıkların anne ve bebeğe zarar verebileceği veya onları sakat bırakabileceği endişesiyle, "Çerkez peyniri asma" töreni düzenlenirdi. Törenin gece yapılmasının özel bir nedeni vardı; gece, zararlı varlıkların daha etkili olduğuna inanılırdı. Törenin gece yapılması, insanların bu varlıklardan korunmak için çeşitli ritüeller gerçekleştirdiği, ateş yakıp eğlendikleri bir dönemdi. İnanışa göre, ışıklı ve neşeli ortamlar, zararlı varlıkların gelmesini engellerdi. Bu inanç doğrultusunda, törenin amacı, anne ve bebeği bu olası tehlikelerden korumak ve geleneksel değerlerin sürdürülmesiydi.⁹⁶

Doğan bebek dindar olsun diye göbek bağı cami bahçesine gömülürdü. Göbek bağı kibleye doğru cami duvarına yamanırdı, âlim olsun, okumuş olsun diye.⁹⁷

Geçmişte Çerkesler, bebeğin beşiğe ilk yatırılma törenini belirli bir ritüel çerçevesinde gerçekleştirirlerdi. Bebeğin göbek bağı kuruyup düştükten sonra, "Gushe xexe" adı verilen bir uygulama yapılırdı. Bu törenin öncesinde, bebeğin büyükannesi, bebeğin düşen göbek bağı kimseye göstermeden, bebeğin yatacağı odanın kapısının sağ eşiğine, kendisinin hatırlayacağı şekilde sıvar ve orada saklardı. Bu uygulamanın arkasında, o dönemde bebek çok ağladığında ona "binjeğ" olduğu düşüncesi vardı. Bu inanca göre, bebek "binjeğ" olduğunda, büyükanne kapı eşiğine sıvıdığı kurumuş göbek bağı çıkarır, onu su ile nemlendirir ve bebeğe içirirdi. Büyüklerin aktardığına göre, bu uygulama sayesinde bebek iyileşir, ağlamayı keserdi.⁹⁸

Doğumdan sonra geçen 40 gün günlük süreye lohusa dönemi denir. Bu dönemde bebeğe ve annesine bir zarar gelebileceğine inanılır. Bu sebeple lohusa kadın ve bebeğine zarar gelmemesi için bazı önlemler alınır.

Kadın lohusa döneminde korkmasın diye 40 gün boyunca yalnız bırakılmazdı.⁹⁹

⁹⁶ M. Sarebiy (2016). *Çerkesler ve Gelenekleri*. (Çev.) Yemuz Bayazıt, Kalkan Matbaacılık, İstanbul, s.137.

⁹⁷ K. K. 15.

⁹⁸ Sarebiy (2016). age, s.141.

⁹⁹ K. K. 12.

40 gün boyunca kadın dışarı çıkmazdı. Bebek hasta olmasın diye dışarı çıkarılmazdı. Bebek yalnız bırakılmazdı.¹⁰⁰

Eğer bir köyden aynı gün iki kadın doğum yaptıysa birbirlerini kırkları çıkana kadar görmemeleri sağlanırdı.¹⁰¹ Eğer birbirlerini göreceklerse görmeden önce birbirlerine iğne gönderirlerdi.¹⁰²

Çocuğun kırkı çıktığında makas, para, buğday ve çeşitli nesneleri çocuğun önüne koyulup hangisini ellerse ileride o mesleği yapacağına inanılırdı¹⁰³

Bebek 40 gün boyunca cuma günleri hariç banyo yaptırılırdı. Cuma günü yaptırılmamasının sebebi eski hocalar tarafından anlatılan cuma günü rahatsız olan bir bebeğinin hikayesinden dolayı olduğu söylenmektedir.¹⁰⁴

Düzce Çerkezlerindeki doğum sonrası halk inanışlarının bir kısmını da albastı adı verilen kötü ruhun etkisine dair inanışlar oluşturur.

Halk arasında farklı adlarla bilinen alkarısı, kötü ruhlar arasında yer alır ve cin, peri, dev veya şeytan olarak tasvir edilir. Bu inanışa göre, albastı (lohusa humması) alkarısının etkisiyle ortaya çıkar ve gerekli önlemler alınmazsa lohusa kadın ile çocuğunun ölümüne neden olabilir. Alkarısının ahır, samanlık, virane yerler, nehir kenarları, çeşme ve kaynak başlarında bulunduğu ve özellikle atlarla lohusa kadınlar ve çocuklarına musallat olduğuna inanılır.¹⁰⁵

Anne, bir işi için dışarıya çıktığında bebek yalnız kaldığını düşünüp korkmasın diye yanına süpürge konulurdu.¹⁰⁶

Anne, bir işi için dışarıya çıktığında bebek yalnız kaldığını düşünüp korkmasın diye yanına süpürge konulurdu.¹⁰⁷

Doğan çocuğun adını koymayla ilgili uygulamalar ise şöyledir:

Çocuğa adını anne babası vermezdi. Çocuğun adını evdeki büyükler verirdi. Çocuğun sağ kulağına ezan okunur, sol kulağına adı söylenirdi.¹⁰⁸

¹⁰⁰ K. K. 15.

¹⁰¹ K. K. 15.

¹⁰² K. K. 19.

¹⁰³ K. K. 19.

¹⁰⁴ K. K. 19.

¹⁰⁵ A. Küçük (1989). "Alkarısı," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.2, s. 469.

¹⁰⁶ K. K. 19.

¹⁰⁷ K. K. 19.

¹⁰⁸ K. K. 12.

Çocuklara ad koymada öncelik ninenin ve dedenindir. Dedenin kardeşi ya da ağabeyi varsa onlar da koyabilir. Çocuğun doğduğu gün evde misafir varsa ad koymada misafire öncelik tanınırdı. Ebenin yaptığı iş ve xabzeye uygunluğu neticesinde önceliğin ebeye tanındığı da olurdu.¹⁰⁹

Çerkezler, ruhların tanrısına “Psetha” adını vermekte ve onun varlığına inanırlardı. Onlara göre ruh, hem canlı hem de cansız varlıklarda bulunmaktaydı. Canlılarda ise ölüm anında ruhun bedenden ayrıldığı düşünülürdü. Ruhun doğası hakkında, kötülerin ruhlarının diğer kötülere, iyilerin ruhlarının ise iyilere geçtiğine inanılırdı; bu nedenle çocuklarına genellikle iyi olarak kabul ettikleri kişilerin isimlerini verirlerdi, ancak kötü kişilerin adlarını kullanmaktan kaçınırlardı. Ölen kişinin ruhunun göğe yükseldiği ya da melekler tarafından yukarı çıkarıldığına inanılır; ruh, dünyadaki eylemlerinin karşılığını almak üzere Psetha'nın huzuruna çıkarılırdı.¹¹⁰

Düzce Çerkezleri arasında uygulanan diğer bazı gelenekler şunlardır: Yeni doğan bebek ilk misafirlğe gittiğinde, bebeğe yumurta hediye edilirdi.¹¹¹ Ayrıca, bazı köylerde çocuğun nazardan korunması amacıyla bebeğe veya beşiğine nazarlık takılırdı.¹¹²

Doğum sonrası uygulamalardan bir diğeri, erkek çocuklarının sünnet edilmesidir. Sünnet, hem ilkel toplumlarda hem de modern toplumlarda önemli bir ritüel olarak uygulanmıştır. Bu uygulama, dinî ve kültürel bir anlam taşıırken, aynı zamanda sağlık alanında da tedavi edici ve hastalıkları önleyici etkileriyle dikkati çeker. Genellikle Sâmi/İbrâhimî geleneklerle (Yahudilik, İslâm, Kıptî Hristiyanlık) ilişkilendirilse de, sünnet uygulamaları tarih öncesi dönemlere kadar uzanır ve Eski Mısır, Afrika, Amerika ve Pasifik gibi farklı coğrafyalarda da görülür. Bu geniş tarihsel ve kültürel yelpaze, sünnetin yalnızca bir dini ritüel değil, aynı zamanda çeşitli toplumlardaki sağlık ve sosyal uygulamalarla da bağlantılı olduğunu ortaya koyar.¹¹³

Düzce Çerkezlerinde çocuklar genellikle çok küçük yaşta sünnet ettirilmezdi; sünnetin çocuğun kendisinin bilmesi gerektiği düşünülürdü. Günümüzde bazı aileler doğar doğmaz sünnet ettirmeyi tercih etse de geleneksel olarak sünnet merasimi yapılmazdı.¹¹⁴ Sünnet işlemi, bir köydeki sünnetçi tarafından gerçekleştirilir ve o köyün yanı sıra çevre köylerin çocukları da

¹⁰⁹ A. Dumanış (2004). *Çerkes Kültürü Üzerine Etüd*. Kayseri Kafkas Derneği Yayını, Kayseri, s. 70.

¹¹⁰ Özsaray (2012). age, s.53.

¹¹¹ K. K. 15.

¹¹² K. K. 11.

¹¹³ S. L. Gürkan (2010). “Sünnet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.38, s. 156.

¹¹⁴ K. K. 12.

sünnet edilirdi. Gücü yeten aileler, sünnet düğününü okuyarak ve yemekli bir şekilde yapardı.¹¹⁵ Bazı toplumlarda sünnet sırasında manevi rehberlik ve destek sunan kirve uygulaması yaygınken, Düzce Çerkezlerinde bu gelenek bulunmamaktadır.¹¹⁶

1.3. Doğumla İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Doğum, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin bir önem taşıyan bir olaydır ve tarih boyunca farklı kültürler bu süreci çeşitli şekillerde ele almıştır. Dinler tarihi açısından bakıldığında, doğumun anlamı ve süreciyle ilgili inanışlar, toplumsal yapı, dünya görüşü ve kültürel normlarla şekillenmiştir. Bu nedenle, doğumun yalnızca biyolojik bir olay değil, aynı zamanda ruhsal ve kültürel bir boyut taşıdığı anlaşılmaktadır.

Dinler tarihi açısından bakıldığında, doğumla ilgili inanışlar kültürler arasında farklılık gösterebilir. Birçok din ve inanç sisteminde, doğum süreci manevi bir geçiş olarak kabul edilir. Bazı inanç sistemlerinde doğum, ruhsal bir yeniden doğuşa işaret ederken, diğerlerinde toplumsal normlar ve ritüellerle düzenlenen bir geçiş töreni olarak görülür.

Düzce'deki Çerkezler arasında, çocuk sahibi olamama durumu genellikle sosyal açıdan olumsuz bir şekilde değerlendirilmemektedir. Bu toplumda, çocuk cinsiyetinin tercih edilmediği ve çocuk sahibi olamama durumunda tıbbi müdahalelerin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Çerkez kadınları, çocuk sahibi olamama sorunuyla başa çıkarken geleneksel muska gibi manevi kaynaklara başvurmaktan ziyade modern tıbbi yöntemlere yönelmişlerdir.

Farklı inanç sistemleri ve kültürel normların doğum sürecine nasıl yansıdığını ve bu sürecin toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini incelemek, doğumla ilgili halk inanışlarının çeşitliliğini ve evrimini anlamak açısından büyük önem taşır.

Toplumda çocuk sahibi olup olmamanın sosyal ve kültürel pratikler üzerinde belirleyici etkileri vardır. Örneğin, Bayındır bey gibi liderler, çocuğu olanlarla olmayanlar için ayrı otağlar hazırlar ve misafirleri bu şekilde ağırlarlar. Tarihi kayıtlar, Oğuz beyinin Bayındır beyin çocuğu olmayan Dirse Han'ı ak otağda değil, kara otağda misafir ettiğini göstermektedir.¹¹⁷

Yakut Türkleri, Tanrı'dan çocuk, özellikle erkek çocuk isteklerini ak şamana başvurarak gerçekleştirmekte ve çocuğu olmayan kadınlar da şamanlardan yardım talep etmektedirler.¹¹⁸

¹¹⁵ K. K. 19.

¹¹⁶ K.K.1, K.K. 2.

¹¹⁷ A. İnan (1991). *Makaleler ve İncelemeler (C. II)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 241.

¹¹⁸ A. İnan (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 167.

Düzce Çerkezlerinde, çocuğu olmayan kadınlar için özel bir uygulama veya ritüel bulunmamaktadır. Bu durum, batıl inanç olarak değerlendirildiğinden toplumda pek hoş karşılanmaz.¹¹⁹ Karapapak kültüründe, çocuk sahibi olamayan kadınlar için uygulanan geleneksel yöntemler ve inanışlar çeşitlidir. Çocuk sahibi olamayan kadınların bu durumu aşmalarına yardımcı olmak için, çocuğu olan bir kadının giysisinin eteği, doğum yapamayan kadının giysisine dikilir. Ayrıca, çocuk sahibi olamayan kadınlar, evliyanın mezar taşına karnını sürterek manevi destek arar ve “Ocak” olarak bilinen kutsal yerlere götürülerek çocuk sahibi olmaları sağlanmaya çalışılır. Yaşamayan çocuklar için ocaklara kurban kesilir.¹²⁰ Yeni evli çiftlerin çocuk sahibi olmalarını sabırla beklerken, gelin hamile kalmadığında koyun derisiyle sarılma, yanan tezek dumanına maruz bırakılma, bitkilerin buharına oturtulma ve soğan kabuklarıyla yapılan çayın içilmesi gibi geleneksel yöntemlere başvurulur. Bu yöntemler başarısız olursa, çiftler manevi destek arayışıyla kutsal ziyaretlerde bulunur ve adaklar adar. Çocuk sahibi olamayan kadınlar, “Hamzatlı” olarak adlandırılır ve toplumda olumsuz bir bakış açısıyla karşılanır; hamile ya da yeni doğum yapmış kadınlarla iletişim kurmaları genellikle hoş görülmez.¹²¹ Anadolu'da muska yazma ve büyü tekniklerinin kökenleri, Orta Asya'daki Şamanlar, Budist ve Maniheizt rahiplerin etkileriyle şekillenmiştir. Bu inanışa göre, kadınların çocuk sahibi olamamalarına sebep olan kötü ruhlar, muska üzerindeki tılsımlar vasıtasıyla uzaklaştırılarak kadınların iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.¹²²

Alaçam Çerkezlerinde, hamile bir kadının canı tatlı yiyecekler çekiyorsa, doğacak çocuğun erkek olacağına; ekşili yiyecekler istemesi durumunda ise kız çocuğu olacağına inanılır.¹²³

Düzce Çerkezlerinde, çocukların vücudunda iz veya leke oluşumunu önlemek için bazı geleneksel inançlar bulunmaktadır. Bu inançlardan biri, hamile kadınların boynuna cüzdan bağlamaktan kaçınması gerektiğidir; aksi takdirde, çocuğun vücudunda izler oluşacağına inanılır. Ayrıca, hamile kadın ciğere dokunursa, bu durumun da çocuğun vücudunda iz bırakacağına dair bir inanış mevcuttur.¹²⁴ Alaçam Çerkezlerinde, hamile kadınlar zeytin veya ciğer yerse, çocuğun vücudunda lekeler oluşacağına inanılır.¹²⁵

¹¹⁹ K. K. 15, K. K. 16.

¹²⁰ Y. Kalafat (1999). Karapapak Türklerinde Halk İnançları. *Türk Kültürü*, 431, 163.

¹²¹ Ö. Çiftçi (2015). *Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 58.

¹²² A. Selçuk (2008). *Tahtacılar*. Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 156.

¹²³ M. Sevinç (2019). *Alaçam Çerkes Halk Kültürü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun, s. 58.

¹²⁴ K. K. 15.

¹²⁵ Sevinç (2019). agt, s. 58.

Düzce Çerkezlerinde, çocuğun cinsiyetini tahmin etmek için kullanılan geleneklerden biri, hamile kadından habersiz olarak bir koltuğun altına makas ve bıçak yerleştirmektir. Bu gelenekte, eğer hamile kadın makasın olduğu yere oturursa çocuğun kız olacağına, bıçağın olduğu yere oturursa çocuğun erkek olacağına inanılır.¹²⁶ Karapapak halk inanışlarına göre, hamile kadının yastığının altına bebeğin cinsiyetine bağlı olarak çeşitli nesneler konur. Erkek bebek bekleniyorsa, yastığa kurt dişi, bıçak, ve kurt ağzı gibi objeler bırakılır. Kız bebek bekleniyorsa, makas, iğne, sap, üsküf ve ayna gibi eşyalar konulur.¹²⁷ Alaçam Çerkezlerinde, gebeliğin cinsiyetini tahmin etmek için geleneksel bir yöntem uygulanır. Gebe kadının haberi olmadan, bir minder altına makas ve bıçak yerleştirilir. Kadın mindere oturduğunda, eğer makasın üstüne oturursa kız, bıçağın üstüne oturursa erkek çocuğu olacağına inanılır.¹²⁸

Düzce Çerkezlerinde, doğacak çocuğun güzelliğini artırmak amacıyla hamile kadınların güzel şeylere bakması gerektiğine dair bir gelenek bulunmaktadır. Ayrıca, hamile kadının fiziksel özelliklerine bağlı olarak çocuğun cinsiyeti hakkında çeşitli inançlar vardır: Eğer kadının kalçasının genişlediği gözlemlenirse, bu durumun kız çocuğu doğuracağına işaret ettiği düşünülür. Diğer yandan, kadının karnı sivri bir şekilde büyüyorsa, bunun erkek bebek beklediğine dair bir inanış mevcuttur.¹²⁹ Hatay Reyhanlı Çerkezlerinde, hamile gelinlerin belirli hayvanları görmeleri veya onlara yaklaşmaları konusunda bazı geleneksel inançlar bulunmaktadır. Hamile gelinlerin tavşan görmesi, çocuğun yarık dudaklı doğacağına dair bir inanç nedeniyle istenmemektedir. Benzer şekilde, hamile gelinlerin balığa bakmaları da çocuğun patlak (pörtlek) gözlü olacağına dair bir korku nedeniyle engellenir. Bu gelenekler, çocuğun fiziksel özellikleri üzerindeki olumsuz etkileri önlemek amacıyla uygulanır.¹³⁰ Alaçam Çerkezlerinde, gebelik sırasında annenin yüzünün güzelleşmesi, doğacak çocuğun kız olacağına; yüzüne sis basması ise erkek olacağına işaret eder. Ayrıca, annenin karnı sivri görünüyorsa erkek, kalçaları genişliyorsa kız çocuğu olacağına inanılır.¹³¹

Nartolog Asfar Keuk'e göre, Seteney, bebeklerin cinsiyetini belirleyen ve nüfus artışını yöneten bir figürdü. Onun bu gücü, Bereket Tanrısı tarafından Nartların altın ağacına verilen özel bir yetkiyle şekillenirdi. Seteney, kararlarını bu ağacın altında alır, ağacın her gün bir elma vermesinden faydalanarak kehanetlerde bulunurdu. Elmanın bir tarafı kırmızı, diğer tarafı ise sütlü kahverenginde olurdu. Anne adayları, kırmızı tarafı ısırıldığında erkek çocuk, sütlü kahve

¹²⁶ K. K. 3.

¹²⁷ Kalafat (1999). age, s. 163.

¹²⁸ Sevinç (2019). agt, s. 58.

¹²⁹ K. K. 3, K. K. 10, K. K. 12.

¹³⁰ Çelik Kan (2019). agt, s. 88.

¹³¹ Sevinç (2019). agt, s. 58.

rengindeki tarafı ısırdığında ise lepiska saçlı kız çocukları dünyaya getirirdi. Seteney'in toplumsal görevlerinden biri de adını verdiği her çocuğun kulağına üfleme idi. Kulağına üflenmiş bir çocuk, toplumda saygın bir yer edinir ve sağlıklı bir zihinle yetişirdi; ancak bu ritüel yapılmadığında, çocuğun geri zekalı olacağına inanılırdı.¹³² Günümüzde İslamiyet'te olduğu gibi, Düzce Çerkezlerinde de çocukların kulaklarına ezan ve adlarının okunması yaygın bir gelenektir. Bu uygulama, hem İslami inançlarla hem de geleneksel halk inançlarıyla örtüşen bir ritüeldir. Çerkezlerin çocuklarına kulaklarına ezan okunmasının, dini bir anlam taşımasının yanı sıra, toplumsal ve kültürel bağlamda da önemli bir işlevi vardır. Tıpkı Nart efsanelerinde Seteney'in çocukların geleceğini belirlemek üzere kulaklarına üflemesi gibi, Düzce Çerkezlerinde de kulağa ezan okunması, çocuğa manevi bir koruma sağlamak ve onun sağlıklı bir şekilde yetişmesi için yapılır. Bu ritüel, çocuğun toplumla bağ kurmasını ve dini kimlik kazanmasını sağlamanın yanı sıra, toplumun bireylerine olan toplumsal sorumluluğunu da yansıtır. Hem Çerkezler hem de İslam kültüründe, çocukların kulaklarına okunan ezan ya da ilahi sözler, onları kötü enerjilerden, nazardan ve kötü ruhlardan korumak için birer manevi kalkan işlevi görür. Bu ritüel, hem dini hem de toplumsal düzeyde çocukların sağlıklı bir şekilde büyümeleri ve toplumun onlara olan güveninin pekiştirilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Karapapaklarda kadının karnı yuvarlak karpuz şeklindeyse kız, dik olursa oğlan olacağına hükmedilir. Ayrıca Anne karnında oynayan çocuğun hızlı ve sert oynaması erkek, yavaş oynaması kız olduğuna dalalet eder.¹³³ Türkmen Türklerinde hamile kadınların doğum öncesi çocuğun cinsiyetine dair çeşitli inançları bulunmaktadır. Örneğin, eğer hamile kadının karnının sağ tarafında bir hareketlenme gözlemlenirse, bu, doğacak bebeğin erkek olacağına dair bir işaret olarak kabul edilir. Benzer şekilde, eğer bebeğin hareketleri kadının karnının tam ortasında yoğunlaşırsa, bu durum bebeğin kız olacağı şeklinde yorumlanır.¹³⁴

Karapapaklarda çocuk doğduğunda, güçlü ve sağlıklı olması için belirli ritüeller uygulanır. Çocuğu, diş ve kurt damağı ile yıkamak, onun kuvvetli ve sağlıklı büyüyeceğine dair bir inancı yansıtır.¹³⁵ Yine Karapapaklar'da bir kadının mezarlığa gitmesi çocuğun ölü doğma riskini artırabilir. Kadının hayvanlara bakması, çocuğun bu hayvan gibi olacağına dair bir inanç

¹³² H. Kanat (2019). *Adige Kültüründe Şifacılık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce, s. 30-31.

¹³³ Çiftçi (2015). agt, s. 59.

¹³⁴ Y. Kalafat(1995). Türkmenistan Halk Sufizmine Dair Notlar -II-, *Millî Folklor*, 27, s. 17.

¹³⁵ Kalafat (1999). age, s. 163.

oluşturur. Ayrıca, kadının gizlice meyve veya sebze tüketmesi, çocuğun vücudunda bu yiyeceklerin izlerini bırakacağına inanılır.¹³⁶

Türkmenisten halk inanışlarına göre de hamile bir kadın mezar ziyaretindene giderse çocuğun düşeceğine inanılır.¹³⁷ Hatay Reyhanlı Çerkezlerinde, cenaze ve başsağlığı ziyaretlerine hamile gelinlerin katılmaları genellikle hoş karşılanmaz.¹³⁸

Karapapak inanışlarına göre, doğuma hazırlanan kadının doğum sürecini kolaylaştırmak için, daha önce rahat doğum yapmış kadınlar onun sırtını sıvazlar. Ayrıca, doğum sırasında kadının üzerindeki olumsuz etkilerden kurtulması amacıyla kilitli sandıklar, kapılar ve pencereler açılır. Bu uygulamalar, kadının doğum esnasındaki zorluklardan arınmasını ve daha rahat bir doğum yapmasını sağlamak için yapılır.¹³⁹

Düzce Çerkezlerinde doğan çocuk için kurban kesme uygulaması yoktur. Bu uygulama bilinçli Çerkezlerde yeni oluşmaya başlamıştır.¹⁴⁰ Çerkezlerde çocuk doğduğunda uzun ömürlü olacağına inanılır ve bu nedenle ailesi kurban keser. Ölü doğan veya yaşayamayan erkek çocuklar için 7 veya 9 yaşına kadar kurban kesilmeye devam edilir. Kurban, özellikle erkek çocuklar için kesilir.¹⁴¹ İran'da Caferi inancına sahip olan Türkler, erkek çocuk doğduğunda bir kurban, kız çocuk doğduğunda ise iki kurban keserler. Bu uygulama, cennetin annelerin ayakları altında olduğuna olan inançla ilişkilidir.¹⁴² Eski Adıgeler de doğum olayına sonra derece önem verirler, çocuk için kurban keserler, dualar yaparlar ve thamadeye nazar ettirerek isim verirlerdi.¹⁴³

Sarıkamış Çerkezlerinde, bir çocuğa isim koyma süreci, çocuğun yaşamı boyunca anılmasını sağlayacak şekilde önemsendir. İsim koyma, ad koyan kişinin özel bir rol üstlendiğini ve onurlandırıldığını ifade eder. Bu sorumluluk genellikle anne ve babadan ziyade, yaşlı akrabalar veya büyükler tarafından üstlenilir; yani, nine, dede veya yaşlı bireyler çocuğa isim verir.¹⁴⁴ Karapapaklarda Doğumdan önce beşiğin temizlenmesi gerektiğine inanılır; aksi halde çocuk ya ölü doğar ya da yaşamaz. Doğumdan sonra 40 gün içinde çocuğa isim verilmezse, çocuğun yalancı olacağına inanılır. Bu süre zarfında geçici isimler kullanılır ve çocuğun

¹³⁶ Çiftçi (2015). agt, s. 59.

¹³⁷ E. Özbay (2007) *Türkmenistan Anadolu'ya (Örf-Adet ve Halk İnançları)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 39.

¹³⁸ Çelik Kan (2019). agt, s. 88.

¹³⁹ Çiftçi (2015). agt, s. 59.

¹⁴⁰ K. K. 2

¹⁴¹ Kalafat (1997a). Anadolu Türk Halk Sufizminde Çerkezler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 109, s. 11.

¹⁴² Kalafat (1997b). Vatan-İran-Turan ve Caferi Türk Halk İnançları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 108, 72.

¹⁴³ Özsaray (2012). age, s. 107.

¹⁴⁴ Kalafat (1997). age, s. 11.

karakter özellikleri belirginleştikçe gerçek ismi verilir. Gerçek ismi olmayan bir genç, evlilik döneminde isim eksikliği nedeniyle zorluklar yaşayabilir. ¹⁴⁵

Bir veya iki nesil önce, Çerkez çocuklar annelerine ve babalarına “anne” veya “baba” demeyip, doğrudan isimleriyle hitap ederlerdi. Örneğin, babasının ismi Kerim olan bir çocuk, babasına “Kerim” derdi. Bu çocuk, babası yerine genellikle dedesine “baba” derdi. Bu durum, “Ata Kültü”nün bir yansıması olarak görülür. Büyük aile yapısında dede, baba ve torun birlikte yaşarlardı ve Ata (Büyükbaba) kutsal kabul edilirdi. Bu yüzden, babaya “baba” demek, dedeyi küçümsemek veya reddetmek anlamına gelir ve bu durum hoş karşılanmazdı. ¹⁴⁶

Sarıkamış Çerkezlerinde ¹⁴⁷ geçmişte uygulanan ve giderek unutulmuş bir gelenek olan “Pur”, genellikle asil ve zengin ailelerin çocukları için yapıldı; nadiren de kız çocukları için uygulanırdı. Bu gelenekte çocuk, başka bir ailenin yanında 8-10 yıl kadar yetiştirilirdi. Çocuğun bakımını üstlenen aileye “Atalık” veya “Bjok” denirdi. Ayrıca, bu uygulamanın şerefini artırmak için, Atalık yapacak ailenin kadınları çocukla bir defaya mahsus olmak üzere memesini paylaşırdı. Ancak “Pur” ve “Atalık” uygulamaları tüm Çerkezlerde yaygın değildir. ¹⁴⁸ Düzce’deki araştırmamızda da rastlanmamıştır.

Çerkezlerde, bir bebeğin “ilk adımı” çok önemlidir çünkü bu adım, çocuğun gelecekteki mesleğini belirlemek için bir işaret olarak görülür. Aile üyeleriyle yapılan bu özel toplantıda, bebek için büyükçe bir çörek hazırlanır. Çöreğin üzerine kitap, silah, yüksük ve makas gibi nesneler konur. Çocuk hangi nesneye yönelirse, gelecekteki mesleği bu nesneye göre tahmin edilir. ¹⁴⁹ Alaçam Çerkezlerinde de benzer bir uygulama görülür. Çocuk ilk adımlarını atmaya başladığında, akrabalar ve komşular davet edilir ve babaanne büyük bir çörek hazırlar; bu çöreğe “yürüme çöreği” denir. Çöreğin üzerine kalem, kitap, makas ve silah gibi nesneler konur. Çocuğa bu nesnelerden birini alması söylenir ve seçtiği nesneye göre gelecekteki mesleği tahmin edilir: Kitap alırsa okuyucu, makas alırsa zanaatkâr, silah alırsa asker olacağı düşünülür. ¹⁵⁰ Çocuk adını aldıktan sonra yürümeye başladığında, dedesi ilk torunuysa ona bir koç veya koyun hediye eder. Anadolu’da çocuk ilk kez ayakta durduğunda kutlama yapılır; bu gelenek Orta Asya’da da görülür. ¹⁵¹ Hatay Reyhanlı Çerkezlerinde, yeni yeni yürümeye başlayan çocuklar için “setiuev” adı verilen bir ayakbastı merasimi yapılır. Bu gelenek, çocuğun

¹⁴⁵ Kalafat (1999). age, s. 163.

¹⁴⁶ J. Baj (1995). *Çerkesler*. Ayyıldız Yayınları, İstanbul, s.28.

¹⁴⁷ Kalafat (1997). age, s.12.

¹⁴⁸ Baj (1995). age, s.30.

¹⁴⁹ Baj (1995). age, s. 28.

¹⁵⁰ Sevinç (2019). agt, s. 62.

¹⁵¹ Kalafat (1997). age, s.11.

artık düşmeden ve yıkılmadan yürüyebileceğine dair bir inancı ifade eder. Ayakbastı merasimi, çocuğun yürüyüş sürecinde sağlık ve güvenlik dileklerini sembolize eder ve toplumsal bir kutlama olarak gerçekleştirilir. Çocuğun gelecekteki mesleğini tahmin etmek için bir oyun oynanır. Masanın üzerine kamçı, makas, bıçak, tabanca ve kitap gibi nesneler konur. Çocuk bu nesnelerden birini seçtiğinde, seçtiği nesneye göre gelecekteki mesleği belirlenir; örneğin, kamçı seçilirse atçı, kitap seçilirse âlim, tabanca seçilirse kavgacı olacağına inanılır.¹⁵²

Bazı Düzce Çerkezleri, dindarlıklarına verdiği önem nedeniyle doğacak çocuklarının da dindar olmasını arzu ederler. Daha önce de belirtildiği üzere, bazı Düzce Çerkez aileleri, çocuklarının göbek bağına cami bahçesine atarak bu geleneği devam ettirmektedir.¹⁵³ Karapapak inanışlarında ise, düşen göbek bağı bazen gömülür, bazen de saklanır. Gömüldüğü yerin önemi büyüktür; cami bahçesine gömülürse çocuğun ileride dindar olacağına, okul bahçesine gömülürse eğitilmiş ve bilgili biri olacağına inanılır. Bu uygulamalar, çocuğun gelecekte iyi bir insan olması için yapılır.¹⁵⁴

Demirin koruyucu etkisinden yararlanmak için göbek bağı kesimi sırasında kullanılan demir malzemelerle ilgili çeşitli geleneksel inançlar mevcuttur. Bu inançlar arasında özellikle Umay adı verilen koruyucu ruhu memnun etme ritüeli önemli bir yer tutar.¹⁵⁵ Alaçam Çerkezlerinde, doğum sonrası geleneksel bir uygulama olarak, göbek kesildikten sonra göbek bağına sarıldığı bez yakılır ve külü çocuğun göbeğine yapıştırılır. Bu uygulama, göbeğin erken düşmesini sağlamak amacıyla yapılır ve göbek bağına üzerine elle müdahale edilmez.¹⁵⁶

Çerkez Nart mitolojilerinde, Nart çocuklarının göbek bağına kesme geleneği Setenay Guaşe'ye aitti. Kız çocukları doğarsa, güzelliklerinin daim olması için Setenay Guaşe¹⁵⁷, ye yıkatılırdı. Erkek çocukları doğarsa, akıllı olmaları dileğiyle yine Setenay Guaşe'ye götürülürdü. Setenay Guaşe, çocuğun ihtiyacını görerek ona iyi dileklerde bulunur, öğütler verirdi. Bu dilekler arasında şanslı olmak, güzelliklerin peşinden gelmesi, uzun ömürlü olmak ve akıllı olmak bulunurdu. Verilen tüm dilekler, zamanla gerçekleşirdi.¹⁵⁸ Kırk gün geçene kadar anne ve çocuk Düzce'deki Çerkezlerde de yalnız bırakılmamaktadır.

¹⁵² Çelik Kan (2019). agt, s. 91.

¹⁵³ K.K. 15, K. K. 16.

¹⁵⁴ Çiftçi (2015). agt, s. 60.

¹⁵⁵ Selçuk (2008). age, s.158.

¹⁵⁶ Sevinç (2019). agt, s. 59.

¹⁵⁷ Çerkezlerde, Oset Nart Söylencilerine ait pek çok parça kaybolmuştur. Fakat Setenay Guaşe "Prenses Seteney"; adı zamanla gül yerine kullanılır. Bkz. G. Dumézil (2000). *Kafkas Halkları Mitolojisi*. (Çev.) Musa Yaşar Sağlam. Ayraç Yayınları, Ankara, s.7.

¹⁵⁸ Hedeğel'e (2022). age, s. 26.

Karapapaklara hamilelik sonrası, doğan çocuk genellikle bir ulu kişiye götürülerek dua ettirilir. Çocuk bu kişiye götürülemiyorsa, bir parçası olan elbisesi gönderilerek dua okunur. Sarılığın yeni doğan çocuklar için tehlikeli olduğu düşünüldüğünden, beşiğine sarı tül asılır. Ayrıca, çocuğu korumak için beşiğin baş ucuna Kuran ve ekmek konur; yatak altına ise demir parçası yerleştirilir. Bu uygulama, hem İslam'ın kutsal saydığı Kuran ve ekmeği hem de Şamanizmin kutsallarından olan demiri koruma amaçlı kullanır. Anneyi korumak için ise, annenin sakız çiğnemesi veya sakızı yastığının altına koyması sağlanır. Albastının kadına uyurken musallat olacağı inancıyla, sakız çiğnemenin kadını uyanık tutması amaçlanır. Ayrıca, sakızın olduğu yere albastının yaklaşamayacağı, yaklaşırsa sakıza yapışıp öleceği inancı, kökenleri Şamanizm'e dayanan bir inanıştır.¹⁵⁹

Karaçay-Malkar Türklerinde, bebekleri annelerinin ayak ucuna yerleştirir ve onları “Al-mastı” olarak bilinen kötü cinlerden korumak amacıyla etraflarına kama, makas gibi demir eşyalar asarlar. Anadolu'nun pek çok bölgesinde, özellikle Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da, “Al Karısı”, “Al Kızı” ve “Al” terimleri, “Almaştı” ile benzer bir anlam taşımaktadır. Demirin, koruyucu bir işlevi olduğu bilinmektedir.¹⁶⁰

Karapapak inanışlarına göre, bebeğin kırkı çıktıktan sonra yapılan yıkama işlemi “kırklama yıkayışı” olarak adlandırılır. Bu yıkama için kullanılan suya, ailenin durumuna göre kırk arpa, fındık veya altın eklenir ve dualarla çocuk bu suyla yıkanır. Bu uygulamanın, çocuğun hastalıklardan korunmasını sağladığına inanılır.¹⁶¹ Alaçam Çerkezlerinde kırıklanma ritüeli 40 kaşık suya dualar okunduktan sonra, çocuk ve anne yıkandıktan sonra başlarına 40 kaşık su dökülür ve bu süreçle birlikte kırklanırlar. Evin her köşesi bu su ile serpilir. Annenin, babanın ve çocuğun çamaşırları da bu suyla yıkanır, elden geçirilir ve kırklanmış olur.¹⁶²

Alaçam Çerkezlerinde, kuyuya su almaya giderken bebeğin yanına bir süpürge konur ve üzerine babasının gömleği serilir.¹⁶³ Düzce Çerkezlerinde de anne dışarıya çıktığında bebeğin yalnız kaldığını düşünerek korkmaması için yanına bir süpürge bırakır.¹⁶⁴

Gagavuz kültüründe, lohusa kadınların kötü ruhlu devlerden korunmak için kullanılan araçlar arasında makas, iğne, çuvaldız, kırk gün boyunca yanık mum ve oda içinde süpürge bulundurulması gibi uygulamalar da yer almaktadır. Bu geleneksel uygulamalarla, lohusa

¹⁵⁹ Çiftçi (2015). agt, s.60.

¹⁶⁰ Y. Kalafat (2012). *Azerbaycan-İran-Anadolu-Irak Halk İnançları Hattı*. Berikan Yayınevi, Ankara, s. 242-243.

¹⁶¹ Çiftçi (2015). agt, s.60.

¹⁶² Sevinç (2019). agt, s.62.

¹⁶³ Sevinç (2019). agt, s.61.

¹⁶⁴ K. K. 19.

kadınların kötü ruhlara karşı koruyucu tedbirler aldıklarına inanılmaktadır.¹⁶⁵ Karapapak inanışlarına göre, kırkı çıkmamış bir kadının yanına başka bir kırkı çıkmamış kadının gelmesi, her iki kadının da olumsuz etkilerinden dolayı birbirlerini etkileyebileceği ve bu durumun sorun yaratabileceği düşünülür. Bu nedenle, kırkı çıkmamış kadınlar genellikle bir araya getirilmez.¹⁶⁶ Alaçam Çerkezlerinde, lohusa kadının başına “al basar” adı verilen bir durum gelebilir. Bu, lohusa kadının rahatsızlık veya kötülük hissetmesi anlamına gelir. Geleneksel olarak, lohusa kadının 40 gün boyunca yatağının başında eşinin ceketini bırakılır. Evde yalnız kaldığında ise, kendini korumak için odasında bıçak bulundurur.¹⁶⁷

Geleneksel Türk inancında, albastı ve al karası gibi varlıklar kudretli ve güçlü olarak görülmüş, bu varlıkların neden olabileceği hastalık, ölüm gibi durumlardan ancak kamlar aracılığıyla kurtulabileceğine inanılmıştır. Bu inançlar, kamların toplum içindeki önemini ve onların sağladığı koruma ve şifa rolüne vurgu yapmıştır.¹⁶⁸ Karapapaklarda, hamile kadınların Hal ve Cin gibi kötü ruhlardan korunması amacıyla çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir. Örneğin, elbiselerine çengelli iğne takılır ve loğusalık döneminde yattıkları odanın kapısının arkasına süpürge konur. Süpürge, bu gelenekte rahmet ve bereketin simgesi olarak kabul edilir ve amacı, kötü ruhların etkilerinden korunmak ve olumsuz enerjileri engellemektir.¹⁶⁹

Karapapak kültüründe su, özellikle alkarısına karşı korunmak amacıyla kullanılır. Alkarısının, kadın doğum yaptıktan sonra annenin ciğerini yiyeceğine inanıldığı için su, kılıç ve hançerle ritüel olarak “çarılır”. Doğum gibi özel durumlarda, su kenarındaki ateşler suya batırılmış Han Çınar yaprağı ile usulünce söndürülür. Bu ritüelin amacı, alkarısının annenin ciğerini pişirmek için kullanabileceği ateşleri yok etmektir. Bu şekilde, annenin ciğerinin alkarısı tarafından pişirilmesi ve yenmesi engellenmeye çalışılır.¹⁷⁰

İslam ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de dini bir gelenek olarak uygulanan sünnet ritüeli, Hz. İbrahim ile başlayan ve Hz. Peygamber tarafından devam ettirilen bir uygulamadır. Bu ritüel, İslam’ın Sami kültüründen gelen dini anlamlarla şekillenmiştir ve tüm Müslümanlarca günümüze kadar sürdürülmüştür. İslam öncesi dönemde geleneksel Türk dininde sünnet

¹⁶⁵ H. Güngör (1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. Kum Saati Yayınları, İstanbul, s. 194.

¹⁶⁶ Çiftçi (2015). agt, s. 60.

¹⁶⁷ Sevinç (2019). agt, s. 61.

¹⁶⁸ R. Araz (1995). *Harput’ta, Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s. 31.

¹⁶⁹ Çiftçi (2015). agt, s. 59.

¹⁷⁰ Kalafat (1999). age, s. 161.

uygulaması bulunmazken, Türklerin Müslümanlığı kabulüyle birlikte bu ritüel Türk toplumunda da yer edinmiştir.¹⁷¹

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta, Yahve'nin İbrahim ile yaptığı ahit uyarınca, İbrahim doksan dokuz yaşında iken, İsmail ise on üç yaşında iken aynı gün sünnet edilmiştir. Tevrat'ta şöyle belirtilmiştir: *"Allah İbrahim'e şöyle dedi: 'Sen ve senden sonra gelen nesiller, benim ahdimi tutacaksınız. Siz ve sizden sonra gelen nesiller arasında benim ahdim şudur: Aranızda her erkek sünnet edilecektir.'*"¹⁷²

"ve Allahın RABBİ bütün yüreğinle ve bütün canınla sevmek için yaşayasın diye, Allahın RAB senin yüreğini ve zürriyetinin yüreğini sünnet edecektir."¹⁷³

Düzce'deki Çerkezlerde kirvelik uygulanmamaktadır.¹⁷⁴ Karapapak kültüründe kirva, büyük bir öneme sahiptir. Kirva, çocuk ile aile arasında güçlü bir akrabalık bağı kurduğundan, kişinin iyi bir karaktere sahip olması beklenir. Tanımadıkları biri kirva olarak kabul edilmez, çünkü kirva olmak saygıdeğer bir statüdür. Kirva, evin bir üyesi gibi kabul edilir ve ona karşı çekingenlik gösterilmez. Ayrıca, kirvanın çocukları da kardeş sayılır; bu nedenle kirvanın kızı ile evlenmek yasaktır.¹⁷⁵

Hristiyanlıkta da, çocukların vaftiz edilirken "vaftiz babası" ve "vaftiz annesi" olarak adlandırılan bir uygulama bulunmaktadır. Bu uygulama çerçevesinde, vaftiz edilen çocuğun kişisel ve dini gelişimini desteklemek amacıyla bu kişiler vaftiz masraflarını da üstlenirler.¹⁷⁶

Karapapak geleneklerine göre, çocuğun süt dişi çıktığında, ailesi bir ikram yemeği olan buğday, nohut ve mürdük karıştırarak pişirir. Bu yiyeceğe "göğle" veya "Şapsı" denir ve çevredeki insanlara dağıtılır.¹⁷⁷

Nart mitolojilerinde, aynı gün doğan kız ve erkek çocuklarının beşik kертmesi¹⁷⁸ yapılması bir gelenek olarak anlatılmaktadır.¹⁷⁹ Ancak günümüzde Çerkezler arasında böyle bir uygulama bulunmamaktadır.

¹⁷¹ Selçuk (2008). age, s.135.

¹⁷² *Kutsal Kitap* (2018). Yaratılış 17/9. Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

¹⁷³ *Kutsal Kitap*, Yasanın Tekrar 30/6.

¹⁷⁴ K. K. 1.

¹⁷⁵ Çiftçi (2015).agt, s. 64.

¹⁷⁶ P. N. Boratav (1994). *100 Soruda Türk Folklorü: İnanışlar, Töre ve Töreler, Oyunlar*. Gerçek Yayınevi, İstanbul, s.198.

¹⁷⁷ Çiftçi (2015). agt, s.60.

¹⁷⁸ Kız ve oğlan çocuğunu daha beşikteyken nişanlamak.

¹⁷⁹ Hedeğel'e (2022). age, s. 128.

2. Evlilikle İlgili Halk İnanışları

Evlilik, insanlığın varoluşundan bu yana kültürel ve dini bağlamlarda derin izler bırakan önemli bir kurumdur. Özellikle halk inanışları ve dinler tarihi perspektifinden bakıldığında, evlilik ritüelleri toplumların kültürel ve sosyal dokusunu derinden etkilemiş, aynı zamanda inanç sistemlerinin ve toplumsal yapıların şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, evlilik ritüelleri sadece bireyler arasındaki bir birleşmeyi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumların inançlarını ve değerlerini yansıtan önemli sembollerden birini teşkil eder.

Düzce'deki Çerkez halkı da, kökeni Kafkasya'ya dayanan ve Türkiye'de özellikle Düzce bölgesinde yoğun olarak yaşayan bir etnik grup olarak, zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Çerkez halkının evlilik ritüelleri, hem geleneksel inançları ve değerleri yansıtırken hem de dini ve kültürel kimliklerini korumak adına önemli bir araç olmuştur. Bu ritüeller, Dinler Tarihi açısından incelendiğinde, Çerkez halkının geçmişten günümüze taşıdığı inançların ve değerlerin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur.

Xabze çerkezlerin hayat felsefesidir. Çerkez toplumunun yazılı olmayan toplum kurallarıdır. Toplum bu kurallara şekillenir. Doğum, evlilik, ölüm kısacası hayatında her alanında bu kurallara göre hareket ederler. Günümüzde bazı kurallar değişse de ya da uygulanmasa da bu kurallar büyüklerden küçüklere kültürel aktarım yoluyla gelmiştir. Derneklerin çalışmaları bu konuda en önemli etkidir.

2.1. Zexes Toplantısı

Yakın yerleşim bölgelerinde yaşayan Çerkez gençleri düzenlenen toplantılarda sık sık bir araya gelirler. Bu toplantılar genellikle “Zexes” geceleri olarak adlandırılır ve gençlere birbirlerini tanıma fırsatı sunar. Gece boyunca süren sohbetler, oyunlar ve eğlenceler, gençlerin eğitim aldıkları ve geleneksel Çerkez adetlerini öğrendikleri yerler olarak kabul edilir. Her türlü eğlence, düğün ve toplantıda “thamade” olarak adlandırılan bir kişi bulunur. Zexes toplantılarında thamade'ye yardımcı olan ve etkinlikleri yöneten “pşerah”¹⁸⁰ adlı biri de bulunur. Pşerah, thamade ile topluluk arasında iletişimi sağlar ve ona destek olur. Pşerah, thamade'nin yanında oturmaz ancak sürekli olarak onunla yakın bir mesafede bulunarak iletişim kurar.

Zexeslerde(muhabbetlerde) o grubun en yaşlı kişisi ve en tecrübeli olanı seçilir ve ona thamade denir. Thamade grupta birbiriyle konuşmak isteyen kız ve erkekleri görüştürür. Bu

¹⁸⁰ Pşerah toplantılarda, Thamade ile topluluk arasındaki iletişimi sağlayan kişiye verilen addır. Bkz. Serbes (2018). age, s. 72.

görüşme kız ve erkek için bir başlangıç olur. Ve bu görüşmeyi artık devam ettirip ettirmemek onlara kalır.¹⁸¹

Zexeslerde yüzük oyunu, kapak oyunu, el vurma oyunu gibi oyunlar oynanırdı. Büyükler hikâyeler anlatırdı. Sesi güzel olanlar şarkı söylerdi.¹⁸²

Bir delikanlıdan ya da bir kızdan bir teklif geldiğinde teklifi reddetmek olmaz. Konuşabilirim demesi de olur anlamına gelmez.¹⁸³

Çerkezler birçok alanda olduğu gibi zexeslerde de belirli kurallar vardır. Zexesi thamade başlatır. Pşerah zexes'e katılan herkesi tanıştırır. Toplantıda çerkez olmayan varsa onlara kurallar anlatılır. Ve öncelik misafirlere verilir.¹⁸⁴

Erkekler sohbet sırasında sandalyelerde kızlar da yerde oturur. Bu sohbetlere girip çıkan erkekler tahmateden izin alıp öyle girer çıkarlar. Düğünde ya da misafirliklerde delikanlı kızı görüp çok beğenince arkadaşına kızı çok beğendiğini ve görüşmek istediğini söyler. Eğer kız da beğendiyse görüşürler.¹⁸⁵

Köye misafir bir kız geldiğinde, tütün çizerken, demet yaparken, mısır kabuğu soyarken yapılan imece usulü yardımlaşmalarda, düğün sonralarında zexeslerde yapıldı. Bu muhabbetler sonucunda birbirini beğenenler birbirlerini daha iyi tanımak için tekrardan buluşmak için sözleşirler. Bu buluşmalar gizli saklı olmaz, kız erkek baş başa olmaz, mutlaka kızın bir arkadaşı ve erkeğin bir arkadaşı yanların onlarla birlikte bulunur.¹⁸⁶

Günümüzde salon düğünleri olduğu için ve eskisi gibi görüşme imkanı sağlamak için Zexes tertip etmek diye bir girişime gerek kalmamıştır. Herkesin telefonla görüşme ve haberleşme şansı olduğundan şartlara göre birçok şeyler değişmiştir.¹⁸⁷

Çerkezlerde görücü usulü evlilik, akraba evliliği ve aynı köyden yaşayan kız ve delikanlıların evlenmesi hoş karşılanmaz. Günümüzde ise aynı köyden olanların evlenmemesi kuralı esnetilmiştir. Çerkezler günümüzde de akraba evliliğine sıcak bakmamaya devam etmektedirler.¹⁸⁸

¹⁸¹ K. K. 29.

¹⁸² K. K. 25.

¹⁸³ K. K. 24.

¹⁸⁴ K. K. 23.

¹⁸⁵ K. K. 21.

¹⁸⁶ K. K. 22.

¹⁸⁷ K. K. 19.

¹⁸⁸ K. K. 1.

2.2. Kaşenlik ve Psetluh

Genç kadın ve delikanlı erkeklerin, zaman zaman eğlenmek ya da evlilik düşüncesiyle birbirleriyle flört etmelerine kaşenlik denir.¹⁸⁹ Kaşenliğin tam olarak Türkçe bir karşılığı yoktur.

Kaşenlik ilişkisi, şaka ve ciddi olmak üzere iki ana kategoride incelenebilir. Şaka kaşenliğinde, gençler tanışıp sohbet ederler ve birbirlerine övgü dolu sözler sarf ederler. Bu tür kaşenlik genellikle belirli bir etkinlik, toplantı veya düğünle sınırlı kalır ve gençlerin buluşmalarıyla son bulur. Cinsiyet açısından bir fark gözetilmez; kızlar da erkeklere kaşenlik teklif edebilir ve gençler, aynı anda birden fazla kaşeni olabilir veya evlenene kadar birçok farklı kişiyle kaşen olabilirler

Ciddi kaşenlik ise evliliğe kadar sürebilen bir süreçtir. Gençler, bu tür ilişkilerini diğer toplantılarda da sürdürebilirler. Ancak her iki durumda da kaşenliğin, evlilik kararı açısından bağlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır.

Kaşenlikte, kızlarla erkeklerin birbirini yakından tanıyarak muhabbet etme amacı güdülmektedir. Bu süreçte, söz söyleme, karşılık verme ve oturma kalkma gibi sosyal kurallar öğretilir ve kaşenlik sohbetleri adeta güzel sözlerin paylaşıldığı bir platform halini alır. Gençler arasında yaygın olarak “benim kaşenim” ifadesi kullanılır, ancak bu tür ilişkilerin ciddi sonuçlar doğurmasını beklemek nadirdir. Bir kızın aynı anda birkaç gençle kaşenlik yapması durumunda, gençler arasında bir rekabet ortamı oluşabilir. Kaşenler arasında, kimin daha güzel konuştuğu ve esprilerle öne çıktığı önemli bir değerlendirme kriteridir ve bu durumda genellikle öne çıkan kişinin konuşmaları desteklenir.¹⁹⁰

Kaşenlik, gençler arasında sosyal ilişkilerin geliştiği ve güzel sözlerin, espri anlayışının değerlendirildiği bir ortamdır. Bu ilişkiler genellikle ciddi sonuçlar doğurmaz, ancak gençler arasında rekabet ortamı oluşturabilir. Bu bağlamda, kaşenlik gençlerin kendini geliştirme sürecine katkıda bulunur; toplantılarda etkili iletişim becerileri kazanmalarını sağlar.

Psetluh, bir genç kız ile bir delikanlının tiyatroya söyleyişidir. Gençlerin, birbirlerini tanımak ve sohbet etmek amacıyla güzel sözler aracılığıyla gerçekleştirdikleri etkileşimler, “Psetluh” olarak adlandırılmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Değirmenci (2011). agt, s. 39.

¹⁹⁰ E. Gergin(2016). *Haçes Hikâyeleri*. Ankara: Koyusiyah Yayıncılık, s.133.

¹⁹¹ Serbes (2018). age, s.106.

Evlilik üzerine konuşmaya psetluh denir.¹⁹²

Çerkezlerde akraba evlilikleri hoş karşılanmadığı için iki akrabanın kaşen olması kabul edilmez. Hatta eskiden komşuların, aynı köyde yaşayanların kaşen olmaları da hoş karşılanmazdı. Ama günümüzde bu kural yerine getirilmekle beraber eski önemini kaybetmiştir.¹⁹³

2.3. Auj Söz Verme

Evlenmeye karar veren gençler birbirlerine hediye (auj) vererek söz vermiş olurlar. Erkek kıza yüzük, saat gibi bir hediye verirken kız da işlemeli mendil, bileklik, atkı gibi bir şeyi delikanlıya hediye olarak verir.¹⁹⁴

Evlenmeye karar veren ve bunu taahhüt altına alan Çerkez kız ve delikanlı baş başa buluşamazlar. Yanlarında mutlaka bir arkadaşları veya akrabaları bulunur. Çerkez kültüründe kaşenlerin baş başa bir yerde buluşmaları uygun görülmez ve yasaktır. Evlenene kadar bu şekilde görüşmelere devam edilir.¹⁹⁵

2.4. Kız İsteme ve Söz Kesme (Nişan)

Kız ve delikanlı evlenme kararı aldıktan sonra ailelerine yakın akraba veya arkadaş aracılığıyla iletirler. Delikanlı tarafından biri kızın ailesine gelir ve “biz şu gün istemeye geleceğiz” der ve kızın babası da münasip görüyorsa “buyrun gelin” derdi.¹⁹⁶

Erkek tarafı istemedenden önce kendi arasında amca, dayı ve kızın hanesini iyi tanıyan birileri varsa onlardan thamade grubunu belirler.¹⁹⁷

Kız istemeye giderken delikanlı ve delikanlının anne ve babası istemeye gitmez. İstemeye belirlenen thamade grubu ve delikanlının tarafından halası, teyzesi gibi yakın akrabaları gider. İstemeye gelirken yanlarında hediyeler götürürler. Kız ilk seferde verilmez.

¹⁹⁸

¹⁹² K.K. 1

¹⁹³ K. K. 15.

¹⁹⁴ K. K. 13.

¹⁹⁵ K. K. 10.

¹⁹⁶ K. K. 18.

¹⁹⁷ K. K. 20.

¹⁹⁸ K. K. 14.

“Biz bir düşünelim, size haber veririz.”denir. Bunun amacı kızlarının bu delikanlıyla evlenmeyi isteyip istemediğini tekrardan sormak ve kızlarını bir birey olarak görüp değer verdiklerini, saygı duyduklarını göstermektir.¹⁹⁹

Erkek tarafı kendilerine söylenen tarihte ikinci kez kızın evine istemeye giderler. Erkek tarafından en tecrübelisi ve değer verileni kızın babasına”Allah’ın emri, peygamberin kavli ile kızınıza talibiz der”. Kızın da gönlü razıysa ikinci seferde kız verilir.²⁰⁰

Günümüzde ise uzaktan gelenler için kız ilk seferde de verilebilir.²⁰¹

İsteme olayından sonra aileler arasında söz kesilir. Kız tarafı da erkek tarafı da söz bohçası hazırlar ve içinde gelin damat için ve yakın akrabalar için ufak hediyeler yer alır.²⁰²

Sözlülerin baş başa görüşmesi uygun değildir ve bu yüzden yasaktır. Eğer görüşeceklerse kız ve delikanlının arkadaşlarının da yanlarında bulunması gerekir.²⁰³ Veyahut delikanlı yanına bir arkadaşını alarak kızın evine görüşmeye gidebilir. Ayrıca Kurban Bayramı söz kesimi ve düğün arasına denk geldiyse erkek tarafı kız tarafına bir koç hediye götürür.²⁰⁴

Çerkezlerde evlilik öncesi kız ve delikanlının birbirlerini zexeslerde, düğünlerde tanıma fırsatı buldukları için söz kesiminden sonra evlilik süreci başlar. Ayrıca bir nişan kavramı eskiden yoktu. Günümüzde diğer toplumlarda olduğu gibi nişan kavramı yeni oluşmaya başladı.

Aileler arasında soy ve sülale bakımından eşitlik olmaması durumunda, evliliğe genellikle ne kızlar ne de ebeveynler razı olmazlardı. Bu sebeple köylerde 1960-1970 yıllarına kadar kız alma verme olaylarında feodal sistem izleri görülmüş, kız alıp verme konusu genellikle soy ve sülalelerin konumuna göre düzenlemiştir. Bu konuda gözetilen farklılıklar zaman zaman çatışmalara neden olmuştur.²⁰⁵

2.5. Başlık Alma (Wase)

Eski Çerkezler arasında, waseden (başlık) bahsedildiğinde, bu durumun kızlarına gösterilen hürmetin ve öneminin bir yansıması olarak değerlendirildiği görülmektedir. Baba, başlık miktarının ilk ziyarette kızına hediye olarak sunulması ve başlığın büyük bir kısmının ailesine hediye edilmesi gibi uygulamalar bu geleneksel pratiğin bir parçasıdır. Çerkezler, kız

¹⁹⁹ K. K. 11.

²⁰⁰ K. K. 16.

²⁰¹ K. K. 9.

²⁰² K. K. 17.

²⁰³ K. K. 4.

²⁰⁴ K. K. 12.

²⁰⁵ F. N. Dubrovin (2017). *Çerkesler*. (Çev.) H. Eren & V. Tümer, Kafdav Yayıncılık, Ankara, s. 84.

verirken ve başlık alırken ailelerinin ve soylarının şerefini ön planda tutarlar ve bu konudaki hassasiyetleri, kızlarına yeterince değer verilmemesini soylarının şerefine hakaret olarak kabul etmelerine neden olur.²⁰⁶

Çerkezlerde başlık alma da verilecek olan paranın miktarı asla konuşulmaz.²⁰⁷

Kızımız sizin de kızınız denir ve o para geri de çevrilebilir. Eğer reddedilmezse bu para asla şahsi harcanmaz.²⁰⁸

2.6. Gelin ve Damadın Yapma (Sakinma Adetleri)

Çerkezlerde söz kesildikten sonra evlenecek olan kız ve delikanlı birbirlerinin anne, baba, amca, dede, anneanne, babaanne, teyze, hala gibi akrabalarına görünmezler ve onlarla konuşmazlar. Bu geleneğe gelinlik ve damatlık yapmak denir. Ayrıca birbirlerinin isimlerini ve yakın akrabalarının isimlerini telaffuz etmezler.²⁰⁹

2.7. Düğüne Hazırlık ve Düğün

Düğün tarihi belirlendikten sonra iki tarafta düğün hazırlıklarına başlar. Erkek tarafında bir kişi düğünle ilgili her şeyi düzenlemesi için thamade olarak seçilir ve yardımcıları belirlenir. Düğünde şarkıları çalacak olan ekibi ve düğündeki oyun sırasını belirlemek için erkeklerden ve kızlardan tecrübeli bir kişi hatiyako(düğünü yöneten kişi) seçilir.²¹⁰

Çerkezlerde düğün öncesi eğlencesi olarak kına gecesi adetine rastlanmamaktadır. Bunun yerine, düğünden önce kızın arkadaşları, günümüzde “bekarlığa veda” olarak adlandırılabilir bir amaçla toplanarak zexes adı verilen geleneksel bir eğlence düzenlerler.²¹¹

Cumartesi günü akşam düğün başlar. Pazar günü ikindiye kadar düğün devam eder. Cumartesi günü gelin alma olur. Köy de düğün ve cenaze olacağı zaman günlük çalışmalara ara verilir. Düğün bütün köyün düğünüdür. Herkes bir görev almaya gelir. Gelen misafirler köydeki hanelere dağıtılır.²¹²

Günümüzde salon düğünlerinin yaygınlaşması nedeniyle, köy düğünleri sayıca azalmış ve bu gelenekleri sürdürenlerin sayısı giderek azalmıştır.

²⁰⁶ Baj (1995). age, s. 50-51.

²⁰⁷ K. K.1.

²⁰⁸ K. K.1.

²⁰⁹ K. K. 3.

²¹⁰ K. K. 2.

²¹¹ K. K. 27.

²¹² K. K. 8.

2.7.1. Düğüncü Gitme

Çerkezlerde eskiden davetiye dağıtma uygulaması bulunmazdı, düğüncü gitmek denilen uygulama vardı. Onun yerine düğüncü gitmek vardı. Her köyden tanınan bir arkadaşına veya bir akrabaya düğün tarihi haber verilirdi. O da düğüncü gidileceğini kendi köyüne ve mahallesine haber verirdi. Düğüncü köyden ve mahalleden düğüne gitmek isteyenleri ve emanet olarak köyün kızlarını götürürdü. Düğüncü olarak gidecek grup ayrıca düğünde ikram edilecek yiyeceklerden götürürdü. Ayrıca duruma göre bir koç veya para götürür. Cumartesi sabah düğüncü gidecek olanlar at veya öküz arabalarıyla yola çıkardı.²¹³

Günümüzde bireylerin kendi araçlarına sahip olması ve ulaşımın eskisi kadar zor olmaması nedeniyle bu gelenek yerini modern düğün davetiyelerine ve kişisel ulaşımına bırakmıştır.

2.7.2. Gelin Alma Merasimi

Bu bölümde ele alınacak gelin alma merasimi ile ilgili gelenekler ve uygulamalar, Çerkez kültürüne özgü geçmiş dönemlerden köken almaktadır. Bu geleneklerin yalnızca küçük bir bölümü, günümüzde köy düğünlerinde devam ettirilmektedir.

Damat gelin almaya gitmez ve kendi düğününde bulunmaz. Damat nanyıj evinde düğün bitene kadar bekler. Görünmeyen bir yerde kendi düğününü seyreder. Bu evde kalmasına nanjiy²¹⁴ evi denir.²¹⁵

Gelin almaya gelen delikanlı ve kızlara çeşitli şakalar yapılır. Köye gelen gençler evlerden tavuk, buzağı gibi şeyleri alırlar ve genelde bunları geri iade ederlerdi. Erkek tarafından gelenleri şaka olarak kümeslere, ahırlara kapatırlardı. Mısır saplarından kemer ve silah yapılırdı ve askerlik yaptırılırdı. Kızlarada gazete kağıtlarından elbiseler giydirildi.²¹⁶

Thamade adı verilen erkeğin halası, teyzesi gibi gelenek görenekleri bilen bir kişi seçilir ve kadınlarla birlikte kızın evine girer. Sandığın üstüne oturma, gelinin odasının kapatılması gibi şeyler yapılır ve thamade zarf içine para koyup gelinin yeğenine, köy gençlerine para verirdi.²¹⁷ Daha sonra müsaade istenerek, “kızınızı kızımız olarak almak istiyoruz” gibi güzel ifadelerle kız alınırdı. Damat ve gelin tarafından en son gelin olanlar gelinin koluna girer ve

²¹³ K. K. 30.

²¹⁴ Damadın düğün süresince kaldığı eve "Nanjiy Evi" denir ve bu evde kalan damada "Nanjiy" denir. Bkz. Serbes (2018). age, s. 110.

²¹⁵ K. K. 7.

²¹⁶ K. K. 5.

²¹⁷ K. K. 6.

gelin evden çıkarılır. Gelinin yanında olanlara nısa bgodet denir. Evden çıkarken duayla çıkartılır ve duadan sonra dışarda oynanır. Sonrasında görevli olan kişi tarafından gelin evden çıkarılır.²¹⁸

Gelin evden çıkarıldıktan sonra bir kişi müjdecisi olarak erkek tarafına gidip kaynanasına gelinini aldık diye haber götürür. Kaynanası da müjdecisiye duruma göre bir havlu, horoz ya da tatlı verir.²¹⁹

Düğün evine gelindiğinde gelin arabadan iner. Erkekler kendi aralarında kol kola girerek gelin eve girene kadar vareşe²²⁰ nameleri söylerler.²²¹

Gelin arabadan iner. Gelini aynı şekilde kız tarafından ve erkek tarafından yeni gelin olanlar koluna girerdi. Gelini geri geri evinin giriş kapısına kadar getirirler. Gelin kapıya geldiğinde temannah yapar. Gelinin koltuğunun altına evlerinin bereketli olması için ekmek ve kuran konulurdu.²²²

2.7.3. Nıvo Yejej Seremonisi

Gelin eve geldikten hemen sonra damadın büyük annesi; eline bir bohça ve bir değnek olduğu halde kendi sülalesinden bir kişiyi yanına alıp , evi terk eder. “oğlumun oğlu gelin getirdi, gelin beni istemiyor,”diyerek, kargaşa çıkartıp, evden uzaklaşmaya başlar. Bunun üzerine düğün davetlileri babaannenin peşine takılıp geri döndürmeye çalışırlar ama başarılı olamazlar. Ardından düğün thamadesi, yaşlı komşular ve gelinler, güzel sözlerle babaanneyi ikna etmeye çalışırlar. Ancak babaanne direndi ve sonunda kopardığı armağanlarla geri döner. Bu pazarlık mizahi anlatımlarla, çeşitli güldürücü ve eğlendirici sözlerle söylenirdi.²²³

Bu seremoninin kökenleri oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. Görüşmelerimizde, yalnızca iki kişi bu geleneği büyüklerinden duyduğunu hatırlamaktadır.

2.7.4. Düğün Yemeği

Düğün yemeği önceden organize edilir, düğüncüler tarafından ve düğünün yapıldığı köylülerin getirdikleri ile yapılır. Düğün sahibine düğün yemeği yüklenmez. Gelen misafirler komşu hanelere dağıtılır, misafirler için hane sahipleri düğün evinden gelip yemek alabilirler.

²¹⁸ K. K. 5.

²¹⁹ K. K.1.

²²⁰ Gelin türküsü.

²²¹ K. K. 25.

²²² K. K. 13.

²²³ Serbes (2018). age, s.116-117.

Düğünlerde genellikle koç kesilir, onun eti ile yapılan yemekle birlikte pilav, haluj²²⁴ ve boza ikramları olurdu.²²⁵

2.7.5. Gelin Çıkartma

Gelin kendi düğününe katılmaz ya da katılsa bile düğün sonuna kadar oynamaz ve ayakta bekler. Gelin odadayken hediyeleri getirilir. Akrabaların yakınlık derecesine ve hediyein büyüklüğüne göre gelin temennah²²⁶ yapar. Çerkezlerde düğün hediyesi verilmesine gelin çıkartma denir.²²⁷

2.7.6. Düğün Müzikleri ve Oyunları(Ceug)

Kuzey Kafkasya halklarının müzikal kültürü, toplumun hafızasını canlı tutan çeşitli dans ve şarkıları içerir. Kuzey-Batı Kafkasya’da, Nart mitolojilerini anlatan ezgilerden pagan dönemlerinin kahramanlarına dair şarkılara kadar geniş bir repertuar bulunur. Ayrıca, dua ve dilekler için söylenen şarkılar, tarımsal, çobanlık ve avcılıkla ilgili ezgiler, aile içi işlerle ilgili şarkılar ve demircilikle ilgili ezgiler de bu kültürel mirasa dahildir. Kahramanlık öykülerini ve ağıtları içeren şarkılar da önemli bir yer tutar. Bunun dışında, düğünlerde ve gençlerin geleneksel etkinliklerinde (zexes) sıkça söylenen, mizahi içerikli maniler olan samarkau şarkıları da bu kültürel zenginliğin bir parçasıdır.²²⁸

Kızlardan ve erkeklerden seçilmiş olan hatiyako düğünü başlatır. Kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta ayakta bekler. Kızların hatiyakosu ve erkeklerin hatiyakosu oynayacak olan kişileri eşleştirir. Uzaktan gelen misafirlere öncelik tanınır. Düğün Wuic²²⁹ dansıyla başlar, çeçen, leperuj, rinna, lezinka, qafe gibi oyunlarla devam eder. Tekrardan Wuic dansıyla son bulur.²³⁰

Qafe Oyunu, yavaş ritimli dans hareketleriyle tanınır ve içindeki hüznün atmosferini yansıtır. Genellikle kalabalık bir grup içinde daire şeklinde oynanır ve ikili oyuncular arasında gerçekleşir. Oyun, erkek oyuncunun tempo tutarak kızların safına geçmesiyle başlar. Kız, daveti kabul eder ve karşılıklı ileri geri giderek ritmik dans ederler. El ve ayak hareketleri, uyum

²²⁴ Çerkezlere ait bir börek türü.

²²⁵ K. K. 1.

²²⁶ Gelinin kolunda iki kişi eşliğinde, gelin geldiği köye girerken saygı anlamında, eğilerek elini yere, göğsüne ve başına götürerek yaptığı hareket dizisidir.

²²⁷ K. K. 8.

²²⁸ Koçkar & Koçkar (2019). agm, s. 445.

²²⁹ Wuic, kökleri çok tanrılı dönem ritüellerine dayanan ve kutsal sayılan bir nokta etrafında gerçekleştirilen dans türüdür. Bkz. Özkurt (2016). age, s. 112. Farklı bölgelerde kullanılan şiveler ve Çerkes alfabesindeki bazı harflerin Türkçe’de karşılığının bulunmaması nedeniyle yazım farklılıkları görülebilir.

²³⁰ K. K. 21.

içinde olur. Oyunun sonunda erkek, kızı yerine bırakır ve kendi safına geri döner. Diğer erkekler ve kızlar da karşı karşıya gelerek oyunu devam ettirirler.²³¹

Şeşen oyunu, hareketli ve dinamik sıçrama ve sekmelerin yoğun olduğu bir geleneksel oyundur. Oyun, bir daire içindeki topluluktan bir erkeğin liderliğinde başlar. Erkek, kollarını aşağıda düz tutarak hızlı bir yürüyüşle birkaç tur atar ve ardından kızların safına geçerek onları oyuna davet eder. Kız, erkeğin hareketlerine uygun şekilde, genellikle daha sakin ve yavaş bir tempoyla oyuna katılır. Erkek, kartal benzeri bir eda ile kollarını iki yana açarak ani sıçramalar ve sekmelerle kızın etrafında dönerek oyunu sürdürür. Kız ve erkek zaman zaman birlikte hareket ederken, bazen karşılıklı olarak ileri geri gidip gelirler. Erkeğin hareketleri çoğunlukla sert ve parmak uçlarında gerçekleşir, oyuna dinamizm katmak için ani ve belirgin hareketler sergiler.²³²

Oyunlarda kızlar ve erkekler birbirlerine arkalarını dönmezler.

Hatıyakonun kim olduğunun belli olması için ellerinde hatıyako sopası olur.²³³

Oyunlarda iyi oynayanlar ayakkabı ve çoraplarını çıkartırlar. Çoraplarını çıkartanlara çorap hediye edilir.²³⁴

Uzunyayla Çerkezlerinde “Hatıyako düğün boyunca her detayı takip ederdi. Kimin kimleri misafir edeceğinden, kimin yemek yediğine kadar her şeyle ilgilenirdi. Yemek yemeyenleri göz önünde bulundurur, yemelerini sağlardı. Bu sorumlulukların tamamı hatıyakoya bağlıydı. Çerkez kültüründe hatıyako olmadan düğün olamayacağı vurgulanırdı. Hatıyako, hem düğünü organize eder hem de toplanan tüm kızları korurdu. Bu sebeple rastgele birisi hatıyako olamazdı. Hatıyako, kızları korumazsa düğün sırasında kapıdan giriş çıkışlara dikkat etmezse, kızlar kaçma eğiliminde olabilir ya da kaçırma olayları yaşanabilirdi. Bu nedenle, bu detaylara dikkat etmeyen kişiye hatıyako olarak seçilmezdi.”²³⁵

2.7.7. Gelin ve Damat Sakınma Adetlerinin Sona Ermesi

Gelin eve girince konuşmaz ve gelini konuşturmak için ve ufak hediyeler almak için kaynına, görümcesine veya kaynanasına yumruk atılır ve cimcirilir. Gelin, “beni kurtar diye”

²³¹ H. Yücel (2023). Çerkeslerde Düğün Adetleri ve Müzik Ritüelleri: Düzce Merkez Bataklığı Köyü Örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 9(35), s. 60.

²³² Yücel (2023). agm, s. 61.

²³³ K. K. 5.

²³⁴ K. K. 10.

²³⁵ D. Özkurt (2018). Uzunyayla Çerkeslerindeki Ceug Kavramına Oyun ve Karnaval Literatüründen Bakmak. *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), s. 194.

seslenirler. Gelinin hediye vermesiyle bu son bulur. Ve gelin erkek tarafıyla bu şekilde konuşturulmuş olur.²³⁶

Gelin ve kayınpederi uzun bir süre konuşmaz. Kayınpederi geliniyle konuşmak istediğini eşiyle varsa kızıyla ya da bir akrabasıyla haber gönderir. Kayınpederi gelinine bir hediye vererek sesini duymuş olur.²³⁷

Ayrıca gelin ve damat birbirlerinin kayın ve görümcelerinin isimleri ile hitap edemezler ve birbirlerine güzel takma isimler takarlar. Gelin ve damat birbirlerini isimleriyle çağıramazlar.²³⁸

2.7.8. Damadın Nanjıy Evinden Çıkarılması

Damat, evleneceğini ailesine bir temsilci aracılığıyla bildirir. Bu bilgilendirmeden sonra, erkek bir daha aile evinde kalmaz ve yakın bir arkadaşının evinde kalmaya başlar. Bu uygulamanın amacı, “büyüklendim ve artık evleniyorum” gibi bir anlam taşımamasını sağlamaktır.

Damadı görmek isteyenler nanjıy evine damadı görmeye giderler. Ve damat kendinden büyük olanların sırayla elini öper. Bu sırada kendisiyle yaşıt olan arkadaşları da ona şaka yapmak için orada olur.²³⁹

Damat düğün gününü takip eden akşam yakın arkadaşları tarafından düğün evine götürülür. Musait olduğunda yakın arkadaşları tarafından nanjıy evinde zexes düzenlenir. Zexes sürecisi içerisinde ilerleyen saatte çok yakın arkadaşı tarafından damat nanjıy evinden alınır ve gelinin yanına götürülür.²⁴⁰ Çerkez kültüründe, sözlenme sonrasında gelin ve damadın birbirlerinin ailelerine görünmemesi, toplumsal saygı ve mahremiyet anlayışını pekiştiren önemli bir gelenektir. Damadın, düğününü başka bir evden izlemesi, bu kültürel normların bir yansıması olarak, bireyler arasındaki mesafeyi ve mahremiyeti koruma amacı taşır. Bu uygulama, Çerkez toplumundaki saygı ve nezaket kurallarına uygunluk göstererek, toplumsal ilişkilerde dengeyi sağlamak için önemli bir rol oynar.

²³⁶ K. K. 22.

²³⁷ K. K. 26.

²³⁸ K. K. 13.

²³⁹ K. K. 18.

²⁴⁰ K. K. 7.

Düğünden belli bir süre sonra damadın kız tarafıyla konuşmama âdetinin son bulması için kız tarafı damadı evlerine yemeğe çağırıp ona çeşitli hediyeler verip konuşturmasına damat çağırma denir.²⁴¹

2.7.9. Düğün Biterken Yapılan Uygulamalar

Düğünün bitmesine yakın bir masa kurulurdu ve ağzı laf yapan biri gelen hediyeleri ilan ederdi. Her hediye ilan edilişinde gelin “temennah” denen teşekkür etme hareketini yapardı. Aile büyüklerinden biri hediye getirdiği zaman gelin bu teşekkür etme hareketini üç kere yapardı.²⁴²

Gelinden işlemli mendil veyahut çeşitli hediyeler almak için silahla bacayı yıkma, atla eve girmeye çalışırdı. Bunlar geline hoş geldin karşılaması olarak görülmektedir.²⁴³

Düğün bittikten sonra köyün gençleri arasında deri kapmaca oyunu oynanırdı. Koyun derisi, at üstünde bekleyen gençlerin arasına atılırdı. Deri ya havada kapılırdı ya da attan inmeden, eğilerek deri alınmaya çalışılırdı. Deriyi alan kişi, deriyi yaya bekleyen arkadaşlarına atardı ve deriyi düğün evinin bahçesine ilk ulaştıran taraf oyunu kazanırdı ve bunlar ilan edilirdi. Kazanan tarafa hediye verilirdi. Bu oyunlarda Sadettin Aydın kazandı denilmez, Arapçiftliği köyü kazandı denilirdi.²⁴⁴

2.7.10. Kız Kaçırma

Evlenmeye karar veren gençler anlaşmalı olarak kaçmaya karar verebilirler. Düğünün getireceği maddi zorluklardan kaçmak için ya da ailelerinde kendilerinden büyük evlenmemiş bekâr ablası ve abisi varsa bu sırayı gözetemeyeceklerinden dolayı kaçma kararı alırlar.²⁴⁵

Kaçma olayını erkek ve kızın arkadaşları bilirler. Kız kaçarken köyünden bir arkadaşı ona eşlik eder. Aynı şekilde erkeğin de yanında bir arkadaşı bulunur. Kızı, erkeğin yakın arkadaşlarından veya yakın akrabalarından birinin evine yerleştirilir. Erkek ve kız bu evde asla baş başa buluşmazlar. Erkek bundan sonra aile evinde kalmaz. Yakın arkadaşının evinde kalmaya başlar.²⁴⁶

Kaçma eyleminin arkasından o kızın ailesi ile bağlantısı olan birisi ailesine kızını oğlumuz kaçırdı diyerek haber verir. Bunun üzerine kısa zamanda thamade grubu anlaşma

²⁴¹ K. K. 23.

²⁴² K. K. 15.

²⁴³ K. K. 5.

²⁴⁴ K. K. 1.

²⁴⁵ K. K. 12.

²⁴⁶ K. K. 21.

yoluna gider. Nangouş olarak isimlendirilen kaçan kızı genellikle damadın arkadaş ve akrabaları ziyarete gelir. Bu ziyaret sırasında erkek ve kızın arkadaşları da bulunur. Ziyarete kıza evlerinde kullanabilecekleri bazı eşyalar hediye olarak getirilir.²⁴⁷

Kız evden kaçtığında güvenilir bir şekilde bırakıldığı ev, onun hayatındaki önemli bir yer edinir. Bu ev, kızın ve sonrasında damadın düğün sırasında kaldığı yer, ömür boyu onların ikinci evi olarak kabul edilir. Bu gelenek, hane halkının da gençlerin ikinci ailesi olmasını sağlar. Böylece, toplumsal bağlar ve aile ilişkileri daha da güçlenir, kültürel değerler nesilden nesile aktarılır.²⁴⁸

Günümüzde, düğünle ilgili gelenek ve göreneklerin yalnızca çok azı sürdürülmektedir

2.8. Evlilikle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Evlilikle ilgili inanç ve uygulamaların oluşumunda, Paganist ve diğer dinlerin yanı sıra, toplumsal ve kültürel faktörler etkili olmuştur. Bu süreçte İslam dininin de katkısı bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle denilmektedir: “Onun ayetlerinden biri de size nefislerinizden sakinleşeceğiniz eşler yaratması, aranızda sevgi ve merhamet oluşturmasıdır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”²⁴⁹

Diğer bir ayette ise şu ifadeler yer almaktadır: “Allah sizin için kendinizden eşler yarattı.”²⁵⁰

“İçinizden bekar olanları ve köleleriniz ile cariyelerinizden salih olanları evlendirin.”²⁵¹ Kur'an'daki bu ayetler, evliliğin insanlara huzur ve sükunet verici bir olay olduğunu ifade ederken Müslümanları evlenmeye teşvik eder ve toplum içindeki bekarları salih kimselerle evlenmeleri konusunda yönlendirir.

Bu ayetler, evliliğin insanlara huzur ve sükunet verici bir olay olduğunu ifade ederken, Müslümanları evliliğe teşvik etmektedir.

²⁴⁷ K. K. 5.

²⁴⁸ K. K. 1.

²⁴⁹ Kur'an-ı Kerim, Rum 60/21.

²⁵⁰ Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/72.

²⁵¹ Kur'an-ı Kerim, Nur 64/32.

Yahudilikte evlilik, Tevrat'ta belirtilen “Ademin yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım”²⁵² ve “Semereli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun”²⁵³ gibi ifadelerle teşvik edilmiş ve kutsal kabul edilmiştir.

Düzce'deki Çerkezler arasında olduğu gibi, Çeçen topluluklarında da erkekler genellikle tanıdıkları çevreden veya yakın çevrelerinden kızlar seçme eğilimindedir.²⁵⁴

Çeçen kültüründe aile içi evlilikler yasaktır ve yakın akrabalar arasında evlenmek kesinlikle yapılmaz.²⁵⁵

Nogaylarda evlilik sistemi egzogami (dışardan evlenme) esasına dayanır. Nogayları ziyaret eden Xavier Hommaire de Hell, bu geleneğe dikkat çekmiş ve bir başka gezgin olan Tavernier de bu görüşü desteklemiştir. Nogay geleneğine göre, evlilik için seçilecek kız ile damat arasında en az yedi kuşaklık bir akrabalık mesafesi bulunmalıdır.²⁵⁶

Karapapak geleneklerinde kızların evlenme yaşına geldiklerinde çeşitli ritüellere başvurur. Bu gelenekler arasında, kızın yakınları tarafından düzenlenen bir etkinlikte, erkek adayının kızı bir yakınının şalıyla sarması yer alır. Eğer kız, erkeği iterse, bu durum ilişkinin uygun olmadığını gösterir ve ilişkiyi sonlandırmak için bir neden olarak görülür. Ancak kız erkeği itmezse, bu, ilişkinin onaylandığı anlamına gelir ve çevredeki insanlar tarafından nişanlı olarak kabul edilir. Bu gelenek, ilişkinin ciddiyetini ve toplumsal kabulünü belirlemede önemli bir rol oynar. Karapapak geleneklerinde, salıncakta sallanan kıza, bir çubukla hafifçe vurularak nişanlısının adı sorulur. Kızın verdiği cevap doğrultusunda, nişanlısına bu bilgi iletilir ve kıza müjde verilerek sevindirilir.²⁵⁷

Kız isteme bölümünde bahsettiğimiz erkek tarafı istemeden önce kendi arasında amca, dayı ve kızın hanesini iyi tanıyan birileri varsa onlardan thamade grubunu belirler.

Kız istemeye giderken delikanlı ve delikanlının anne ve babası istemeye gitmez. İstemeye belirlenen thamade grubu ve delikanlının tarafından halası, teyzesi gibi yakın akrabaları gider.

²⁵² *Kutsal Kitap*, Yaratılış 2/18.

²⁵³ *Kutsal Kitap*, Yaratılış 1/28.

²⁵⁴ G. Ş. Avcıoğlu (2013). Türkiye’de Yaşayan Kafkas Toplulukların Sosyo-Kültürel Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30, s. 62.

²⁵⁵ Avcıoğlu (2013). agm, s. 62.

²⁵⁶ M. Alpargu (2019). Nogaylarda Düğün Gelenekleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches*, 4(1), 61.

²⁵⁷ Kalafat (1999). age, s. 163.

Benzer bir uygulama Nogaylarda da gözlenmektedir. Nogaylarda kız istemeye gidilirken, adetlere uygun olarak 3-5 kişiden oluşan bir dünür heyeti belirlenirdi. Bu heyet, geleneklere hakim, saygı duyulan yaşlı kişiler ve aile büyüklerinden oluşur.²⁵⁸

Düzce Çerkezlerinde nişan adeti olmadığı gibi Karaçay Türklerinde de nişan adeti yoktur.²⁵⁹

Karapapaklarda, eski zamanlarda nikâh²⁶⁰ gizli yapılırdı. Nikâhsız bir gelinin yaptığı ekmek ve verdiği su, dini gerekçelerle tüketilmezdi. Nikâhın gizli yapılmasının, olası büyülerden korunmak için olduğu düşünülmektedir. Nikâhsız kadınlar, dini açıdan haram sayıldığı için yapılan yemekleri ve içecekleri kullanamaz. Nikâh yapılmadan yapılan birliktelikler zina olarak kabul edilir ve böyle bir durumda kadının cünüp olduğu düşünülür. Ayrıca, cünüp hali de nikâhsızlıktan daha ciddi bir durum olarak görülür ve bu kadınların kırklanması gerektiğine inanılır.

Uygur Türkleri arasında, bir oğlan kızı beğendikten sonra kızı istemek için “saye kılğan” adı verilen araçlar gönderilir. Bu geleneksel uygulama, evlilik sürecinde arabuluculuk yaparak aileler arasında iletişimi sağlamayı amaçlar.²⁶¹

Düzce Çerkezlerinde başlık söz esnasında zarf içerisine konulup kız tarafına verilir. Kız tarafı bunu reddedebilir ya da bir kısmını ayıp olmasın diye alıp kalanı geri verir. Alınan bu para kızın çeyizi için kullanılır. Hatay Reyhanlı Çerkezlerinde, geleneksel olarak bir erkek, evleneceği kız için sosyal sınıfına bağlı olarak “wase” adı verilen başlığı kayınbabasına veya kaynanasına verir. Bu başlık, erkeğin şerefiyle doğru orantılı olarak belirlenir ve genellikle nakit para, at, sığır veya silah gibi değerli eşyaları içerebilir.²⁶² Karapapak Türkleri'nin düğün geleneklerinde, başlık miktarı ve gelinin çeyizinde bulunan hediyelerin dokuz adede tamamlanmasının özel bir anlamı vardır. Bu gelenek, genellikle sayıların ve sayıların kültürel ve sembolik anlamlarının önemli olduğu bir inanç sistemine dayanır. Dokuz sayısı, hem tarihî hem de kültürel bağlamda önemli bir sembol olabilir ve bu gelenekte, başlık ve hediyelerin dokuz ile sınırlandırılması, bu sayının uğurlu ve dengeleyici bir güç taşıdığına inanılır.²⁶³

²⁵⁸ Alpargu (2019). age, s. 61.

²⁵⁹ Y. Karaca (2006). *Karaçay Türklerinde Dini Hayat (Başhüyük Kasabası Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, s. 29.

²⁶⁰ H. Çetinkaya (2004). Karapapak Türklerine Halk İnanışları. *Karadeniz Araştırmaları*, 2, s. 64-65.

²⁶¹ Güngör (2008). age, s.358.

²⁶² Çelik Kan(2019) agt. s.98-99.

²⁶³ S. Madiyarova(2023). *Karakalpak Türkleri Halk Kültürü Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.204.

Schimmel, eserinde Türklerin 9 göksel küreden bahsederek “9'dan öte hiçbir şey yoktur” ifadesini kullandıklarını belirtmektedir. Bu sayının daha derin bir anlam taşıdığına da değinmektedir: Ortaçağ Arap kaynaklarının aktardığına göre, 9'lu hediye verme geleneği yaygındı ve “9” sayısı basitçe “hediye” anlamına gelirdi. Ayrıca, Moğol Hindistan'ında da hediyelerin 9 parçadan oluştuğu kabul edilirdi. Kırım Tatar Hanlığı hükümdarları ise 9x9, yani 81 parçadan oluşan hediyeler alırlardı.²⁶⁴

Kafkasya'da kızın ailesinin başlık parası konusu görüşülmek üzere erkek tarafı tarafından evlerine davet edildiği belirtilir. Bazı durumlarda ise damat adayı, ağabeyi ve kalabalık bir arkadaş grubuyla birlikte başlık parası pazarlığı yapmak üzere kızın evine gönderilir. Bu süreç genellikle birkaç gün sürer ve erkek tarafından gönderilen her temsilci, başlık parasına katkıda bulunur.²⁶⁵

19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ve Sibiry'a'daki Türk toplulukları üzerine çalışan W. Radlof, Altay ve Kazak Türkleri arasında Kafkasya'daki benzer gelin sakınma geleneklerini belirlemiştir. Bu gelenekler, Kafkasya'daki topluluklarda olduğu gibi Altay ve Kazak Türkleri arasında da gelinlerin kocasının ve akrabalarının adlarını söyleyemediği, hatta aile büyükleri ile konuşamadığı uygulamaları içermektedir.²⁶⁶ Kafkasya toplumlarında gelinlik ve damatlık yapımı gibi sakınma adetleri, Orta Asya toplumlarına göre daha kısıtlayıcı ve sıkı normlarla belirlenmiştir.

A.N. Maksimov, Kafkas halkları arasındaki sakınma ve gizlenme geleneklerinin amacını, aile içinde köklü üyeler ile yeni gelen yabancılar arasındaki farklılığı vurgulamak ve yeni gelenlerin aile tarafından kabul edilme sürecini denetlemek olarak açıklar.²⁶⁷

Nogaylarda evli çift, kendilerine ayrılmış özel bir mekânda yaşar ve diğer aile üyelerinin bu mekâna girmesi yasaktır. Gelinin kaynana ve kaynata ile görüşme ve konuşmalarında belirli sınırlar bulunur. Ancak kaynana, bir süre sonra ev işleri gereği gelinle konuşması gerektiğinde ona hediyeler sunarak bu iletişime izin verir. Gelin, kaynana ve kaynataya isimleriyle hitap etmez; hatta kocasının genç erkek akrabalarına da isimleriyle seslenmemesi beklenir.²⁶⁸

²⁶⁴ Schimmel (1998). age, s.183.

²⁶⁵ Dubrovin (2017). age,s. 90.

²⁶⁶ S. Çinpolat (2009). *Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamalarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 81-82.

²⁶⁷ Tavkul, U. (1996). *Karaçay-Malkar Sosyo-Kültürel Yapısının Etnik Kökenleri ve Kültürleşme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 217.

²⁶⁸ Alpagu (2019). agm, s.66.

Mersin Tahtacılarında gelinin ve damadın, evlilik sürecinde damadın annesi, babası ve erkek kardeşlerinden bir hediye almadığı sürece onların adını söylememesi ve onlarla konuşmaması gibi bir gelenek mevcuttur.²⁶⁹ Orta Asya Türk topluluklarında gelinlerin, kocasının ve kocasının soyundan gelen erkek akrabalarının isimlerini belirli bir süre boyunca söylememesi ve onlarla konuşmaması geleneği mevcuttur.²⁷⁰ Giresun'a bağlı Tirebolu'da geçmişte uygulanan "Söyletme Tutma" geleneği, kırsal kesimlerde zaman zaman yapılan bir adet olup günümüzde neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Bu gelenekte, gelinler kayınbabalarıyla konuşmaz, işaretlerle anlaşmaya çalışırlardı. Eğer kayınbaba gelinin kendisiyle konuşmasını isterse, ona altın veya başka değerli bir hediye verip "dilini aç" derdi ve gelin bu isteğe uyarak konuşmaya başlardı. Ancak kayınbaba bu isteği dile getirmese, bu durum bazen işkenceye dönüşen bir gelenek olarak devam ederdi. Söyletme tutmanın, bazen üç ay bazen de birkaç yıl sürdüğü büyükler tarafından anlatılmaktadır.²⁷¹

Rize yöresinde düğünden birkaç gün sonra damadın akrabaları gelin tarafına hoş geldin ziyaretinde bulunur ve bu ziyaretleri sırasında genellikle gelini mutlu edecek hediyeler getirirler. Ardından gelin ve damat da sırasıyla damadın akrabalarını ziyaret ederler. Gelinin kocasına ismiyle hitap etmemesi, babası ve dedesi yanında çocuk sevmeye, kucağa alma hatta düşse bile kaldırmama gibi inanış ve uygulamalar da Rize yöresinde yaygındır.²⁷²

Sarıkamış Çerkezlerinde töre büyük önem taşır ve buna uyulması sağlanır. Gelin, büyüklerin izni olmadan konuşamaz. Gelinin konuşabilmesi için büyüklerin onayı gereklidir ve bu izin verildiğinde, komşular ve yakın çevre davet edilip bir şölencik düzenlenir.²⁷³

Karapapaklarda, gelin kaynana ve kaynatası ile belirli bir süre konuşmaz; bu davranış hürmet olarak kabul edilir²⁷⁴ Nart mitolojilerinde de bu tür sakınma adetlerine yer verilmektedir. Örneğin, Lhepş'in oğlu evlendiğinde, gelin kayınpederiyle görüşmekten ve onunla konuşmaktan kaçınır. Bu tür ritüeller, toplumsal normları ve aile içindeki ilişkileri düzenleyen geleneksel bir uygulama olarak mitolojilerde sıkça yer alır.²⁷⁵

Nart mitolojisinde yer alan bu hikâyeye göre, gelin bir gün kayınpederi Lhepş'in demirhane işlerini nasıl yaptığını gizlice izler. Lhepş'in, kızgın demiri sol eliyle tuttuğunu ve

²⁶⁹ Selçuk (2008). age, s. 139-140.

²⁷⁰ İnan (1987). age, s. 167.

²⁷¹ M. Baş (2018). Tirebolu Çevresinde Yerleşik Halk İnanışları. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 39.

²⁷² F. Kabataş (2006). *Rize ve Çevresindeki Yaygın Halk İnançları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 68.

²⁷³ Kalafat (1997) age, s. 14.

²⁷⁴ Çetinkaya (2004). age, s. 63.

²⁷⁵ Hedeğel'e (2022). age, s. 45.

çekici sağ eliyle kullanarak kılıç yaptığını fark eder. Gelin, kızgın demirin nasıl tutulabileceği hakkında düşünmeye başlar ve bir çözüm arayarak, iki yılanı öldürüp başlarını üst üste koyarak çiviler ve demirhanenin eşliğine yerleştirir. Lhepş, demirhaneden çıkarken bu garip durumu fark eder. Hızla bunun ne anlama geldiğini çözer ve “Kızgın demiri tutmak için herhalde” diye düşünür.²⁷⁶ Bir diğer bölümde de Lhepş yemek yemeden geri gönderir. Gelin Lhepş’in yemek yememesinin bir nedeni olduğunu anlar, fakat xabze gereği kayınpederi görünmediği ve onunla konuşmadığı için ne yapacağını bilemez.²⁷⁷

Nart mitolojilerinde de görüldüğü gibi, gelin ve kayınpederi arasında sakınma adetleri bulunmaktadır. Bu gelenek, aile içindeki hiyerarşiyi ve toplumsal düzeni yansıtan önemli bir ritüeldir. Örneğin, gelin kayınpederine saygı göstermek amacıyla, onunla doğrudan görüşmekten ve konuşmaktan kaçınır. Bu durum, sosyal normlar ve geleneklerle belirlenen bir davranış biçimi olup, mitolojilerde de sıkça rastlanan bir temadır. Gelinin kayınpederinin çalışma biçimini gözlemleyerek, onun işini anlamaya çalışması ve buna uygun bir çözüm üretmesi, aynı zamanda bu geleneksel sakınma pratiğinin derinliğini ve aile içindeki rol ayrımlarını vurgulamaktadır.

Türk kültüründe kına, adanmışlığın ve bağlılığın simgesi olarak kabul edilir. Bu sebeple, askere gidecek gençlere, kurbanlık hayvanlara, sünnet olacak çocuklara ve kocasına adanmış olacak gelinlere kına yakılır.²⁷⁸ Gelin hazırlandıktan sonra başına pullu duvak takılarak genç kızların söylediği kına türküleri eşliğinde ortaya çıkar. Ellerine ve ayaklarına kına yakılır. Bu süreçte genellikle gelin, söylenen türkülerle duygusal anlar yaşar. Gelinin ağlaması durumunda, gelini teselli etmek için oğlan evi genellikle gelinin eline para veya yüzük verir.²⁷⁹ Çerkezlerde kına gecesi geleneği bulunmamaktadır. Bunun yerine, isteyenler düğünden bir gün önce, günümüzdeki tabirle bekarlığa veda partisi olarak arkadaşlarıyla bir araya gelirler. Bu buluşmalarda zexesler yapılarak ve oyunlar oynanarak zaman geçirilir.

Gelin alma merasimi sırasında kız tarafının erkek tarafına yönelik jestleri ve esprileri, gelin almanın hem maddi hem de manevi bir zorluk içerdiğini vurgulamak için yapılan ritüellerdir. Bu şakalar, gelin alma sürecinin ciddiyetini ve kız tarafının gelini kolayca vermeyeceğini gösterme amaçlıdır. Ancak araştırma sahamızda güncel olarak bunların pek azı devam etmektedir. Karaçay Türklerinde gelin alımında, erkek tarafı gençlerine çeşitli zorluklar

²⁷⁶ Hedeğel’e (2022). age, s. 45.

²⁷⁷ Hedeğel’e (2022). age, s. 52-53.

²⁷⁸ Y. Kalafat (2010). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri*. Berikan Yayınevi, Ankara, s. 310.

²⁷⁹ F. Kabataş (2006). agt, s. 56.

çıkarak, gelin almanın kolay bir iş olmadığını gösterir.²⁸⁰ Karapapak geleneklerine göre, düğün sonrasında oğlan evinden gelen yakınlar, kız evinden bir grup kadın tarafından oğlan evine getirilir. Kızın yeni hayatının bereketli ve aydınlık olması için, aracına su ve buğday serpilir. Kız oğlan evine girerken, önüne konan porselen tabağı ayağıyla kırar; kırılmaması durumunda uğursuzluk olacağına inanılır ve genellikle biri tabağı kırar. Ayrıca, gelinin başına meyve atılır. Bu uygulamalar, oğlan evine gelmenin ve yeni yaşamın gerçekleşmesini simgeler.²⁸¹

Kafkasya'da düğün kafilesinin köye yaklaşmasıyla birlikte, köy halkı gençleri heyecanla silahlandıklarını gösteren sopalarla donanmış bir şekilde beklemektedir. Kalabalık, gelin arabasının erkek evine doğru ilerlemesini heyecanla karşılamak için bahçe duvarına doğru koşar. Kafle bahçe duvarının önünde durduğunda, gelin arabadan iner ve ipek kumaşla süslenmiş yol boyunca erkek tarafının akrabaları tarafından eve kadar yönlendirilerek yürür. Düğün şarkılarında gelinin güzelliği, mütevaziliği ve becerileri anlatılırken, damadın şanı ve kahramanlıkları övgüyle dile getirilir.²⁸²

Hatay/ Reyhanlı Çerkezlerinde²⁸³ de düğünlerde, erkekler ve kızlar bir araya gelerek kutlama yaparlar. Ancak damadın babası ile damat ve gelin düğüne katılmazlar. Törenlerde, katılımcılar aşırı hareketlerden kaçınırlar ve figürlerde gösterişe yer verilmez. Bunun yerine, düğünlerde incelik, ustalık ve estetik ön planda tutulur.²⁸⁴

Nogaylarda damat, gelinin getirildiği gece, yakın arkadaşlarının eşliğinde gizlice gelinin yanına götürülür.²⁸⁵

Rize’de gelin alma ritüeli sırasında düğün alayı olarak bilinen grup, kız tarafı tarafından doğrudan içeriye alınmaz; genellikle kapıda kızın kardeşi veya bir yakını tarafından durdurularak kapı parası istenir. Bu kişi ikna edildikten ve para verildikten sonra düğün alayı içeriye girebilir. Eskiden gelini genellikle kaynatası veya oğlanın bir yakını çıkarırdı, bu kişiye “öncü” denirdi ve gelin, genellikle gelinin erkek kardeşi tarafından teslim edilirken bahşiş verilirdi. Günümüzde ise damat da gelin almaya gitmektedir; eskiden ise sadece gelini evde beklerdi. Bu uygulama Düzce Çerkezlerinde damadın gelin alma esnasında olmamasıyla benzerlik gösterir.²⁸⁶ Damadın söz kesildikten sonra büyüklerine görünmek ayıp sayıldığı için

²⁸⁰ Karaca (2006). agt s. 29.

²⁸¹ Çiftçi (2015).agt, s. 63.

²⁸² Dubrovin (2017). age, s.93-94.

²⁸³ Çelik Kan (2019). age, s.103.

²⁸⁴ Bağ (2001). *Çerkeslerin Dünü Bugünü*. Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, s.111-112.

²⁸⁵ Alpargu (2019). age, s.65.

²⁸⁶ Kabataş(2006). agt, s.58.

yakın bir arkadaşının evine yerleşesi, gelinin de aile evindeki odasından çıkmayarak ailesine görünmemeye çalışması Kafkasya'dan beri devam eden Çerkez geleneğinin, zamanla değişerek günümüzde hafifletilmiş bir şekilde devam ettiği izlenimini vermektedir.

Kafkas halklarında geçmişte yaygın olan ancak günümüzde nadir görülen bir gelenek “Başlık” ya da “Kalın” olarak bilinir ve “Vase” olarak adlandırılır. Bu uygulama zamanla azalmış ve nadir hale gelmiştir.²⁸⁷ Sarıkamış Çerkezlerinde “başlık” uygulaması bulunmaz. Bunun yerine, “süt parası” adı verilen bir ödeme yapılır; bu ödeme, kızı istemeye gelen tarafından talep edilir ve oğlan evi tarafından karşılanır. “Süt hakkı” ise, çocuğun annesine verilir ve anneden “sütümü helal ettim” şeklinde bir onay alınır. Çerkezlerin eski ve yeni inançları arasında büyük farklar bulunurken, Anadolu'daki çeşitli Çerkez gruplarındaki halk inançları da birbirinden oldukça farklıdır.²⁸⁸

Sarıkamış Çerkezlerinde düğünlerde “Turusa” hazırlanır. Oğlan evi tarafından yapılan bu turusa, dallı bir ağaçtan yapılır ve üzerine meyve ile şekerler bağlanır. Hazırlanan turusa kız evine gönderilir. Üzerindeki meyve ve şekerler, gençler ve misafirler tarafından yenir.²⁸⁹ Karapapak geleneklerine göre, düğünlerde yapılan şah bezenme ve kaldırma töreninde, ağaçtan yapılmış ve 7 veya 9 dallı bir geometrik şekil olan “şah” hazırlanır. Bu şah, 3, 7, 9 veya 40 gibi sayılara atıfta bulunarak süslenir; dallarına çeşitli meyve ve şekerler asılır. Oğlan ve kız tarafı için ayrı şahlar hazırlanır; oğlan şahının masrafları oğlan sağdıcı, kız şahının masrafları ise kız yengesi tarafından karşılanır. Düğün günü, kız şahı müzik eşliğinde kız evine getirilir ve oğlan sağdıcı tarafından sunulur.²⁹⁰

Sarıkamış Çerkezlerinde, kız evi “müjde yastığı” adı verilen süslü bir yastık getirir. Atlı gençler bu yastığı taşıırken dikkatli bir şekilde birbirlerinden uzak dururlar. Yastığı oğlan evine getiren gençlere, yaşlı hanımlar üç adet velibaht²⁹¹ ve bir testi boza verir. Ayrıca, gencin atının boynuna bir eşarp bağlanır.²⁹²

Karaçaylarda damat uygulaması adeti bulunmaktadır. Karaçaylarda damat, evlenme sonrası geleneksel olarak bir arkadaşının evinde gizlenir ve kimseye görünmezdi. Damadı saklayan kişi, bu evde kalmasıyla birlikte damadın akrabası veya atalığı olarak kabul edilirdi ve bu ev “boluş üy” olarak adlandırılırdı. Damat, bu evde aylarca hatta bir yıl boyunca kalabilir

²⁸⁷ Baj (1995). age, s.50.

²⁸⁸ Kalafat (1997). age, s.13.

²⁸⁹ Kalafat (1997). age, s. 13-14.

²⁹⁰ Çiftçi (2015). agt, s. 62-63.

²⁹¹ Çerkez böreği

²⁹² Kalafat (1997). age, s. 13.

ve bu süre zarfında karısını sadece geceleri gizlice ziyaret edebilirdi. Yeni evlenmiş bir damatın gece dahi olsa sokakta görülmesi durumunda dövülmesi ve saklandığı eve kaçması gerekebilirdi. Damadın ailesi, köy halkı için bir şölen düzenledikten sonra damat halkın içine çıkabilirdi. Bu uygulama, Kafkasya'dan beri devam eden Karaçay geleneğinin günümüzde yumuşatılmış bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.²⁹³ Borçalı Karapapaklarda düğün sırasında gelin ve damat arasında özel bir gelenek uygulanır. Akşam yapılan törende gelin, başında kırmızı bir örtü ile görünmez şekilde oynatılır ve bu sırada kimse onun yüzünü göremez. Damadın (bey) ciddiyeti önemlidir; güldürülmeye çalışılırsa, gülerse cezalandırılır. Eğlencede erkekler, kadın veya polis kılığına girer ve buna “keçebörd” denir. Ayrıca, damadın annesi de bu törende yer alır. Düğünden sonra, gelin ve ailesi bir yıl boyunca birbirlerinin evlerine gitmez; gelin, kaynanası ve kayınbabasının yanında sessiz kalır ve konuşmaz. Yaşamak, saygı anlamına gelir ve bu süre zarfında karşılıklı olarak konuşma ve ad çekme gibi sosyal etkileşimlerden kaçınılır.²⁹⁴

Karapapak halk inanışlarında, gelin kocasının evine geldiğinde birkaç geleneksel ritüel uygulanır. Gelinin dudağına bal sürülür, böylece tatlı dilli olması beklenir. Çörek iki parçaya bölünerek, bir parçası gelinin ailesine, diğer parçası kocasının ailesine götürülür; bu, bereketin her iki evde de sürmesini sağlamak amacıyla yapılır. Gelin, yeni evine girmeden önce yedi kez ateşin etrafında dolaştırılır ve ardından ateşin üzerinden atlanır. Şeker ve madeni paralar başına serpilir, ayağının altına boş bir tabak konur, bu uygulamalar zorlukları aşmasına yardımcı olacağına inanılır.²⁹⁵

İslam, başlangıcından itibaren yedinin sembolik önemini vurgulamıştır. Kur'an'a göre Allah, cenneti ve dünyayı yedi kat olarak yaratmıştır. Hac ibadeti sırasında, Mekke'deki Kâbe'nin çevresinde yapılan tavaf yedi kez yapılmak zorundadır. Ayrıca, Safa ve Merve arasındaki yedi dönüş sırasında şavt yapılır ve hacın sonunda Mina yakınlarında şeytan taşlanırken her defasında yedi taş atılır. Bu gelenek, İslam öncesi Arap şiirinin değerli örneklerinden olan “muallakat”ı ve “askıya alınan” yedi methiyeyi korumuştur. Bir hadis (gelenek) ise, İslam'a göre yedi büyük günahın varlığını belirtmektedir.²⁹⁶

Gelin yeni evine geldikten sonra, üç kez yol değiştirilir ve nikahsız kabul edilmeyen gelinlerin “murdar” olarak sayılmaması için dikkat edilir. Yedinci günün sonunda, gelin “subaşı”na götürülür, aynadan suya geçirilir ve banyoya götürülür. Kırk gün sonra, gelinin ve

²⁹³ Çinpolat (2009). agt, s. 84-85.

²⁹⁴ Çetinkaya (2004). agm, s. 67.

²⁹⁵ Kalafat (1999). age, s. 163.

²⁹⁶ A. Schimmel (1998). *Sayıların Gizemi*. (Çev.). Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayıncılığı, İstanbul, s. 159.

eşinin kırkı dökülür. Gelinin arabasının altına taş atılmaması, bahtının bağlanması anlamına gelir. Ayrıca, gelinle damadın evinin önüne deve dikenini ve üzerlik koyarak nazardan korunmak istenir.²⁹⁷ Gelin için gerçekleştirilen bazı geleneksel uygulamalar, Anadolu'da da yer bulur. Örneğin, gelinin ayağına kurban kesilmesi, tabak kırılması ve arkasından su serpilmesi gibi ritüeller, kötü ruhları ve cinleri uzaklaştırmak amacıyla yapılır. Kırılan tabaktan çıkan sesin bu amaca hizmet ettiğine inanılır, bu inanç benzer şekilde tahtaya vurup “şeytan kulağına kurşun” denilmesinde de görülür. Ayrıca, Anadolu'da evin kapısına bal sürülerek gelinin tatlı dilli olması temenni edilir.²⁹⁸

Düğün yemeğinin başlangıcında gerçekleştirilen huaho adlı konuşmada, evlenecek gençlere yönelik iyi dilekler ifade edilir. Huaho, tebrik ve dua anlamına gelir ve bu konuşmanın amacı, insanları onurlandırmaktır. Thamade sırasında ise huaho adlı tebrik ve dua ritüeli uygulanır. Huaho yapan kişiye ev sahibi hanım tarafından bje²⁹⁹ içinde maksime³⁰⁰ ikram edilir. İslamiyet'in kabulünden sonra, maksime yerine şerbet ikramı yapılmaya başlanmıştır.³⁰¹

Araştırma sahamızda böyle bir dua bulunmamaktadır. Boza ikramları devam etmektedir.

Ceug, Xabze'nin uygulandığı ve geçmişin değerlerinin geleceğe taşınma umudunun yaşatıldığı danslı bir eğlence biçimidir. Her yaştan, cinsiyetten ve sosyal statüden bireyler bu etkinliğe katılabilirdi; büyük, küçük, kadın, erkek, yaşlı, genç, gelin, kız, yaya, atlı, bey, köle, yoksul ya da zengin fark etmeksizin herkes ceguya katılabilirdi. Ceug, yapıldığı yerden ayrılana kadar geçen süre boyunca Xabze kurallarına göre yönetilir ve düzenlenirdi.³⁰²

Günümüzde Çerkezcede düğün, eğlence ve oyun anlamında kullanılan “ceug” terimi, çok tanrılı dönemde daha geniş bir anlam taşıyordu. O dönemde ceug; müzik, dans ve dua içeren merasimler dizisini ifade ederdi ve sadece eğlenceyi değil, cenaze törenleri gibi birçok ritüeli de kapsayan bir yapıya sahipti.³⁰³ Bu bağlamda, ceug ritüelinin çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Farklı amaçlarla gerçekleştirilen ceug türlerinin çeşitli isimlerle anılması, bu ritüelin çok yönlü karakterini ortaya koymaktadır. Örneğin, düğünlerde

²⁹⁷ Kalafat (1999). age, s. 163.

²⁹⁸ Çetinkaya (2004). agm, s. 65.

²⁹⁹ Boynuz anlamına gelir. Serbes (2018). age, s. 58.

³⁰⁰ Darı unuyla yapılan boza kıvamında olan ve kutsal sayılan alkollü ve alkolsüz çeşidi bulunan içecek Kökleri çok tanrılı dönemde bulunabilen ve mitolojik anlatılarda Nartların şarap içme töreni olarak gerçekleştirilen sanehuafe törenine dayanmaktadır. Bkz. Özkurt (2016). agt, s. 116.

³⁰¹ Y. Kaya, (2015). *Çerkesler 1: Tarih-Mitoloji-Gelenek*. Dahi Yayıncılık, İstanbul, s. 159.

³⁰² Bezek (2022). age, 19.

³⁰³ Özkurt (2018). agm, s. 114.

gerçekleştirilen *nısaşe ceug*, bir adağın yerine getirilmesi için yapılan *newzır ceug*, veya bereketli bir yıl dileğiyle bir haç etrafında dans edilerek gerçekleştirilen *jor ceug* gibi farklı adlandırmalar mevcuttur.³⁰⁴ Geçmişte Ceug terimi ocak anlamında da kullanılmıştır. Çerkez evlerinde farklı alanlarda kullanılırdı; büyük evin orta odasında, genç odasında, misafir odasında ve mutfakta bir ocak bulunurdu. Ocak başı, dinlenme ve sohbet için toplanma alanıydı. Ayrıca, ocağın içinde peynir ve et kurutulurdu. Ateş ve güneşe tapılan eski dönemlerde, dua danslarının ateşin etrafında yapıldığı düşünülmektedir; bu nedenle, ateş yakılan alan ve dua dansı aynı kelimeyle ifade edilmiştir.³⁰⁵

Barasbiy Bğajnoko, ceug dairesinin gökyüzü ile yeryüzünün, tanrı ile insanın birbirine yaklaştığı bir alan olduğunu ifade etmektedir. Bğajnoko ayrıca, ceug dairesinde dans eden kadının uzun süre pistte tutulmasının, ceugun çok tanrılı dönemdeki ayin biçimlerinden biri olarak tanrıya insan kurban etmenin bir göstergesi olarak kaldığını iddia etmektedir.³⁰⁶

Ceugun oyun, ritüel ve karnaval ile olan ilişkisini en iyi yansıtan karakter ceguako karakteridir. Ancak ceguako karakterinin ritüellerdeki rolünü incelediğimizde, çok tanrılı dönemde kutsal ritüellerin yöneticisi olarak bilinen thamade karakteriyle çeşitli benzerlikler taşıdığını görüyoruz. Thamade, çok tanrılı dönem ritüellerinde dua, ayin veya ceuglarda liderlik rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda, thamadenin büyümlü özellikleri arasında hasta sağaltma ritüeli ç'apşe³⁰⁷yi yönetme, dua etme, kurban kesme veya düğün yönetme gibi çeşitli faaliyetler yer almaktadır. Ancak Kafkasya'da thamadenin bu rolleri zamanla farklı karakterler tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Örneğin, düğünlerde liderlik rolü ceguako veya hatiyakoya gibi farklı karakterler tarafından devralınmıştır.³⁰⁸

Neguma, Müslüman Çerkezlerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte ceguakoların yok olduğunu iddia eder. Ancak bu iddianın tamamen doğru olmadığını söylemek mümkündür, çünkü Kafkasya'da 1918'de vefat eden Laşe Ağneko ve 1949'da vefat eden Sahid Mijey gibi iki ünlü ceguako ismi pek çok kaynakta geçmektedir ve bu kişiler pek çok şiir bırakmışlardır.

³⁰⁴ D. Özkurt (2016). agt, s. 3.

³⁰⁵ Bezek (2022). age, s. 14.

³⁰⁶ Özkurt (2018). agm, s. 189.

³⁰⁷ Bu ritüel, kökleri çok tanrılı döneme uzanan büyüsel bir iyileştirme sürecidir. Ritüel sırasında belirli tabulara uyulmakta, hasta kişinin uyumasına izin verilmemekte ve gençler hastanın evinde toplanarak eğlenceler düzenleyip oyunlar oynamaktadır. Bkz. Özkurt (2016). agt, s. 115.

³⁰⁸ Özkurt (2018). agm, s. 189.

Benzer şekilde, Uzunyayla'da da, zamanla değişmiş olsa da ceguakolar³⁰⁹ hakkında aktarımlar bulunmaktadır.³¹⁰

Çerkesya'da halkın duygularını, sevinçlerini ve toplumsal olayları dile getiren *Ceguak'o* ve *Wusak'o* adı verilen halk ozanları, doğaçlama şiirleri ve ezgileriyle toplumu bilgilendiren önemli figürlerdi. Bu gezici ozanlar, savaşlarda kahramanlık manzumeleri okuyarak savaşçılara cesaret verir, toplumu birleştirici bir rol üstlenirlerdi. Kabardey'de yaşayan ünlü ozan Mijey Sait, sözlerinin gücüyle toplumsal adaletsizlikleri eleştirir, mizahi ve sert söylemleriyle topluma yön verirdi. Sait, eleştirilerini kişilerin statüsüne bakmaksızın yaparken, sözlerini dikkatle seçer, mizah yoluyla toplumsal eleştiriyi ön plana çıkarırdı. Halk arasında, onun eleştirilerinden korkulacak kadar güçlü bir etki yarattığı ifade edilirdi.³¹¹

Wuic, kökenleri çok tanrılı dönem ritüellerine uzanan ve kutsal kabul edilen bir merkez etrafında icra edilen bir dans türüdür.³¹²

Wuic dansı, çok tanrılı döneme ait ritüellerde, daire formunun önem taşıdığı bir dans olarak öne çıkar. Çok tanrılı döneme ait ritüellerde daire formunun önem taşıdığı bir ritüel de *Wuic* dansıdır. Bu dansın temel biçimini oluşturan daire formu, çok tanrılı dönemden kalan birçok ritüelde görülen bir dans tarzıdır. *Wuic*, bu dönem ritüellerinde bir nesnenin etrafında dairesel biçimde yapılan bir dansı ifade eder. *Wuic*, bir dua ritüelinin parçası olarak icra edilmekte olup, aynı zamanda müzikle uyum içinde gerçekleştirilen bir danstır. Dinsel bir ritüelin parçası olarak icra edildiğinde veya dansa dönüştüğünde *Wuic*, nihai formuna yani daire şekline ulaşır. Bu özelliği ile döngüsel ve tekrar üzerine kuruludur, böylece ritüelin kendisini oluşturur.³¹³

Düzce Çerkezlerinde düğün, başlangıcında Wuic dansıyla açılır; ardından şeşen oyunu, kafe oyunu ve tleperüj oyunu gibi geleneksel oyunlar gelir. Kapanış seremonisinde ise yine Wuic dansı yapılır.

Wuic, hem dua ritüelinin bir parçası olarak hem de bir dans şeklinde icra edilir. Dinsel ritüelin bir aşaması olarak başlayan wuic, dans şeklindeki son formunu dairesel biçimde

³⁰⁹ Ceguak'o/Hatıyak'o, günümüzde düğün yöneticisi olarak bilinir. Ancak, bu rol, çok tanrılı dönemde Thamade'nin şenlik ve düğün yönetimi görevlerini üstlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Şenlikler sırasında dokunulmaz bir statüye sahip olup, şenliğin karakterini ve ruhunu yansıtan bir özelliğe sahiptir. Bkz. Özkurt (2016) agt, s. 114.

³¹⁰ Özkurt (2018). agm, s. 190.

³¹¹ Serbes (2018). age, s. 137.

³¹² Özkurt (2016). agt. s. 119.

³¹³ Özkurt (2016). agt. s. 57-58.

tamamlayarak tekrar eden bir yapı oluşturur. Bu özelliğiyle Wuic, döngüsel ve tekrar üzerine kurulu bir ritüeli temsil eder.³¹⁴

Daire formu³¹⁵, pek çok kültürde çok tanrılı ritüellerde önemli bir şekilde yer alan ve kutsiyet atfedilen bir yapıdır. Kadim toplulukların zaman anlayışı genellikle döngüsel bir karakter taşır ve zamanın ölçümü için gök cisimlerinden yararlanır. Bu bağlamda, göksel cisimlerin formu ve döngüsü, eski toplumların düşüncesinde büyük önem taşır. Örneğin, Güneş'in sürekli boyutunu korurken Ay'ın büyüyüp küçüldüğü ve döngüsel bir hareket sergilediği gözlemlenir. Bu döngüsel özellik, özellikle neolitik çağdan bu yana Ay'ın evrelerinin insan toplumları için anlamlı olduğunu göstermektedir.³¹⁶

Sürekli olarak ilk biçime geri dönmek, bu sonsuz döngüsellik, ayın, yaşamın ritimlerini mükemmel bir biçimde temsil eden bir gök cismi olmasına neden olmuştur.”³¹⁷

“ Ayın evreleriyle belirlenen zaman, biyokozmik olaylara (yağmur, bataklıklar, tohumlar, adet döngüsü gibi) referans veren ve sürekli değişen bir zaman biçimidir.”³¹⁸

“Çerkezler için wuic ritüeli, birçok ritüelin hem başlangıcı hem de sonudur³¹⁹ ve bu özelliğiyle “daire formundaki mükemmelliği” temsil eden bir ritüeldir.”³²⁰

“Wuic³²¹, ay gibi çeşitli güçleri veya ritimleri, sonsuz çeşitlilikteki fenomenleri ve sembolleri “ortak paydada” birleştirir. Döngüsel yapı en belirgin şekilde Wuic ritüelinde görülse de, birçok ritüel bu döngüsellik ve süreklilik temelinde oluşturulur.”³²²

Nart mitolojilerinde, kahramanlardan Hudımiç'in Wuic dansını gerçekleştirdiği ve hatiyako figürünün de bu anlatılarda yer aldığı görülmektedir:

*“Nart kahramanı Hudımiç ve bir genç, Lhepş'in bulunduğu eğlenceye katılır. Yinijler onları karşılar ve Hudımiç'in o ülkede tanınmış bir figür olduğunu ifade ederler. Eğlencede icra edilen Wuic dansı, Hudımiç'in gelişiyile kısa bir süreliğine durur. Düğünü yöneten hatiyako, Hudımiç'in geldiğini duyurur ve onun duracağı yeri işaret eder. Ardından Wuic dansı yeniden başlar, ve hatiyako Hudımiç'i dansa katılmaya davet eder.”*³²³

³¹⁴ Özkurt (2018). agm, s.196.

³¹⁵ M. Eliade (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev.) Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 168.

³¹⁶ Özkurt (2018). agm, s. 196.

³¹⁷ Eliade (2003). age, s. 167.

³¹⁸ Eliade (2003). age, s. 168.

³¹⁹ Özkurt(2018), agm, s. 197.

³²⁰ Eliade (2003). age, s. 167.

³²¹ Özkurt (2018). agm, s.197.

³²² Eliade (2003). age, s. 168.

³²³ Hedeğel'e(2022). age, s. 56.

Wuic dansı, mitolojilerinde kahramanlık ve cesaretin ifadesi olarak karşımıza çıkarken, hatiyako ise düğün veya törenlerde düzeni sağlayan ve sosyal rolleri belirleyen önemli bir figürdür. Bu bağlamda, Hudımij'in Wuic dansını yapması ve hatiyako'nun varlığı, Nart mitolojilerinde hem kültürel değerlerin hem de sosyal hiyerarşinin yansıtılmasına katkıda bulunmaktadır.

Yıldırım düşmesi sonucu hayatını kaybeden kişiler kutsal sayılır ve kapsamlı törenlerle defnedilirdi. Yıldırım o denli önemli bir olay olarak kabul edilirdi ki, bazen yıldırımın oluşması için dualar edilirdi. Şible'ye saygı ifadesi olarak, kimi zaman onun adına yemin edilirdi. Ayrıca, “Şible Wuic” adlı özel bir dans ile Şible'ye hürmet gösterilir; bu dans, üç ya da yedi gün boyunca sürerdi.³²⁴

Şible wuic ritüelinin temel unsuru, yıldırım çarpmasına atfedilen kutsallıktır ve bu kutsal nokta etrafında yapılan dairesel dansla ortaya çıkar. Yıldırım, Çerkezlerin çok tanrılı inancında yer alan yıldırım tanrısı şible'ye bağlanır. Yıldırımın kutsallığı yalnızca Çerkezlerin çok tanrılı inançlarında değil, aynı zamanda diğer çok tanrılı halkların mitleri ve inançlarında da önemli bir yer tutmaktadır.³²⁵ Örneğin; Fırtına sırasında, Eçimiyadzin Ermenileri, gökten çelik düştüğüne ve bunun toprağın derinliklerine kadar indiğine inanırlar. Bu inanç doğrultusunda, yıldırım düşmeden önce yedi keçe kilimi suya batırıp bir yerlere sermek gerektiği düşünülür. Eğer yıldırım bu kilimlerin üzerine düşerse, gökten gelen çelik gücünü kaybeder.³²⁶

Tuite'ye göre, Şible wuic ritüelinin ikinci uygulama şekli, yıldırım çarpması sonucu ölen kişiye yapılan cenaze töreni olarak kendini gösterir. Bu tören, yıldırım çarpması sonucu ölen bir kişi, hayvan ya da nesne ile bağlantılı olarak gerçekleştirilir. “Yıldırım çarpmasıyla ölen kişi ya da hayvan, çarpıldığı yerde gömülürdü; onu köye getirip mezarlığa defnetmek tabu olarak kabul edilirdi. Ölen kişinin, yıldırım tanrısının dokunuşuyla öldüğü düşünülür ve bu dokunuşla tanrı tarafından kurban olarak alındığı ve kutsandığına inanılırdı. Bu yüzden, ölen kişinin köye getirilmesinin, kutsal gücün sınırlarını zorlayacağı düşünülürdü.” Bu ritüelde, yıldırım çarpması sonucu ölen kişi, tanrı tarafından ödüllendirilmiş ve kutsanmış olarak kabul edilir, aynı zamanda tanrının seçtiği kurban ve elçi olarak görülür. Bu inanç nedeniyle, ölen kişinin cenazesinde ailesi yas tutmaz ve beyaz ya da renkli kıyafetlerle törene katılırlar. Yıldırım çarpması sonucu ölen kişinin ailesi, her yıl ölüm yıldönümünde bir ritüel düzenler. Merhumun

³²⁴ Özсарay (2012). age. s. 49.

³²⁵ Özkurt (2016). agt. s. 58.

³²⁶ Dumézil (2006). Age, s. 578-579.

ailesi mezarlıkta “yıldırım ziyafeti” adı verilen bir etkinlik yapar. Anma töreni, iki tarafta kurban edilen bir keçinin derisi ve başının asılı olduğu bir alanda gerçekleşir. Her yıl bu kurban ve ritüel aile tarafından tekrar edilir.³²⁷

Nart mitolojilerinde, Nart kahramanı Hudımij bir tepenin yamacında uyurken, Savsırıko gelir ve onu uykuda yakalayarak kementle bağları. Hudımij uyanınca Savsırıko'ya yalvarır ve onu serbest bırakmasını ister. Savsırıko, Hudımij'ı ancak bir şartla serbest bırakacağını söylüyor: Hudımij'ın, denizde geçirdiğin yedi araba dolusu tuz getirip, omuzunda taşıyarak dans etmesi gerekiyor. Hudımij bu zor görevi kabul eder, bir kavak ağacından tuz taşıyacak bir tekne yapar ve tuzu bulur döner. Savsırıko şikepşine çalmaya başlayınca Hudımij da omuzunda yükle wuic dansı yapar. Savsırıko, Hudımij'ın yeterince dans ettiğine karar verdiğinde onu serbest bırakır.³²⁸ Bu hikaye, Nart mitolojilerinde kahramanların şikepşine çalarak wuic dansı yaptığını gösteriyor. Savsırıko'nun Hudımij'ı tuz yüklü omuzla dans etmeye zorlaması, kahramanın gücünü ve gücünü sınavan bir meydan okuma olarak bildirildi. Günümüzde de Çerkez toplumunda şikepşine, düğün ve eğlencelerde çalınmakta, Wuic gibi geleneksel danslarla kültürel miraslar yaşatılmaktadır.

Bu ritüellerin daire formunu incelediğimizde

Daireler, bilinçlerimize girerek duysal bir görüntü veya imge şeklinde bize ulaşır; bazı tanrı bilimciler bu imgeler aracılığıyla Tanrı'nın hem içkin hem de aşkın olduğunu anlatmak isterler. Ancak, Tanrı'yı mekânsal veya zamansal parçalara bölerek algılamak, O'nun doğasını anlamada bizi yanıltabilir. Tanrı'nın bir resim gibi kavramsallaştırılması, aslında O'nda mekân ya da zamana ait kısımlar varmış gibi düşünmek demektir ki, bu da tanrısal bütünlük açısından bir yanılgı yaratır.³²⁹

Orta Asya bozkır üslubunda doğanın bir yansıması olan ve gökyüzündeki unsurları simgeleyen daire figürü, İslamiyet'in kabulüyle birlikte ışınsal bir ögeye dönüşmüştür. Bu figür, Allah'ın yaratıcı sanatının başlangıcını temsil eder; o tektir ve tüm varlık onda başlar ve sona erer. Her şeyi bilen, gören, işiten, hisseden ve her şeye hâkim olan Allah'ın sembolü olarak nokta, aynı zamanda yaşamın başlangıcını da ifade eder; insan, ana rahmine düştüğünde önce bir nokta şeklindedir ve zamanla biçim kazanır. Sonsuzluğu ve kozmik gücü simgeleyen daire, sınırsız boşluğu temsil eder. Farklı aşamalarda, biçimsel detaylara göre çeşitli anlamlar

³²⁷ Özkurt (2016). agt. s. 60-61.

³²⁸ Hedeğel'e (2022). Age, s. 84-85.

³²⁹ W. T. Stace (2004). *Mistisizm ve Felsefe*. (Çev.) Abdullatif Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 268.

yüklenmiş olan daire, örneğin ortasında nokta bulunan bir daire olarak, Mu uygarlığında gökten bakan tanrının gözü olarak kabul edilmiştir.³³⁰

Daire, koruyucu bir nesne olarak kabul edilir ve bu inanç, Türk kültürüne sahip halklar arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde ise Avrupa halkları da bu sembolü, aksesuar olarak tercih etmeye başlamıştır. Daire, Çin ve Babil'deki bazı sembollerde kare ile birlikte kullanılmıştır. Kare, yeri temsil ederken, daire gökyüzünü simgeler. Bazı sembollerde ise ruh (tin, psişe) ve ruhsal alem daireyle, madde ve maddi alem ise kareyle temsil edilmektedir.³³¹

İslam dininde de kabe küp biçiminde ortada bulunur ve hacı adayları kabenin etrafında daire çizerler; böylece tavaflarını tamamlamış olurlar. Bu da daire içinde kare sembolizmine örnek verilebilir. Periferik düzende de merkezde yer alan kabeyi hacılar tavaf ederler ve her yol yine kabeye çıkar. Bu periferinin de değişmeyen kuralıdır.³³²

Wuic ve Şible wuic dansları, Çerkezlerin çok tanrılı dönemdeki ritüel ve inançlarının izlerini taşıyan önemli kültürel öğelerdir. Bu danslar, sadece birer eğlence aracı değil, aynı zamanda dini ve toplumsal anlamlar taşıyan ritüellerin bir parçasıdır. Özellikle Wuic dansı, çok tanrılı inançların temel öğelerinden olan dairesel formu temsil eder. Bu form, zamanın döngüsel yapısını, göksel cisimlerin hareketini ve evrenin düzenini simgeler. Wuic'ın dansa dönüşmeden önceki dini ritüel formu, bu döngüsel yapının, kutsal bir nesne etrafında hareket etmenin bir yansıması olarak tanımlanabilir. Bu döngüsellik, insanların doğa ile, özellikle Ay'ın evreleriyle ilişkisinin bir sembolüdür. Dansın sonunda yine dairesel bir yapıya dönüşmesi, ritüelin sürekli bir yeniden doğuşu ve ölümün bir döngü içinde olduğu anlayışını güçlendirir.

Nart mitolojilerinde de Wuic dansının kahramanlık ve cesaretin bir ifadesi olarak yer alması, ritüelin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki gücünü ve rolünü vurgular. Wuic, sadece bir dans değil, aynı zamanda bir kimlik oluşturma aracıdır. Bu bağlamda, dansın toplumsal ve dini işlevi, kültürün devamlılığını ve halkın geleneklerine bağlılığını simgeler.

Sonuç olarak, Wuic ve Şible wuic dansları, çok tanrılı dönemin izlerini taşıırken, zamanla halk arasında kültürel bir geçiş ve dönüşüm göstermiştir. Ancak bu dönüşüm, ritüellerin içsel özünün kaybolmadığını, aksine halkın eski inançları ve kültürel mirasıyla

³³⁰ E. Öz Çelikbaş (2018). Türk Sanatında Mistik Semboller (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 25-26.

³³¹ Öz Çelikbaş (2018). agt, s. 56.

³³² Öz Çelikbaş (2018). agt, s. 26.

bağlantısını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu danslar, hem birer ritüel hem de halkın kimliğini oluşturan önemli kültürel miraslardır.

Çok tanrılı dönemde Thamade, çeşitli ritüelleri yöneten ve bu nedenle her türlü ritüelin gerektirdiği özelliklere sahip bir karakter olarak tanımlanabilir. Günümüzde ise Thamade figürü, sadece yönetim ve liderlik vasıflarını taşıyan bir rol olarak algılanabilir.³³³ Düzce'deki Çerkezlerde de günümüzde benzer şekilde Thamade figürü, yönetim ve liderlik vasıflarını taşıyan bir rol olarak varlığını sürdürmektedir.

Çerkez düğünlerinin vazgeçilmez çalgılarından biri olan Şikepşine veya Çerkez kemençesi, yaylı bir çalgıdır ve Kemençe'ye benzerlik gösterir. Telleri at kılından yapılır ve müzikte önemli bir yer tutar. Pkanchuka adında vurmali bir çalgı ile birlikte mızıklar da müzik repertuarına katılır. Çerkezlerin antik çalgısı olan Şıcepşin veya Çerkez kemençesi, atalarının kültürel mirasıdır ve Nart Efsanesi'nde önemli bir rol oynamıştır. Bu çalgılar, geçmişte dinsel ayinlerde kullanılırken, tahta vurarak yapılan müziklerin şeytanı ürküttüğü ve günahlardan arındırmada etkili olduğuna inanılmıştır.³³⁴

Tahtaya vurma ritüeli, çok tanrılı dinlerin döneminden köken almaktadır. Eski inanışlara göre, Ay'ın tutulması sırasında ay tanrıçası Mezguşe, kötü güçler tarafından hapsedilmiş olarak düşünülmekteydi. Kötü güç Yemenij'in korkup kaçması ve Ay tanrıçasını serbest bırakması için yapılan tahta vurma eylemi, zamanla evrim geçirerek toplum içinde müziğin bir ritmi haline gelmiş ve düğünlerde kullanılmaya başlanmıştır.³³⁵

Başlangıçta inanç, doğa ve savaşlardan doğan danslar zamanla Çerkez halkının ortak eğlencelerine ve düğünlerine yansımış, bedensel estetiklerle kültürel ve sanatsal değerlere dönüşmüştür.³³⁶

Uzunyayla'daki hatiyako tasvirlerinde, düğünün düzenini sağlama ve kadınları koruma gibi görevler ön planda yer almaktadır. Bu nedenle hatiyako, eğlencenin ötesinde düzen sağlayıcı bir rol üstlenir. Özellikle Kafkasya'da çok tanrılı dönemdeki ceuglarda görülen ceguako karakterindeki mizahi unsurlar, alaycı tavrı veya şairlik gibi özellikler, Uzunyayla'daki hatiyako tasvirlerinde bulunmayan özelliklerdir.³³⁷ Düzce'deki Çerkezlerde de hatiyako tasvirlerinde bu özellikler bulunmamaktadır.

³³³ Özkurt (2018). agm, s. 200.

³³⁴ H. Yücel (2023). agm, s. 58.

³³⁵ Sevinç (2019). agt, s. 76.

³³⁶ Sevinç (2019). agt, s. 77.

³³⁷ Özkurt (2018). agm, s. 194.

Kafkasya geleneğinde, damatların gelinlerinin odasına gizlice girdiği ve sabah olmadan ayrıldığı anlatılar mevcuttur. Gelinin sabah evde görülmesi halinde gençler tarafından alay edilir ve evin bacası kurşunlanırdı. Bu gelenek, evliliğin ilk günlerinde titizlikle uygulanan bir ritüeldi. Damatların gündüzleri gelinlerini ziyaret etmeleri ayıplanırdı ve damatların büyüklerinin önünde görünmemesi gereken bir kural olarak kabul edilirdi. Damatların kaldığı ev, onun ikinci baba evi olarak kabul edilir, ev sahipleri onu kendi oğulları gibi benimserler ve sahiplenirler. On gün sonra Şavaşij adı verilen bir tören düzenlenir; bu törende damat, kaldığı ev sahipleri tarafından kendi baba evine götürülür. Törene mahallenin büyükleri ve akrabaları da davet edilir. Damat, önce kendi anne ve babası başta olmak üzere büyüklerin elini öper ve gelenleri kapıda karşılamak için bekler. Tören boyunca mızıkla eşliğinde Çerkez oyunları oynanır, yemekler yenir ve birlikte vakit geçirilir. Bu törenin organizasyonu ve masrafları, damatın kaldığı ev sahipleri tarafından karşılanır. Şavaşij töreni, damadın evliliğinin ailesi, mahallesi ve köyü tarafından kamusal alanda kabul gördüğünün bir ifadesidir.³³⁸

Düzce Çerkezlerinde eskiden katı kurallarla olan damadın düğün sırasında ve sonrasında kimseye görülmeme adeti günümüzde esnetilmiştir. Bu adet Karaçaylarda canlı olarak varlığını devam ettirmektedir.

Karaçay adetlerine göre düğün sırasında damadın herkesin içinde görünmesi ayıp kabul edildiğinden, damat genellikle düğün öncesinde kendisi için hazırlanan bir evde üç gün boyunca saklanır.³³⁹ Tokat'taki Karaçay toplumunda, geçmişte uygulanan bu gelenek günümüzde de sürdürülmektedir; Pazar akşamı damat kendi evine götürülmektedir. Damat çıkarılırken “ya Settaru ya Allah...” duasının okunmasıyla İslam dininin etkisi görülmekte ve bu evliliğin dua ile güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.³⁴⁰

Karapapak geleneklerinde, düğünden birkaç ay sonra kız tarafı, oğlanın anne ve babasını yakın akrabalarıyla birlikte yemeğe davet eder. Bu gelenek “ayak açma” olarak bilinir. Böylece düğün sürecinde tamamlanması gereken tüm aşamalar tamamlanmış olur.³⁴¹

Kafkasya kültüründe, kız kaçırma yoluyla yapılan evlilikler normal yolla yapılan evliliklere göre daha fazla tercih edilmiştir. Dubrovin'in belirttiğine göre, Çerkezler arasında “Çalmadığı eti yerse kurdun dişleri kamaşır” atasözü bu tercihin arkasındaki düşünceyi yansıtmaktadır. Dubrovin'e göre, kız kaçırmanın bir nedeni de düğün masraflarından

³³⁸ Dubrovin(2017). age, s. 95.

³³⁹ Karaca (2006). agt, s. 32.

³⁴⁰ Çinpolat (2009). agt, s. 88.

³⁴¹ Çiftçi (2015). agt, s. 64.

kaçınmaktır. Çerkez toplumunda kız kaçırmanın gençler arasında onaylanan ve sürdürülmesi gereken bir gelenek olduğu vurgulanmaktadır; bu gelenek, katılmayan bireylere itibar edilmezdi ve toplum içinde alay konusu olurlardı. Bu nedenle, Çerkez kızları ün kazanmış ve kahramanlık göstermiş gençlere ilgi gösterirlerdi.³⁴²

Yaşar Kalafat'ın “Anadolu Türk Halk Sufizminde Çerkezler” adlı eserinde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Çerkez törelerinde belirgin farklar gözlemlendiği belirtilmektedir. Örneğin, Sarıkamış Çerkezlerinde bir Çerkez kızı kaçarak evden ayrılabilirken, Maraş bölgesinde kız kaçırarak evlenmek prestijli bir evlenme biçimidir.³⁴³ Düzce Çerkezlerinde ise, kaçan bir kız için thamadeler arasında anlaşmalar yapılır ve bu kız, evlenene kadar erkek tarafının yakın bir akrabasının evinde kalır. Çeçen toplumunda, kız kaçırma geleneği oldukça yaygındır.³⁴⁴

Sarıkamış Çerkezlerinde, Anadolu'nun bölgelerinde rastlanabilen bazı geleneksel uygulamalar arasında da belirgin farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin, gelinin başına “elma atmak” gibi bir gelenekle gelin damat evine geldiğinde eşikten içeri adım atma, tabak kırma veya testi kırma gibi uygulamalara da rastlanmaz. Düzce Çerkezlerinde de bu gibi uygulamalara rastlanılmaz.³⁴⁵ Düzce Çerkezlerinde araştırma sahamızda bu uygulamalara rastlamadık.

Borçalı Karapapaklarda, evli çiftler arasında hitap şekilleri belirli kurallara göre yapılır. Gelin, eşine doğrudan ismiyle hitap etmez; bunun yerine, konuşmalarında kaynanasına “oğlun” şeklinde atıfta bulunur. Eşi ise ona, “aykız” gibi samimi ve özel ifadeler kullanarak hitap eder. Bu isimlendirme, kesinlikle aşağılama ya da horlama anlamına gelmez ve yaygın olarak kabul edilen bir gelenektir. Benzer uygulamalar, kırsal Türk topluluklarında da görülür ve Anadolu'da “ses saklama” olarak adlandırılır. Ayrıca, bu uygulama, erkek çocukları nazardan korumak amacıyla onlara genellikle olumsuz veya çirkin isimler verme geleneğiyle de ilişkilidir. Borçalı'da bu gelenekler, bölgesel kültürün ve inançların bir yansıması olarak devam etmektedir.³⁴⁶

³⁴² Dubrovin (2017). age, s. 84.

³⁴³ Kalafat (1997). age, s. 14.

³⁴⁴ Avcıoğlu (2013). agm, s. 62.

³⁴⁵ Kalafat (1997) age, s. 14.

³⁴⁶ Çetinkaya (2004). agm, s.65-66.

3. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Allah her canlıya belirli bir yaşam süresi vermiştir. Ölüm, insan yaşamının en kaçınılmaz sonudur. Bu evrensel gerçek, medeniyetler boyunca çeşitli ritüellerle anılmış ve yorumlanmıştır. Ölüm, bir taraftan bireyin dünya hayatının sona erişini ifade ederken, diğer taraftan da ahirete geçişin başlangıcı olarak kabul edilir. Toplumlar arasında bu geçiş ritüelleri, dini öğretilerle şekillenirken, yerel kültür ve gelenekler de bu sürece derinlik katmaktadır. Bu bağlamda, ölüm ve onun ardındaki ritüeller, insanlığın ortak deneyimlerinden biridir ve farklı perspektiflerden anlam kazanır.

Ölüm, insan hayatının sona ermesidir ve her toplumda doğum ve evlenme gibi bu konuda da çeşitli adet ve inanışlar oluşmuştur. Ölüm, toplumların inanç ve geleneklerinde bir geçiş aşaması olarak kabul edilir ve genellikle korku ile ilişkilidir. Dinler, ölüm korkusunu hafifletmeye çalışsa da, tamamen ortadan kaldırmaz. Ölümle ilgili ritüeller, ölen kişinin öte dünyaya geçişini kolaylaştırmak ve orada huzurlu olmasını sağlamak amacıyla yapılır. Eski kültürlerde olduğu gibi, günümüzde de birçok toplum, ölüm sonrası yaşamı “öte dünya” kavramıyla ele alır ve bu görüş, dinlerin öte dünya inançlarıyla desteklenir.³⁴⁷

Çerkezler, tarih boyunca farklı dinlere inanmışlar ancak hangi dine inanırlarsa inansınlar ölümlerine her zaman büyük saygı göstermişlerdir. Örneğin, “öldü” demek yerine “dünyadan indi/göçtü”, “dünyasını değiştirdi” veya “artık yok” ifadelerini tercih etmişlerdir.³⁴⁸

Çerkezler için ölüm, kaçınılmaz bir kaderdir ve ertelenmesi mümkün olmayan bir olay olarak kabul edilir. “Çerkezlere hiç kimse kaderinden kaçamaz” anlayışı hâkimdir.³⁴⁹

Çerkez toplumunda ölüm, hayatın tamamen sona erdiği bir nokta olarak değil, ahirette devam edecek yeni bir yaşamın başlangıcı olarak algılanır. Bu bağlamda, “Ölüm benim için yeni bir başlangıçtır” düşüncesi yaygındır.³⁵⁰

3.1. Ölüm Öncesi İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çerkezlerde ölüm sürecine giren hastalar yalnız bırakılmaz. Hastanın yanında komşuları ve akrabaları nöbetleşe bir şekilde sürekli hastanın yanında beklerler. Hastanın yanında yüksek sesle konuşulmaz, Hastanın yanında moralini bozmamak için ağlanmazdı.³⁵¹ Hastanın ölmeden

³⁴⁷ E. Artun (2011). *Türk Halkbilimi*. Karahan Kitabevi, Adana, s. 200.

³⁴⁸ F. Huvaj (2003). *İslam Dini ve Adıge Gelenekleri Çerçevesinde Cenaze Hizmetleri*. Adıge Yayınları, Ankara, s. 57

³⁴⁹ Dubrovin (2017). age, s. 63.

³⁵⁰ H. Daşdemir Çevik (2022). *Kayseri Uzunyayla Çerkezlerinde Ölüm İnanç ve Uygulamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 19.

³⁵¹ K. K. 4.

birkaç gün önce çok yemek yemesi sanki ölümüne bir işaret olarak görülür “rızkını topladı” şeklinde yorumlanır ve ölümünün yaklaştığına inanılırdı.³⁵² Hasta kişinin rüyasında vefat etmiş olan anne babasını görmesi de yine ölümü için haberci olarak kabul görürdü.³⁵³ Ölüm anı yaklaştığında hasta uygun durumduysa yüzü kibleye çevrilir, yanında Kur’an-ı Kerim okunur, kelime-i şهادet ve kelime’i tevhit tekrarlanırdı. Eğer hasta tekrarlamayacak durumdaysa zorlanmazdı.³⁵⁴

Hasta uygun durumduysa yüzü kibleye çevrilir. Hastanın yanında Kur’an-ı Kerim okunur, kelime-i şهادet ve kelime’i tevhit tekrarlanır. Eğer hasta tekrarlamayacak durumdaysa zorlanmaz.³⁵⁵

3.2. Ölüm Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Ölüm anı gerçekleştiğinde cenazenin üzerine bir örtü serilir. Cenazenin şişmemesi için üzerine bıçak, makas gibi metal bir eşya konur.³⁵⁶

Mübarek günlerde, örneğin Cuma akşamı, Ramazan ayı, üç aylar, kandil gecesi, Cuma günü ve Bayram günü gibi zamanlarda vefat eden kişilerin iyi ameller işlemiş olduğuna inanılır. Ölen kişinin yüz ifadesinin güzelleşmesi, gülümsemesi veya ölüm anında dudaklarını oynatıp şهادet getirmesi, ahiretteki yerinin iyi olacağının bir göstergesi olarak görülür. Bu tür belirtiler, vefat eden kişinin ahirette iyi bir konumda olacağı şeklinde yorumlanır.³⁵⁷

Komşular ve akrabalar nöbetleşe cenazenin başında beklerler. Cenazenin asla yalnız bırakılmaz. Cenazenin başında Kur’an-ı Kerim okunur ve dualar edilir.³⁵⁸

Cenaze sahibi aileye komşular yemek pişirir ve getirirler.³⁵⁹

Vefat edenin kıyafetleri yıkanır, verilebilecek olanlar verilir ve mümkün olduğunca ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Bu vefat edenin hayrına olsun diye yapılan bir uygulamadır.³⁶⁰

Vefat edenin vasiyeti varsa yerine getirilir.³⁶¹

³⁵² K. K. 15.

³⁵³ K. K. 12.

³⁵⁴ K. K. 19.

³⁵⁵ K. K. 16.

³⁵⁶ K. K. 8.

³⁵⁷ K. K. 22.

³⁵⁸ K. K. 2.

³⁵⁹ K. K. 15.

³⁶⁰ K. K. 20.

³⁶¹ K. K. 25.

3.2.1. Ölünün Yıkınması ve Keflenmesi

Cenazeler morga götürülmez evde bekletilir. Eskiden cenaze evde yıkanmazsa cenaze sahipleri ayıplanırdı. Önceki yıllarda cenazeyi yıkamak için camiden eve teneşir taşınır, cenazeler evin içerisinde ya da bahçede yıkanır. Cenaze ev içinde yıkanacağı zaman yere naylon serilerek teneşir onun üstüne yerleştirilirdi. Birkaç kişi pencerenin önünde bekler ve kullanılan suyu uzak bir yere dökerdi.³⁶²

Günümüzde cenaze yıkama araçlarında ya da morglarda cenazeler yıkanmaktadır. Evlerde bekletilmeler duruma göre değişmektedir.

3.2.2. Cenazenin Defnedilmesi ve Cenaze Namazının Kılınması

Vefat haberinden sonra cenaze için özenli bir şekilde mezar kazarlardı. Mezarlık yakınsa tabut omuzlarda taşınır. Günümüz de ise cenaze, araçlarla mezarlığa kadar götürülür. Ölen kişinin önceden mezar yeriyle ilgili vasiyet varsa oraya gömülür. Yoksa ikamet ettiği yerde gömülür.³⁶³

Eskiden cenaze namazları mezarlıkta kılınırdı. Öğle namazı cemaat camide kıldıktan sonra cenazenin olduğu eve gidilir, burada cenaze için helallik istenirdi. Helallik alındıktan sonra cenaze mezarlığa götürülür ve cenaze namazı kılınırdı. Bu uygulama günümüzde bazı köylerde değişerek cenaze namazı genellikle camide kılınıp ondan sonra mezarlığa götürülmesi uygulaması başlamıştır. Defin işlemi öğle veya ikindi namazlarından sonra yapılır. Ölen kişi kadınsa cenazeyi varsa abisi, erkek kardeşi, oğulları, erkek yeğenleri, amcası, dayısı gibi namahrem olmayan kişiler mezara indirir. Önceleri ölen karı ve koca yan yana gömülmezken bu uygulama günümüzde değişmiştir. Cenaze kabre konulduktan sonra mezara toprak herkes sevabını alsın diye dönüşümlü olarak atılır. Cenaze defnedilip herkes dağıldıktan sonra hoca İslami usullere uygun şekilde mezar başında ölüye telkin verir.³⁶⁴

Ayrıca kadının ölen eşinin mezarını sık ziyaret etmesi hoş karşılanmaz. Mezarlar köy içlerinde olduğu için her geçişte okunmaya çalışılır.³⁶⁵

3.2.3. Taziye ve Yas Tutma

Vefat eden kişinin akrabaları, komşuları cenaze defnedilmeden önce gelirler ve cenaze evini yalnız bırakmazlar. Defnedildikten sonra yapılacak olan okumalara akrabalar ve komşular

³⁶² K. K. 23.

³⁶³ K. K. 10.

³⁶⁴ K. K. 25.

³⁶⁵ K. K. 20.

katılırlar. Ehil bir hoca varsa “ölenin ruhu için el Fatiha” der ve herkes topluca okur. Hoca yoksa gelenler cenaze evinde uygun bir yere oturur.³⁶⁶ Çerkezlerde eskiden vefattan sonra yedisini, kırkını, elli ikisini okuma gibi adetler vardı ama günümüzde daha çok definden sonra üç gün okuma yapılıyor. Tehlil okuma var. Mevlit okuma, ilahi okuma gibi şeyler yok. Yasin okunur ve aralarda tehlil çekilir.³⁶⁷ Çerkezlerde ölen kişinin ruhu için yemek dağıtma gibi bir geleneği yoktur.³⁶⁸

Düzce'deki Çerkezler, diğer milletlerden etkilenerek ölü ziyaretlerinde ikramda bulunma geleneğini benimsemişlerdir. Bu ziyaretler sırasında misafirlere çeşitli yiyecekler sunulmakta olup, ikramlar arasında pide de bulunmaktadır. Bu gelenek, çevre halklarla olan tarihsel etkileşimlerin bir sonucu olarak, Düzce'deki Çerkezlerin kültüründe yer almıştır.

Gagauzlar'daki “Can pidesi” uygulaması, bir tür misafirperverlik geleneği olarak, ölenin ardında kalanların misafirleri ağırlama sorumluluğunu yerine getirmesi anlamına gelir. Düzce Çerkezleri ile Gagauzlar arasındaki taziye geleneğindeki benzerlik, her iki halkın da ölüm sonrası törenlerde misafirperverliği ve ölüye saygıyı ön plana çıkaran bir ritüel pratiği benimsediğini göstermektedir.³⁶⁹

Çerkez kültüründe cenaze sadece vefat eden kişinin akrabalarının değil tüm köyün cenazesidir ve yapılacak olan her şey iş birliği içinde tüm köy halkı tarafından yapılır. Cenaze defnedildikten ve okuması yapıldıktan sonra akrabalar dağılmazlar ve bir süre daha cenaze sahipleriyle kalmaya devam ederler. Özellikle ölen kişi erkekse geride kalan eşi için 1-2 ay daha onunla kalabilirler. Ve bu, eşi vefat eden kadın “ben iyiyim, korkmuyorum” diyene kadar devam eder.³⁷⁰

Ölümünden sonra gülünmez, konuşulmaz, çarşıya gidilmez, köyde düğün yapılacaksa iptal edilir. Düğün iptal edilmezse de şarkı söylenmez ve silah atılmaz. Düğün sahipleri cenazesi olan aileye giderler ve izin isterlerdi. Cenazesi olan aile “bizim acımız varsa da sizin düğününüz var” diyerek izin verir, düğüne devam edilirdi. Yas belli bir süre ile sınırlı tutulmaz, mümkün oldukça vefat edenin Kur'an okunur ve dua edilirdi.³⁷¹

³⁶⁶ K. K. 22.

³⁶⁷ K. K. 23.

³⁶⁸ K. K. 2.

³⁶⁹ Kalafat (2012). age, s. 530.

³⁷⁰ K. K. 30.

³⁷¹ K. K. 21.

3.2.4. Ölü İçin Adıgece Mevlit Okutma İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Mevlid'in resmi olarak kutlanmaya başlanması, 604/1207 yılında İrbil'de Atabeğ Muzafferüddin Gökbörü tarafından düzenlenen Mevlid merasimiyle gerçekleşmiştir. Bu gelenek, zamanla diğer İslam ülkelerine de yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mevlid'in resmi olarak kutlanması ise Sultan III. Murad döneminde, 996/1588 yılında başlamış ve daha sonra milli bir bayram halini almıştır.³⁷²

Sözlük anlamı itibarıyla “mevlid” terimi, “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelir. İslâm kültüründe ise bu terim genellikle Hz. Peygamber'in doğum gününü ve bu özel günle ilgili düzenlenen törenleri ifade eder. Ayrıca, Arap dünyasında özellikle Mısır'da, tasavvuf çevrelerinde “mevlid” kelimesi, velî olarak kabul edilen sûfilerin doğum yıl dönümlerini de kapsayacak şekilde daha geniş bir anlam kazanmıştır. Arap ülkelerinde “mevsim” terimi ise hem mevlid hem de diğer bayram kutlamaları için geniş bir kapsamda kullanılmaktadır.³⁷³

Türkiye'ye gelen Adıgeler, başlangıçta Türkçe bilmemekteydiler. İstanbul'da eğitim görmüş olanlar ise Türkçeyi ve Osmanlıca'yı okuyup yazmayı öğrenmişlerdi. Bu eğitimli bireyler, Osmanlıca harfler için özel işaretler kullanarak Adıgece gazete, dergi, dini kitaplar ve çeşitli yayınlar basmışlardı. Böylece, Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da dağıtılmış Adıge aileleri ve akrabaları, bu yayımlar aracılığıyla haberleşmiş ve birbirlerini bulmuşlardı. Ayrıca, Süleyman Çelebi'nin “Failâtün, failâtün, failân” vezninde yazdığı mevlidi, Adıge diline aynı vezinle şiirsel bir dille, Düzce Haçemziye köyünden Akif Tuğun ve arkadaşları tarafından çevrilmiştir. Adıge Mevlidi, 1916 İstanbul baskılıdır. Osmanlıca harflere özel işaretler eklenerek hazırlanan bu eser, transkripsiyon yöntemiyle hazırlanmıştır. Bu eser, birkaç önemli amaca hizmet etmiştir. Öncelikle, inancın yeni nesillere aktarılmasına katkıda bulunmuş, Peygamber sevgisinin tezahürünü sağlamıştır. Aynı zamanda, kültürün korunması ve yaşatılması, müzik ihtiyacının karşılanması ve Adıge dilinin muhafaza ve ihyasına vesile olmuştur.³⁷⁴

Adıgece mevlid, yıllarca okunmuş inancın, yeni nesillere aktarılmasına, Peygamber sevgisinin tezahürüne, kültürün korunması ve yaşatılmasına, musiki ihtiyacının karşılanmasına, Adıge dilinin, muhafaza ve ihyasına vesile olarak böylece birçok fayda birlikte sağlamıştır.³⁷⁵

³⁷² M.T. Okiç (1975). Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, s. 23.

³⁷³ A. Özel (2004). "Mevlid " *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 475.

³⁷⁴ K. K. 2.

³⁷⁵ K. K. 2.

Önceleri Türkçe bilmeyenler için Adıgece mevlüt okunurdu, günümüzde vefat eden kişi için Adıgece mevlit okuma âdeti yok denecek kadar azalmıştır.

3.2.5. Ölümü Erteleme Töreni (Ç'apşe)

Çerkez inançlarına göre, yaralı bir kişi uyuduğunda ruhunun bedenini terk edeceğine inanılırdı. Bunu engellemek amacıyla “Ç'apşe” adı verilen bir tören düzenlenirdi. Bu tören, yaralı ya da hasta kişinin bulunduğu odada gerçekleştirilirdi. Ölümü uzaklaştırmak için odadaki değerli eşyalar dışarı çıkarılır, kapı girişine herkesin çarpacağı şekilde saban demirleri yerleştirilirdi. Ziyaretçiler içeri girdiğinde topluca gürültü yaparlar, genç kızlar özel tören kıyafetlerini giyerek gruba katılır ve çeşitli danslar ile şarkılar eşliğinde tören yapılırdı.³⁷⁶

Baj eserinde Çerkezlerin yaralıları için tertip edilen eğlenceler (Ç'apşe) başlığı altında bu konudan bahsetmektedir. Çerkezler, yaralıların iyileşene kadar her gece düzenledikleri eğlencelerle uyanık tutmaya çalışırlar. Uykunun yarayı daha da kötüleştirebileceğine inandıkları için, yaralıların uyumamalarını sağlarlar. Her gece, dostlarından biri masrafları karşılayarak bir koç veya tosun keser ve bir tören düzenler. Yaralı, misafir odasında yatarken, genç kızlar dairesinde dinlenir ve eğlenceler burada yapılırdı. Nazardan korunma ve yaralının uyanık kalmasını sağlama amacıyla odanın duvarlarına siyah bir kemer çekilir, yaralının önündeki su bardağına beyaz bir yumurta konur ve bu yumurtaya sapan demiriyle vurulurdu. Gece boyunca köyün gençleri ve kızları yaralının evinde toplanır, müzik ve dans eşliğinde vakit geçirirler. Eğlenceler sırasında, özel şarkılar söylenir ve herkes dikkatle dinler. Dinlenme dönemlerinde de kenarları sert ve ortası çukur büyük bir çörek, ipe tavana asılır, ip kuvvetle çevrilir, çevrilen ipe hızlıca dönen çöreği dişleriyle durdurmaya çalışanlar olurdu. Çöreği durdurmaya başaran kişi, çöreğin sahibi olurdu. Bu eğlencede bazılarının dişleri de kırılabilirdi.³⁷⁷

Açe Kaşö (Keçi Dansı), Ç'apşe etkinliğinde insanları eğlendirmek amacıyla yapılırdı. Bu dansı icra eden kişi, başına deri bir keçi maskesi takar; maskede boynuz ve sakal bulunurdu. Mizahi hareketlerle izleyicileri güldürüp eğlendirirken, aynı zamanda sabır ve kavrayışlarını sınan şakalar yapardı. Yapılan bu şakalar toplum tarafından hoşgörüyle karşılanırdı.³⁷⁸

Savaş, çalışma ya da başka nedenlerle yaralanma, kemik kırılmaları gibi durumlarda, yaralı kişinin tedavi süreci tamamlanana kadar “Ç'apşe” adı verilen bir tedavi ritüeli gerçekleştirilirdi. Hastanın uykusunda irkilip iyileşmekte olan yarasının yeniden zarar

³⁷⁶ Özсарay (2012). age, s. 59.

³⁷⁷ Baj (1995). age, s.62-63., K. K. 32.

³⁷⁸ Bezek (2022). age, s. 17.

görmemesi için, uyuması engellenir ve bu amaçla eğlenceler düzenlenirdi. Bu etkinliklerde “Eguawo”³⁷⁹ şapka veya broş saklama, “Tseldawe”³⁸⁰ Ayrıca “çvapce uered” adı verilen, dinlenildiğinde hastaya cesaret ve güç veren tedavi şarkıları söylenirdi. Bu eski şarkıların yanı sıra, hastanın bulunduğu odada yeni kahramanlık şarkıları bestelenip söylenmesi de gelenekler arasında yer alırdı.³⁸¹

Aze, çok tanrılı dönemde özellikle büyüye dayalı bir iyileştirme ritüeli olan “ç’apşe”nin yöneticisi olarak bilinir. Aze'nin bu ritüeli yönetme rolü, onun hem tıbbi bilgiye sahip olduğunu hem de büyüsel niteliklere haiz olduğunu göstermektedir.³⁸²

Nart mitolojilerinde de Ç’apşe ritüeline rastlamaktayız.

Nart Bevuç ve Nart Gojak, bir gün düşmanlarına karşı çıktıkları bir çatışmada ağır yaralandılar. Bevuç, bir Temen atlısıyla göğüs göğüse mücadele etti ve düşmanını yendi, ancak savaşın sonunda kendisi de ağır yaralandı. Nartlar, Bevuç’un iyileşmesi için çaps adı verilen bir ritüel düzenlediler, ancak yaraları çok ciddi olduğu için Bevuç kurtulamadı ve hayatını kaybetti. Nart Gojak da aynı şekilde ölmüş, ikisi için mezar yapılmış ve cenaze yemeği verilmiştir. Bu trajik olay, ç’apşe ritüelinin, ağır yaralıları uyutmamak ve onları hayatta tutmaya çalışmak için düzenlendiğini gösterirken, Bevuç’un ölümünün ardından, Nart halkının bu geleneksel ritüelle son bir çaba gösterdiği vurgulanır.³⁸³

Ç’apşe ritüeli, bir kişi yaralandığında ya da kırık, çıkık gibi fiziksel rahatsızlıklar geçirdiğinde gerçekleştirilen geleneksel bir uygulamadır. Bu ritüel, hastanın iyileşmesi sürecinde önemli bir yer tutar. Ç’apşe töreninin nasıl gerçekleştirileceğine dair süreç, yaralı ya da hasta kişinin evinde bir odada dinlendirilmesiyle başlar. Bu kişinin iyileşene kadar bakımını üstlenecek olan ç’apşe daye adı verilen özel bir kadın atanır. Eğer hasta kişi kendi evinde değilse, bulunduğu yerin sakinleri, ç’apşe ritüelini uygulamakla sorumlu olurlar. Bu gelenek, hastanın bakımına ve hızla iyileşmesine yönelik bir toplumsal sorumluluk olarak sürdürülür.³⁸⁴

Tedavi edilen kişinin uyumaması gerektiğine inanıldığından, gençler hastanın evinde toplanır ve oyunlar oynayıp şarkılar söyler ve dans eder. Ç’apşe yapılacak odaya hazırlanırken, odanın girişine bir parça demir veya yumurta gibi nesneler konur; bu sayede kötü varlıkların

³⁷⁹ Ç’apşe töreni sırasında gençler tarafından oynanan oyundur. Bkz. Özkurt (2016). agt, s. 115.

³⁸⁰ Tseldawe Ç’apşe töreni sırasında gençler tarafından oynanan oyundur. Bkz. Özkurt (2016). agt, s. 115., Tavana asılmış özel bir ekmeği ağızla yakalama oyunu. Bkz. Ş. Abu (2010). *Çerkes Folkloru*. (Çev.) Adnan Cankılıç, Nart Yayınları, İstanbul, s.66.

³⁸¹ Abu (2010). age, s. 66.

³⁸² Özkurt (2016). age, s. 35.

³⁸³ Hedeğel’e (2022). age, s. 168.

³⁸⁴ Özkurt (2016). age, s. 46.

odaya girmesi engellenmeye çalışılır. Bu törenin dikkat çeken diğer bir özelliği de müzik eşliğinde ritmik bir şekilde söylenen sözlerdir, bu da törene büyüsel bir nitelik kazandırır. Hastalığın adı tabu kabul edildiğinden, söylenen sözlerde hastalığın ismi geçmez.³⁸⁵

Tabu, Polinezyaca kökenli bir kelime olup, dokunulması yasak, tehlikeli ve haram olan şeyleri ifade eder. Tabu, özellikle mana inançları çerçevesinde, üzerinde güç taşıdığına inanılan kişi, nesne veya mekanlar için kullanılır. Bu tür unsurlar, kutsal kabul edilir ve onlara yaklaşmak tehlikeli sayılır. Örneğin, totem hayvanlar, adet gören kadınlar, yeni doğmuş çocuklar veya ölümler gibi özel durumu olan varlıklar tabu kapsamına girer. Tabu, aynı zamanda bulaşıcı olarak kabul edilir; yani bu tür nesnelere yaklaşmak için genellikle uzun süreli özel ayinler yapılması gerekir. Kurallarına uyulmadan tabulara yaklaşmak, o nesnenin taşıdığı tehlikeli gücün kişiye geçmesine ve ona zarar vermesine yol açabilir. Bu inanç, toplumların ritüel ve sosyal düzenlerini şekillendirirken, tabu kavramı da onların manevi ve fiziksel sınırlarını belirler.³⁸⁶

Pashtova, Ç'apşe sırasında hastanın uyutulmadan çeşitli oyun ve eğlencelerle uyanık tutulmasına özen gösterilir. Bunun, yaranın iyileşme sürecinde uykunun olumlu bir etkisi olmadığına yönelik bir düşünceden kaynaklandığı kabul edilir. Ancak Kafkasya'daki çok tanrılı dönemlerde düzenlenen ç'apşe törenlerinde hastanın uyanık kalması gerektiği inancı, uyuyunca ruhunun bedeni terk edeceği endişesiyle bağlantılıdır.³⁸⁷

Ç'apşe ritüelinde, hastalığın sebebi olarak kabul edilen ruhlar üzerinde etki yaratmak amacıyla büyücü tarafından müzik eşliğinde ritmik bir biçimde özel sözler söylenir. Bu uygulama, sözlerin, ayinin anlamıyla birleşerek ruhlar üzerinde bir güç oluşturacağı inancıyla yapılır. Ayrıca ç'apşe sırasında hastalığın isminin tabu kabul edilmesi ve ona "efendi" anlamına gelen zivushan gibi saygı içeren lakaplarla hitap edilmesi, kötü ruhlara neden oldukları hastalığın giderilmesi için tören süresince kibar lakaplarla seslenilmesini içerir.³⁸⁸

Düzce Çerkezleri ile yaptığımız görüşmelerde yalnızca bu ritüelin varlığından bahsedilmiş olup, Aze'nin ritüeldeki rolüne dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.³⁸⁹

³⁸⁵ Özkurt (2016). age, s.47.

³⁸⁶ B. Adam (2015). Din Hakkında Genel Bilgiler, Baki Adam (Ed.), *Dinler Tarihine Giriş El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara, s. 38.

³⁸⁷ Özkurt (2016). age, s. 47.

³⁸⁸ Özkurt (2016). agt, s. 51.

³⁸⁹ K. K. 1.

3.3. Ölümle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Ölüm, insanlık tarihi boyunca çeşitli kültür ve dinlerde derin bir anlam taşımış ve bu konuda farklı inanç sistemleri gelişmiştir. Bu inançlar, toplumların ölüm ve ahiret anlayışlarını şekillendirir ve yaşam sonrası deneyimlere dair beklentilerini belirler. Ölümle ilgili inançların incelenmesi, sadece dini ve kültürel perspektifleri anlamakla kalmaz, aynı zamanda insanların yaşamı, ölümü ve varoluşu nasıl anlamlandırdıklarını da ortaya koyar. Bu bağlamda, farklı din ve kültürlerde ölüm sonrası yaşama dair inançların nasıl şekillendiği ve toplumsal normlarla nasıl etkileşime geçtiği önemlidir.

Yahudilikte ahiret inancı tarihsel bir gelişim göstermiştir. Yahudi kutsal metinlerinde, özellikle İşaya ve Daniel bölümlerinde, ölümden sonra yaşamla ilgili farklı görüşler yer alır. İşaya kitabında, ölümlerin dirilmesi ve toprağın altındaki kişilerin uyanması şeklinde bir inanç ifade edilir.³⁹⁰ Daniel kitabında ise, yerin toprağında uyuyanların ebedi hayata uyanacakları ve bazı kişilerin, bilgelikleri sayesinde, gökyüzündeki yıldızlar gibi sürekli parlayacakları belirtilir.³⁹¹ Yahudilikte, bedenin toprakla birleşeceği ancak ruhun yaşamaya devam edeceği inancı hakimdir. Bu anlayışa göre, dünya hayatı, bir sonraki yaşam ve öteki dünya için bir hazırlık niteliğindedir. Bu bağlamda ölüm, yeni bir hayatın başlangıcı olarak kabul edilir. Yahudi inancına göre, insanlar iyi ya da kötü olmalarına bakılmaksızın öldüklerinde “Şeol” adı verilen bir yere giderler. Burada, ruhları kederli bir şekilde varlıklarını sürdürecek ve mezarda kalacaklardır. Bu inanç, ölüm sonrasında ruhsal bir muhakemenin olmadığı ve tüm insanların ölümden sonra benzer bir kaderi paylaşacağına dair bir görüşü yansıtmaktadır. Ayrıca, metinler arasındaki tarihsel farklılıklar ve kaynaklardaki belirsizlikler, ölüm sonrasına dair kesin bir muhakeme olup olmadığı konusundaki açıklamaların netlik kazanmasını zorlaştırmaktadır. Ölümden sonra hayat, ölümlerin bir gölge gibi varlıklarını sürdürecekleri, mezarda ve Tanrı ya da diğer insanlarla ilişkiler kurmadan var olduklarına inanılan Şeol adı verilen Ölümler Âlemi’nde kısmen devam edecektir.³⁹²

Yahudilikte, bir Yahudi’nin kurtuluşa ulaşabilmesi için, dünyada ve ahirette ceza görme endişesi olmaksızın, yalnızca Tanrı sevgisini temel alarak tövbe (teşuva/teşuba) etmesi gerektiği inancı vardır. Bunun yanı sıra, Yahudilikte İslam’daki “Tanrı’dan geldik, Tanrı’ya döneceğiz” anlayışına benzer bir düşünce de bulunmaktadır.³⁹³

³⁹⁰ *Kutsal Kitap*. Yeşaya 26/19.

³⁹¹ *Kutsal Kitap*. Daniel 12/2-3.

³⁹² A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). *Dinler Tarihi*. Berikan Yayınevi, Ankara, s. 268-269.

³⁹³ A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). *age*, s. 269.

Hristiyan inancına göre, Mesih'in geleceği gün, ne tamamen aydınlık ne de karanlık, ne sıcak ne de soğuk olacaktır. Hristiyanlar için Mesih, "İsa" olarak kabul edilir. İsa'nın mesihlik rolünü simgeleyen öğeler arasında "zeytin dalı" barışı, "palmiye dalı" ise dirilişi temsil eder. Şeytandan korunmak amacıyla insan formunda dünyaya gelmiş olan İsa, Yahudi Kutsal Kitabı'nda belirtilen Mesih vasıflarının tümüne sahiptir. Yahudiler ise Mesih'in, yalnızca kendilerini kurtaracak ve Davut soyundan gelen bir figür olacağını beklemişlerdir. Ancak İsa, sadece Yahudilerin değil, tüm insanlığın kurtarıcısı olduğunu açıklamıştır. Sonuç olarak, ilahi bir varlık olarak dünyaya gelen İsa, Çarmıh'a gerildikten sonra ölmüş ve üçüncü günde dirilerek "Babasının sağında oturmuştur". Zamanı geldiğinde yeniden dünyaya dönecektir. Bununla birlikte, İsa'nın "İkinci Gelişi" konusundaki Hristiyan düşünceleri farklılık göstermektedir. Bir görüş, onun fiziksel olarak ve gözle görülür şekilde geri döneceğini savunurken, diğer bir görüş ise bu gelişin bedensel formda gerçekleşmeyeceğini öngörmektedir. Hristiyanlar, İsa'nın yeryüzüne dönüşünde Kudüs'te Bin Yıllık (milenyum) Tanrı Krallığını kurarak dünya hakimiyetini sağlayacağı, ölümlerin dirileceği ve Tanrı'nın düşmanlarının yok olacağına inanırlar.³⁹⁴

Hristiyanlıkta ahiret inancı, Mesih-İsa eksenindedir. Ahiret ve ahiret halleri, Mesih-İsa'nın ikinci gelişine bağlanır. Hristiyan inancına göre, ölen kişilerin ruhları dirildikten sonra göğe yükselen İsa-Mesih, kıyamet zamanı geri dönecektir.³⁹⁵

Karapapak inanışlarına göre rüyalar ölümle ilgili işaretler taşıyabilir. Örneğin, rüyada ölümü görmek kişinin ömrünün uzayacağına işaretken; evin bir yerinin veya direğinin yıkılması, evin büyüklerinden birinin ölümü ile ilişkilendirilir. Dişlerin dökülmesi de ölümle bağlantılı bir işaret olarak görülür. Bu tür rüyaların olumsuz etkilerinden korunmak için, rüya anlatılmadan suya üflenir ve fakirlere sadaka verilir. Ayrıca, ölümle ilgili kötü belirtilerden korunmak amacıyla, zamansız öten horozun başı kesilir, baykuş öterse bolca dua edilir, köpek ulursa önüne ekmek bırakılır ve erken uyumaktan kaçınılır. Bu uygulamalar, olası olumsuzluklardan korunma amacı taşır.³⁹⁶

Uzunyayla Çerkezlerinde baykuş ve köpekle ilgili bazı inanışlar bulunmaktadır. Bu inanışlara göre, bir baykuşun bir evin çatısına konup üç kez ötmesi, o evden bir ölüm olacağına işaret etmektedir. Aynı şekilde, köpeğin uluması da ölümün habercisi olarak yorumlanmaktadır. Geleneksel düşünceye göre, "Köpek, inen melekleri gördüğü için ulur" şeklinde bir açıklama

³⁹⁴ A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). age, s.334-335.

³⁹⁵ A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). age, s.332.

³⁹⁶ Çiftçi (2015). agt, s. 66.

yapılmaktadır.³⁹⁷ Baykuşun ötmesi, köpeğin uluması ve horozun alışılmadık zamanda ötmesi gibi benzer inanışlar Karapapak Türklerinde de ölümün ön belirtileri olarak kabul edilmektedir.³⁹⁸ Düzce Çerkezlerinde ölüm habercisi olarak baykuş ve köpekle ilgili inanışlara rastlanmamaktadır.

Baykuş, eski çağlardan beri birçok toplumda kötülük, felaket ve ölüm sembolü olarak kabul edilmiştir. Türk boylarından Bayat boyunun sembolü olan baykuşun ölümün habercisi olarak görülmesi ve bu inancın Türklere Çin veya İran kültürlerinden geçtiği belirtilmektedir.

Köpek, Altay ve Sibirya mitolojilerinde Tanrı'nın verdiği görevi ihmal ederek şeytana yardım etmesi nedeniyle aldatıcı bir varlık olarak kabul edilir. Ölen bir kişinin ruhunun, geride kalanlara zarar vermek amacıyla evinin etrafında dolaştığına inanılır ve bu dolaşımında köpeğin ruha eşlik ettiği düşünülür. Bu sebeple, köpeklerin evin yakınlarında havlaması durumunda, ölüm ruhuna eşlik etmelerinin engellenmesi amaçlanır.⁴⁰⁰

Karapapak kültüründe, bir kişi rüyasında ölmüş bir yakınını gördüğünde, ertesi sabah erken saatlerde rüyada görülen ölünün huzura kavuşması amacıyla yedi kapıyı dolaşarak hayır dağıtır. Eğer yeni ölen bir kişi sık sık rüyalarda görünüyorsa, bu durum “onun gözü evdedir” şeklinde yorumlanarak kişisel eşyalarının en yoksul kişiye verilmesi gerektiğine inanılır. Ayrıca, ölen kişinin ruhuna yönelik olarak ihsan hazırlanır ve mezarı üzerinde dağıtılır. Gece mezarın üzerinde ateş yakılır. Kabir ziyaret edildiğinde, ziyaretçiler yerden ufak bir taş parçası alır ve kabir taşına üç kez vurur. Bu ritüel, ölen kişinin ruhuna “ben geldim” mesajını iletmeyi amaçlar. Ölümün üçüncü gününde, komşular ve akrabalar taziye için gelen misafirlere ikramda bulunurlar. Yedinci ve kırkıncı günlerde ve ölümün yıl dönümünde, ölen kişinin yakınları hayır işlerinde bulunur.⁴⁰¹

Sarıkamış Çerkezlerinde Cenazenin üzerine ise makas ve bıçak gibi metal eşyalar yerleştirilir; bu metal eşyaların cenazenin şişmesini engelleyeceğine inanılır. Ayrıca, bazen bir ayna da konulur.⁴⁰² Düzce Çerkezlerinde de benzer durumlar gözlemlenmiştir.

Çerkezlerde bir ölüm gerçekleştiğinde cenaze, genellikle meydana getirilmez. Cenaze, odanın bir tarafına serilen bir hasırın üzerine yerleştirilen yatağa konur. Yatağın çevresine

³⁹⁷ Daşdemir Çevik (2022) agt, s. 20.

³⁹⁸ Çiftçi (2015). agt, s. 65.

³⁹⁹ Ali Selçuk (2008). age, s.171.

⁴⁰⁰ Selçuk (2008). age, s.171.

⁴⁰¹ Kalafat (1999). age, s. 162.

⁴⁰² Kalafat (1997). s. 17.

ölünün kişisel eşyaları ve giysileri serilir; silahlar da yatağın etrafına ve duvarlara asılır. Odaya yalnızca ölünün ailesi ve akrabaları girer; dul eşi oda kapısının yanında ayakta durur. Yatağın etrafında kızlar ve genç kadınlar otururken, erkekler dışarıda bekler. Cenazeye gelen kadınlar ağlayarak içeri girerken, erkekler ellerini gözlerinin üzerine kaldırıp yatağın üzerine diz çökerek alnını yatağa koyarlar.⁴⁰³

Sarıkamış Çerkezlerinde, geçmişte cenazeyi duyurmak amacıyla gönderilen atlı, köye kadar atını dört nala sürer. Köye vardığında attan iner ve duyuru yapacağı eve kadar yaya olarak gider. Evin önünde, atının solunda esas duruş pozisyonunda durarak duyurusunu yapar. Duyurusunu tamamladıktan sonra köyün dışına kadar yürüyerek çıkar, çünkü evin önünden itibaren ata binmek her zaman ayıp kabul edilir.⁴⁰⁴

Çerkezlerde tören sırasında, ölünün tüfek ve tabancasıyla ateş etmek, kılıcını kınından çıkararak mezarının üzerine koymak, atını mezarının etrafında üç kez dolaştırmak ve atın bir kulağını kesmek geleneksel uygulamalardandır.⁴⁰⁵ Oğuzlar yas sürecinde sesli şekilde ağlarken, Gök-Türklerin cenaze ve defin ritüelleri, ölen kişinin çadıra yerleştirilmesiyle başlar. Bu süreçte, ölen kişi için kurban olarak atlar ve koyunlar kesilir. Cenaze töreni sırasında, ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi kez dolaşılır. Bu dolaşma sırasında kapının önüne geldiklerinde, yüzlerini bıçakla keserek ağıt yakarlar ve yüzlerinden kanla karışık yaşlar akar. Bu tören, yedi defa tekrarlanır. Mevsime göre belirlenen bir günde defin gerçekleştirilir.⁴⁰⁶ Kırgız ve Kazaklar ise ölen kişinin atının kuyruğunu keserler ve elbiselerini ters giyerler.⁴⁰⁷

Çerkezler, ölen kişinin ardından büyük bir hüznün ve acı içinde feryatlar koparır, yakın akrabaları ise yas tutarken kendilerini fiziksel olarak hırpalar ve yaralarlar. Bu yas sürecinde, yüzlerini çizip yaralayarak derin bir acı ve üzüntüyü dışa vururlar ve bu yaralar iyileşene kadar yas tutmaya devam ederler. Cenaze töreninde, dinî görevli tabutun başında bir süre dua ederken, tabutun üzerine yiyecek ve içecekler yerleştirilir. Bu gelenekler, Witsen'in gözlemlerinde yer alan önemli unsurlar arasındadır.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Baj (1995). age, s. 91.

⁴⁰⁴ Kalafat (1997). age, s. 19.

⁴⁰⁵ Baj (1995). age, s. 93

⁴⁰⁶ M. Baş (2012). Gök Türkler, Orhun Abideleri ve Gök Türklerin Dini. *Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Kültür Yayını*, İstanbul, s. 108.

⁴⁰⁷ İnan(1986). age, s. 195-200.

⁴⁰⁸ M. Akan (2023). agm, s. 357.

Çerkez kültüründe, cuma vaktinden sonra başsağlığı ziyaretlerinin yapılmaması ve taziye sonrasinda başka bir eve misafirlığe gidilmemesi, ölümün bulaşıcı bir nitelik gösterdiği düşüncesini yansıtmaktadır.⁴⁰⁹ Düzce'deki Çerkezlerde ölümün bulaşıcı olma inancı yoktur.

Ağıt yakma ve yas tutma pratikleri Uzunyayla Çerkez köylerinde ölçülü bir biçimde gerçekleştirilmektedir; ağıt yakma olayı oldukça nadir görülmektedir. Çerkez toplumunda yaygın olan “ölçülülük” prensibi, cenaze törenlerinde de etkin bir şekilde uygulanmaktadır.⁴¹⁰ Düzce'deki çerkezlerde de benzer durum gözlemlenmiştir.

Ölüm gerçekleştikten sonra veya ölü gömülmeden önce, ölünün evinde bulunan tuz, un, şeker gibi her türlü yiyecek ve malzeme, ihtiyacı olan kişilere sadaka olarak dağıtılmaktadır. Bu uygulama kapsamında ölen kişinin ayakkabıları da sadaka olarak verilenler arasında yer almaktadır. Bir inanışa göre, ölen kişinin ayakkabısının sadaka olarak verilmesi çok büyük bir sevap olarak kabul edilmektedir.⁴¹¹ Düzce'deki Çerkezlerde ölenin temiz kıyafetlerini hayır olarak ihtiyaç sahiplerine verirler.

Karapapak kültüründe, bir kişinin ölümünden sonraki üç gün boyunca ruhuna hiçbir meleğin dokunmadığına inanılır. Dördüncü günde, ruhun hayırlı ve şer kuvvetler tarafından çekiştirildiği düşünülür. Eğer ruh, hayırlı kuvvetlerin tarafına giderse, bu durum Ana Toprak tarafından kabul edildiği anlamına gelir. Şer kuvvetlerin tarafına giderse, ruhun kabul görmediği ve mundar olduğu kabul edilir. Bu durumda, ruh geri çevrilir. Halk arasında “ölende üzerinde toprak olmasın,” “meyidin düzde kalsın,” ve “toprak senden yüz çevirsin” gibi beddualar yaygındır. Mevtanın ruhunun, ölümünden sonra 7. günden 40. güne kadar bedeninde olduğuna, 40. günde ise bedenden tamamen ayrıldığına inanılır. Ruhun havada dolaştığı düşünülür ve bu nedenle Karapapaklar bayramlarda kapı ve pencerelerini açık tutarlar, böylece ruhların evlere girip istediklerini alabileceklerine inanırlar. Ölünün, 40 gün boyunca her gün evini kontrol ettiği düşünülür. Ayrıca, toprağın kabul etmediği ölünün hayrı için verilen yiyecekler yenmez. Ölünün gözüne toprak dökülür, böylece gözünün doyması ve geride kalmaması sağlanır.⁴¹²

Kayseri Uzunyayla Çerkezlerinde ölümün ardından yapılan defin işleminden önce ve sonra, evde bulunan gelinler ve gençler tarafından “lekum” adı verilen hamur kızartılır ve bu hamur, ölü evinde bulunan herkese dağıtılır. Bu uygulamanın, kızartma kokusunun ölen kişinin

⁴⁰⁹ Daşdemir Çevik (2022). agt, s. 21.

⁴¹⁰ Daşdemir Çevik (2022). agt, s. 41.

⁴¹¹ Daşdemir Çevik (2022). agt, s.44.

⁴¹² Kalafat (1999). age,s. 162.

ruhuna ulaşmasına yardımcı olduğuna inanılır. Defin işleminden hemen önce, kaşıkla ateşin üzerine yağ damlatılarak kokunun ölüye ulaşacağı düşünülür. Ölümün gerçekleştiği ilk üç gün boyunca her akşam lekum pişirilir. Bu süreçte, pişirilen lekumun yağı ateşin üzerine damlatılır ve bu ritüel, ölü kişinin evde dolaşırken kokuyu alarak huzurlu olacağı inancıyla yapılır.⁴¹³ Sarıkamış Çerkezlerinde, cenaze merasimleri sırasında helva kavurma ve dağıtma geleneği bulunmaktadır. Bu uygulama, cenaze günü ile ölünün yıl dönümüne kadar her cuma yapılır ve komşulara ikram edilir. Ayrıca, cuma geceleri pişi hazırlanarak “cuma gecesini yağ kokusu çıkarılır” şeklinde bir ifade kullanılır.⁴¹⁴ Düzce Çerkezlerinde böyle bir uygulama ve inanış rastlanılmamıştır.

Çerkez toplumunda, cenaze sahibi “cenaze yemeği” düzenler. Cenazeye katılanlar yiyecek türünden hediyeler getirir.⁴¹⁵ Cenaze evden çıkarıldıktan sonra, Kur'an okunur ve akşam ile yatsı namazları arasında iki rekât namaz kılınır. Bu namazın, ölen kişinin sorgu ve suallerinde rahatlık sağlaması amacıyla kılındığı ifade edilir.⁴¹⁶

İslamiyet öncesi Türklerde “yoğ aşısı” olarak bilinen ölü aşısı ritüeli mevcuttu. Kültigin ve Bilge Kağan'ın aş törenlerine komşu ülkelerden insanlar da katılmıştır.⁴¹⁷ Türklerde cenaze defininden sonra, ölen kişinin malından kurbanlar kesilir ve hazırlanan yemekler, cenazeye katılanlara sunulur. Bu gelenek, “Yuğ aşısı” veya “Ölü aşısı” olarak bilinir. Orhun Abideleri'ne göre, Gök-Türklerde hakan ve kahramanlar için düzenlenen Yuğ aşısı törenlerine tüm imparatorluk halkı katılırdı. Bu törenler genellikle ölünün ilk yıldönümünde, yaz aylarında yapılırdı. Yapılan kazılarda, Kültigin ve Bilge Kağan'ın Yuğ törenlerinin anıtların bulunduğu alanlarda yapıldığı, bu yerlerin mezar alanları olmadığı tespit edilmiştir.⁴¹⁸

Karaçaylarda ölen kişi için belirli günlerde Kuran okunması, ilerleyen günlerde büyükbaş hayvan kesilerek köye dağıtılması, Kırkıncı günü mahalledeki kadınlara yemek ikram edilmesi, köye yemek ve şeker dağıtılması gibi uygulamalar bir tür kansız kurban ritüeli olarak değerlendirilebilir. Ancak akademik literatürde belirtildiği üzere,⁴¹⁹ Düzcedeki Çerkez topluluklarında böyle bir uygulamanın olmadığı bilinmektedir.

Cenaze törenlerinde, akşam ezanı okunurken genellikle Kur'an ve dua okumaya ara verildiği gözlemlenmiştir. Bu aranın nedeni şu şekilde açıklanmıştır: “Akşam ezanı sırasında

⁴¹³ Daşdemir Çevik (2022). agt, s. 45.

⁴¹⁴ Kalafat (2020). age, s. 19-20.

⁴¹⁵ Baj (1995). age, s. 93.

⁴¹⁶ Daşdemir Çevik (2022) agt, s. 45.

⁴¹⁷ İnan (1986). age, s. 193.

⁴¹⁸ Baş (2012). age, s. 109-110.

⁴¹⁹ Çinpolat (2009). agt, s. 104.

melekler arasında bir değişim meydana gelir; yerdekiler göğe çıkar, göktekiler ise yere iner. Dua okurken meleklerin bu geçişı dinlemeleri için durduğuna inanılır. Bu sebeple, onlara engel olmamak amacıyla duaya ara verilir.⁴²⁰ Düzce'deki Çerkezlerin böyle bir ara verildiği ve inanişsa sahip değillerdir.

Sarıkamış Çerkezlerinde, ölen kişinin yedisine kadar hatim okunur ve yedinci gün hatim duası yapılır. Cenaze evine her gün bir komşu yemek getirir ve ocak, yaslı aile yerine yakınları tarafından yakılır. Yemek verme süreci 40 gün sürer ve bu sürenin sonunda yeniden hatim okutulur. Ölen kişi adına kurban kesilebilir ve onun yerine hacca gidilebilir, ancak onun adına namaz kılınmaz. Bu uygulamalar, ruhun devamlılığı inancını yansıtır ve Türk dünyasında yaygın olarak görülür.⁴²¹ Yas döneminde de kırk gün boyunca kıyafet değiştirilmez. Kadınlar her gece elbiselerini yıkayıp ertesi gün yeniden giyerler. Anadolu'nun bazı bölgelerinde de benzer bir gelenek, bebeğin kırkı çıkana kadar iç gömleğinin yıkanmaması şeklinde görülür. Bu uygulamalar, kötü güçlere karşı korunma amacı taşıyarak, kokunun muhafaza edilmesini sağlar.⁴²²

Karapapak inanişlarına göre,⁴²³ Şamanizm geleneklerinden⁴²⁴ etkilenmiş matem törenlerinde, ölen kişinin eşi matem ve dulluk sembolü olarak saçlarını keser ve bu saç parçalarını kocasının mezarına bırakır. Eğer ölen kişi evliyse ve atı varsa, atın kuyruğu ve yelesi de kesilir. Bu uygulamalar, ölüünün ardından yapılan geleneksel ritüellerin bir parçası olarak kabul edilir. Sarıkamış Çerkezlerinde, genç bir kişinin vefatı durumunda, ölen kişinin yaşına denk gelen genç kızının saçları kesilir ve bu saçlar iki bileğine bağlanır. Bu uygulama, yasin derinliğini ve kaybın büyüklüğünü simgeler. Türk yas kültüründe saç kesme, saç yolma gibi ritüellerin yanı sıra, at kuyruğu ve at yelesi kesme gibi uygulamaların da var olduğu bilinmektedir. Sarıkamış Çerkezlerinde de, aşırı yas ve ağlamaların Allah'a isyan olarak değerlendirildiği görülür; bu durumda “Allah o kapıyı kapatır” inancına sahiptirler. Yas döneminin bitirilmesi için, yas evi yakınları tarafından yemekler getirilir ve yaslı aileye giysi yardımı yapılır. Ayrıca, yaslı bireylerin traş edilmesi ve hamama götürülmesi gibi uygulamalar da yapılır.⁴²⁵

⁴²⁰ Daşdamir Çevik (2022). agt, s. 45.

⁴²¹ Kalafat (1997). age, s. 19.

⁴²² Kalafat (1997). age, s. 20.

⁴²³ Çiftçi (2015). agt, s. 68.

⁴²⁴ A. İnan (1987). *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. TTK Basım Evi, Ankara, s. 471.

⁴²⁵ Kalafat (1997). age, s. 20.

Çerkezlerde ölümler büyük bir saygı ile anılır ve mezarlıklara özel bir özen gösterilir. Mezarlıkların çevresi genellikle sağlam ve estetik çitlerle korunur ve bu alanlar sürekli yeşil bir görünümde tutulur. Hayvanların bu alanlara girmesi yasaktır ve ağaçların kesilmesine izin verilmez. Mezarlıklarda yüksek sesle konuşmak, kahkaha atmak veya mezarların üzerine basmak hoş karşılanmaz; ayrıca, mezarların yanından ata binerek geçilmez, atlardan inilir.⁴²⁶

Çerkezlerde, cenazeye başsağılığına giden bir kişi, ağlamaya başladığı andan itibaren atından iner. Bu davranış, bir saygı göstergesidir. Taziye ziyaretine gelen kişinin üzerinde genellikle sadece paltosu vardır, başı ve ayakları çıplaktır. Matem evine yüksek sesle ağlayarak ve adeta sürünerek yaklaşır. Ev sahipleri, ziyaretçinin acısını paylaşmak ve teselli etmek amacıyla başına su dökerler.⁴²⁷ Yaşar Kalafat'a göre, bu uygulamanın arkasında suyu kutsal kabul etme düşüncesinin de bulunabileceği ifade edilebilir.⁴²⁸

Sarıkamış Çerkezlerinde cenazenin bulunduğu odada 40 gün boyunca su bulundurulur ve odanın lambası sürekli yanar. Bu su her gün tazeletilir. Cenazenin yattığı yere bir taş konulur, bu taş “yerinde kal” anlamına gelir.⁴²⁹

Cenaze törenlerinde atıcılık ve binicilik yarışmaları düzenlenirdi ve bu yarışmalar, cenazeden bir yıl sonra anma törenlerinde de tekrar edilirdi. Törenlerde dualar okunarak vefat edenin ruhu anılır, ardından katılan misafirlere çeşitli ikramlar sunulurdu.⁴³⁰

⁴²⁶ Baj (1995). age, s. 89.

⁴²⁷ Baj (1995). age, s. 92.

⁴²⁸ Kalafat (1997). age, s. 17.

⁴²⁹ Kalafat (1997). age, s. 17.

⁴³⁰ Özсарay (2012). age. s.59.

İKİNCİ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİ VE DİĞER MUHTELİF İNANIŞ VE UYGULAMALAR

1. Halk Hekimliği

Halk hekimliğinin temeli, “Halkın sağlığı, Tanrı'nın insanlara verdiği en büyük armağandır” inancına dayanır. Bu anlayış, halk hekimliğinin toplumlar üzerindeki derin etkisini ve sağlık uygulamalarının manevi boyutunu yansıtır. Ayrıca, halk hekimliği uygulamaları, çeşitli kültürel izlerin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu uygulamalar, genellikle yerel gelenekler, inançlar ve kültürel ritüellerle iç içe geçmiş olup, toplumların sağlık anlayışlarını ve tarihsel geçmişlerini de gözler önüne serer. Bu nedenle, halk hekimliği sadece sağlık uygulamalarıyla değil, aynı zamanda kültürel mirasla da yakından ilişkilidir.⁴³¹

Halk hekimliği, toplumların geleneksel bilgi ve uygulamaları temel alarak hastalıkları teşhis ve tedavi etme yöntemidir. Bu tıp sistemi, genellikle modern tıbbın dışında gelişmiş ve yerel kültürler tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi birikimini içerir.

1.1. Halk Hekimliğinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

Toplumların geleneksel bilgi ve uygulamalarını temel alarak hastalıkları teşhis ve tedavi etme yöntemi olan halk hekimliği Çerkezlerde de kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi birikimini içermektedir. Çerkez toplumunda, şifa verme, kehanette bulunma ve çeşitli ruhsal uygulamalarla ilgilenen kişilere “aze” denilmektedir.

Aze kavramı, eski dönemlerde çeşitli şifa ve kehanet işlevlerini yerine getiren, halk arasında önemli bir yere sahip olan bir figürdür. Aze, şifacı, büyücü, falcı, cadı, cerrah, doktor gibi farklı unvanlarla anılabilmektedir ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesindeki taşçıdan, Morris'in notlarındaki şifalı bitki toplayıcısına kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Azeler, uzmanlık alanlarına göre farklı isimler alır; örneğin, Blebğuapl (koyun kürek kemiğiyle kehanette bulunan), Cerşıdz (falcı), Blenapşe (yılan sokmasını tedavi eden şifacı) gibi. Ayrıca, Jeşaptle (cinlerden yardım alarak geleceği görebilen), Napşe (göz değmesi ve hayvan sokmalarını iyileştiren) ve Şuhpsıh (büyü ve tılsım yapan) gibi çeşitli tipolojiler bulunur. Azeler, hayati tehlike arz eden hastalıkları tedavi edebilmekte, ancak ağır yaralanmalarda genellikle cerrahi müdahale yapmazlardı.⁴³²

Özellikle Kafkasya'da, thamade'nin sahip olduğu çeşitli vasıflar zamanla farklı karakterler tarafından üstlenilmeye başlanmıştır. Başlangıçta thamade, hem sağaltma

⁴³¹ Artun (2011). age, s. 216.

⁴³² H. Kanat (2019). agt, s. 27.

ritüellerini yönetme hem de düğün gibi toplumsal törenleri organize etme gibi önemli görevleri yerine getiriyordu. Ancak zamanla, sağaltma ritüelini yönetme sorumluluğu aze'ye devredilmiştir.⁴³³ Düzce çerkezlerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Düzce'deki Çerkez topluluğunda Azelerin artık bulunmadığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir.⁴³⁴

Çerkez toplumunda tedavi yöntemleri, doğayla uyum içinde gelişmiş olup bitkiler, ritüeller ve geleneksel uygulamalara dayanır. Sağlık sorunlarına çözüm arayışında en sık başvuru yöntemlerinden biri, çeşitli bitkilerle yapılan tedavilerdir. Bitkisel ilaçlara “vutsı” (ot) adını veren Çerkezler, günümüzde tıpta kullanılan pek çok şifalı otu geçmişten beri tanımakta ve kullanmaktaydı. Çerkezler, ayrıca çiçek aşısının ilk uygulayıcıları olarak bilinmektedir; yalnızca kadınlar tarafından yapılan bu aşı uygulaması, 18. yüzyılda Avrupalılar tarafından Çerkezlerden öğrenilmiştir.⁴³⁵ Çiçek, yakalanıp da kurtulan kişinin kör veya uyuz kalmasına neden olan korkunç bir hastalıktır. Tedavi imkânı bulamadan yakalandığı bu hastalık yüzünden hayatı kararır kişi sayısı az değildir. Korkunç bir hastalık olduğundan, ondan söz edilirken ricayla, saygılı ve temkinli bir üslup kullanılırdı. Şarkılarda doğrudan adı anılmadan insani vasıflar atfedilir, tıpkı feodal soylularda olduğu gibi “efendimiz” diyerek hitap edilirdi.

Zyuizhan ciume ya pacsa,	Efendimiz atlıların lideri,
Ue pacsexer ya qhuaza,	O liderlerin rehberi,
Sy uered uereda ue sy uereda.	Tleustemizeyi öldüren,
Tleustemizer xeqhafa,	Şanslı Farelerini ⁴³⁶ değiştirensin.
Mafe yafarexer zeblyexhua.	Sy uered uereda ue sy uerada
Sy uered uered ue sy uereda,	Ekselanslarının at yaylağı
Zyuishan yi csi qhexhuipver	Ne güzel bir otlaktır!
Sideu qhexhuine daxa!	Sy uered uereda ue sy uerada.
Sy uered uereda ue sy uerada.	Efendimizin atının otlağında
Zyuizhan yi csi qhexhuipvemy	Güzel ağaçlar yetişsin,
Çighi dexaber qyeçveçva,	Sy uered uereda ue sy uerad. ⁴³⁷

⁴³³ Özkurt (2016). agt, s. 34.

⁴³⁴ K. K. 32.

⁴³⁵ Hedeğel'e (2022) . age, s. 18.

⁴³⁶ Çerkezlerin yetiştirdiği at cinsi. Mitolojide geçen iyi koşan cins at. Bkz. Hedeğel'e (2022). age, s. 153.

⁴³⁷ Abu (2010). age, s. 64-65.

Bu şiir, sanatsal açıdan ilginç olduğu gibi, metaforlarla da zenginleştirilmiştir. Göz “güzel otlak” olarak betimlenirken, kirpikler ise çevresindeki “güzel ağaçlar” olarak adlandırılır; doğrudan “gözleri kör ediyor” ifadesini kullanmadan, onun zarafeti ve şefkatine atıfta bulunulur. Ona hayranlıkla “talihin seyrini değiştiren” şeklinde hitap edilirdi. Henüz tedavisi olmayan çiçek hastalığı, karşı konulamaz bir güç ve adeta canlı bir varlık olarak düşünülürdü.

Çerkezler, “güzel söz yılanı deliğinden çıkarır” atasözünün farkındalığıyla, hastalığı olumlu sözlerle etkileyip kötülükten vazgeçireceklerine inanırlardı. Çiçek hastalığını bir kötülük değil, iyiliklerle dolu bir varlık gibi yolcu ederlerdi. Çiçek hastalığı şarkısı şöyle son bulur:

Kvuejinim zitiryeubitem	Gitmeye karar verdiğinde
Tivizheu desxer yiqhuseu	Yanında yaşlılarla
Sy uered uereda ue sy uerada	Sy uered uereda ue sy uerada
Ppaceu desxer qifacueu	Güzel kızların dansı eşliğinde
Qhetlexhu pcserxer quirmena	Ona besili koçlar kurban olsun
Sy uered uereda ue sy uerada	Sy uered uereda ue sy uerada

Bugün ulaştığımız bilimsel gelişmeler bu hastalığın kökünü kazımıştır. Bu nedenle bu tür şarkılar artık bestelenmemektedir.⁴³⁸

Arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre, Çerkezler buğdayı yaklaşık beş bin yıldır tanımaktadır. Darıyı ise, iki bin yıl önce Çin'den getirerek ekmeye başlamışlardır. 17. yüzyılda Kafkasya'ya gelen mısır, zamanla darının yerini almıştır. Çerkezler, insan sağlığı için süt ürünleri, et ve tahılı temel besin kaynakları olarak kabul etmişlerdir. Yıllar içinde kazandıkları deneyimlerle, bu temel besin maddelerinin karışımından farklı yemekler hazırlamayı öğrenmişlerdir. Her mevsimde sofralarında meyve bulunabilmesi için meyve bahçeleri kurmuşlardır. Rostov'da yapılan bir araştırma, bu beslenme biçiminin Çerkezleri kanser gibi hastalıklardan koruduğunu ortaya koymaktadır.⁴³⁹ Düzce Çerkezleri de geleneksel tedavi yöntemlerinde, mısır lapası ve mısır püsküllerini kullanmaktadır.

⁴³⁸ Abu (2010) age, s. 65-66.

⁴³⁹ Hedeğel'e (2022) . age, s. 18.

Düzce Çerkezlerinde geçmiş yıllarda, eskiden çeşitli olanaksızlıklar nedeniyle hastalıklarını iyileştirme yollarından bazıları şu şekildedir:

Ateşli Hastalıklarda Yapılanlar :

Hastaya sirke içirilirdi veya sürülürdü. ⁴⁴⁰

Ateşli hastalıklarda soğuk su uygulaması yapılır ve at sütü içirilirdi. ⁴⁴¹

Cilt Hastalıklarında Yapılanlar:

Çıban hastalığında çıbanı daha çabuk patlatsın diye lokum konulurdu. Yumuşatması için lahana yaprağı ateşte közlenir ve konurdu. ⁴⁴²

Çıban tedavisinde yara otu kullanırdı. ⁴⁴³

Kaşıntının geçmesi için kaşınan yere sirke dökülürdü. ⁴⁴⁴

Saçkıran için sarımsak sürülürdü. ⁴⁴⁵

Yanıklarda iz kalmaması için çiğ patates ya da elma rendelenir ve yanan yere sürülürdü. ⁴⁴⁶

Yara ve yanıklarda bal sürerlerdi. ⁴⁴⁷

Çıban tedavisinde soğan ısıtılır ve çıban çıkan yere konulurdu. ⁴⁴⁸

Kol iltihabı rahatsızlığında Saf sabun rendesi, soğan, kalın kepeği tavada hafif zeytin yağı ile birlikte soğan kızana kadar pişirilir. Kolda iltihap olan yere sürülür. Kaynak kişimiz içine konulacak bir malzemeyi hatırlayamadı. ⁴⁴⁹

Kaşıntılarda tuzlu su yapıp kaşınan yere sürülürdü. ⁴⁵⁰

Temre çıkan yere kullanılmamış iğneyle yeni geline temre çizdirilirdi. Em ebramû emran fe innâ mubrimûn okunurdu. Zuhuf suresi 79. Ayet okunurdu. ⁴⁵¹

⁴⁴⁰ K. K. 12.

⁴⁴¹ K. K. 25.

⁴⁴² K. K. 31.

⁴⁴³ K. K. 28.

⁴⁴⁴ K. K. 12.

⁴⁴⁵ K. K. 18.

⁴⁴⁶ K. K. 12.

⁴⁴⁷ K. K. 25.

⁴⁴⁸ K. K. 23.

⁴⁴⁹ K. K. 8.

⁴⁵⁰ K. K. 11.

⁴⁵¹ K. K. 25.

Yaş bir ağaç parçasına temreyi okuyup bir yere attığında kuruduğu zaman temre de kurur.⁴⁵²

Siğil çıkan yere Ayetel Kürsi suresi üç kere okunur.⁴⁵³

Göz Rahatsızlıklarında Yapılanlar:

Göze yabancı bir cisim battığı zaman batan cisim temiz bir tülbentle alınmaya çalışılırdı.⁴⁵⁴

Göz ağrısı ya da kızarıklığı için Anne sütü kullanılırdı ve göze damlatılırdı.⁴⁵⁵

Kaşınan ve sulanan göze limon sıkılır.⁴⁵⁶

Arpacık çıkan yere anne sütü damlatılırdı.⁴⁵⁷

İç Hastalıklarında Yapılanlar:

İdrar yolu rahatsızlıklarında mısır püskülleri kaynatılır ve suyu içilirdi.⁴⁵⁸

Kuşburnu kurutulur ve sonra kaynatılıp içilirdi.⁴⁵⁹

Dere kenarlarındaki kırk kilit otu kullanırdı.⁴⁶⁰

İdrar rahatsızlıklarında çınar tohumunu ezip toz haline getirilirdi. Kaynatılıp su içilirdi.⁴⁶¹

Tansiyon Rahatsızlıklarında:

Tansiyonun dengelenmesi için kişniş kullanılır.⁴⁶²

Bağırsak düğümlerinde takla atılırdı.⁴⁶³

Hayvan Sokmalarında Yapılanlar:

Arı soktuğu zaman çamur sürülürdü. Yılan sokmalarında ağza zeytinyağı sürüp sokulan yer emilirdi.⁴⁶⁴

⁴⁵² K. K. 7.

⁴⁵³ K. K. 7.

⁴⁵⁴ K. K. 12.

⁴⁵⁵ K. K. 23.

⁴⁵⁶ K. K. 10.

⁴⁵⁷ K. K. 2.

⁴⁵⁸ K. K. 20.

⁴⁵⁹ K. K. 3.

⁴⁶⁰ K. K. 7.

⁴⁶¹ K. K. 25.

⁴⁶² K. K. 21.

⁴⁶³ K. K. 8.

⁴⁶⁴ K. K. 11.

Arı sokmasında sirke içilirdi. ⁴⁶⁵

Kırıkların Kaynaması için Yapılanlar:

Kemik suyu içirilirdi. ⁴⁶⁶

Yumurta akı bal ile karıştırılır ve kırık olan yere sürülüp kuruması beklenirdi. ⁴⁶⁷

Mısır lapası yapılıp hemen kırık olan bölgeye sürülür. ⁴⁶⁸

Yumurta akı çırpıp bir bezle bağlanır. Tahta çubuklarla sabitlenirdi. ⁴⁶⁹

Kulak Burun Boğaz Hastalıkları İçin Yapılan Tedaviler:

Bal mumunu bir bezin içine koyuyorsun. Ucunu sivri yaptıktan sonra çakmakla yakıp kulağı temizliyorsun. ⁴⁷⁰

Acı kavun suya birkaç damla damlatıp buruna çekildiğinde sinüzite faydalı geldiği söylenmektedir. ⁴⁷¹

Kulağa karpuz suyu damlatılırdı. Bademcikler için demir kaşık buzdolabında bekletilir ve sonra bademciğe bastırılırdı.

Bademcik ağrısında sabun köpürtüp boğazı ovalayıp eşarp ya da havluyla yukarı kaldırarak çekiyorlardı. ⁴⁷²

Bademcik ağrılarında köpek pisliğinin beyazını kurutup toz haline getirildikten sonra bademciye üflenir. ⁴⁷³

Ağrıyan kulağın içine kahve konulurdu. ⁴⁷⁴

Kulak ağrısı için kulağa anne sütü damlatılırdı. ⁴⁷⁵

Yaralanmalarda Yapılanlar:

Parmağa çivi battığı zaman tütün ya da tuz basılırdı. Kendi idrarı dökülürdü. ⁴⁷⁶

⁴⁶⁵ K. K. 2.

⁴⁶⁶ K. K. 19.

⁴⁶⁷ K. K. 12.

⁴⁶⁸ K. K. 11.

⁴⁶⁹ K. K. 10.

⁴⁷⁰ K. K. 11.

⁴⁷¹ K. K. 2.

⁴⁷² K. K. 3.

⁴⁷³ K. K. 25.

⁴⁷⁴ K. K. 7.

⁴⁷⁵ K. K. 20.

⁴⁷⁶ K. K. 10.

Yandak kökü kullanılırdı. Yandak kökü mide yaralarında da kullanılır.⁴⁷⁷

Böğürtlen yaprağı kurutulur ve yaranın üstüne dökülür.⁴⁷⁸

Psikolojik Rahatsızlıklar İçin Yapılanlar:

Kuru nane çayı ya da papatya çayı yapıp içirilirdi. Nane ve limonu kaynatıp çay olarak içilir.⁴⁷⁹

Akıl hastalığı, cin çarpması gibi rahatsızlıklarda şahmelik otu tütsü yapılır ve koklatılırdı.⁴⁸⁰

Nazarla İlgili Yapılanlar:

Nazar değmesin diye dualar okunurdu.⁴⁸¹

Ağrılar:

Baş ağrılarında iki kulak arası bezle sıkılır. Sopayla da iyice gerdilirdi. Tansiyon, kolestrolu hafiflettiği söylenir.⁴⁸²

Göbek düşmesinde suyun içerisine dikiş iğnesi konuluyor. Su okunduktan sonra parmağına yapıştırıyor. Kaldırınca yapışıyorsa göbeği düşmüş oluyor.⁴⁸³

Diş ağrısı için duvar, tahta ya da toprağa çivi çekerek 7 kere Ala Suresini okuyorsun.⁴⁸⁴

Bel ağrısı için at arabasını ya da herhangi ağır bir eşya kaldırılarak beldeki ağrının noktasını bulunurdu.⁴⁸⁵

Karın ağrısında karnı ağrıyan kişinin sırtına 3 ihlas bir fatiha sırtını elleriyle kesiyormuş gibi yapar.⁴⁸⁶

Sarılık Hastalığı :

Çocukların dil altına ya da alınına jilet atılırdı.⁴⁸⁷

Katarakt Tedavisi (Hayvanlarda) :

⁴⁷⁷ K. K. 23.

⁴⁷⁸ K. K. 18.

⁴⁷⁹ K. K. 3.

⁴⁸⁰ K. K. 2.

⁴⁸¹ K. K. 12.

⁴⁸² K.K. 10.

⁴⁸³ K.K. 8.

⁴⁸⁴ K. K. 7.

⁴⁸⁵ K. K. 2.

⁴⁸⁶ K. K. 2.

⁴⁸⁷ K. K. 3.

Deniz kenarlarında ufak salyangoz kabukları un haline getirilirdi. Hayvanların gözüne üfleniyordu. Göz yaşları çalışmaya başlıyor. Ve iyileşiyordu⁴⁸⁸

Sıtma :

Söğüt dalının kabuğunu çıkartıyorsun altındaki lifi çiğneyip yiyorsun ya da kaynatıp suyunu içiyorsun. ⁴⁸⁹

Kireçlenme:

Çınar yaprakları kurutulup içilir. Beş yapraklı olanları içilir. ⁴⁹⁰

Nart mitolojilerinde geçen uygulamalar:

Nart mitolojilerinde Setenay Guaşe'nin yaşlandığı, gücünün azaldığı ya da yüzünün kırıştığına dair hiçbir söylenti duyulmamıştır; çünkü Setenay yaşamı boyunca hep genç kalmıştır. Elmanın ortasında bulunan beyaz ve kaymak gibi kısmı yüzüne sürer, bu sayede yüzü parlak ve beyaz olurdu. Ayrıca, elma kabuklarını kaynatıp suyunu içenler neşeli, cömert ve merhametli olurdu.

Yeminej⁴⁹¹, Nart ailesinin bu şifalı elmasından haberdar olunca, gözlerini kör eder ve ayaklarını topallatır. Setenay Guaşe'ye yaklaşıp, ona kötüleştiğini ve çok az ömrü kaldığını söyler. Setenay, elmanın ona fayda sağlamayacağını belirterek, kötü kalpli olduğu için ona şifalı elma vermez. Yeminej, Setenay'ın bu tutumuna karşılık, "Eğer bana faydalı olmayacaksa, size de fayda vermesin" diyerek, bir gece gizlice Nartların altın elma ağacını keser. ⁴⁹²

2. Diğer Muhtelif İnanışlar

2.1. Hantse Guaşe (Kürek Hanım-Yağmur Duası)

Yağmur yağdırmak amacıyla yapılan törenler ve buna bağlı adetler, tarih boyunca çok eski dönemlere uzanır. Yağmur, insanlık tarihi boyunca önemli bir yer tutmuş ve gökten inen bereket olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, yağmur kutsal bir nitelik kazanmış ve dini inançlarla ilişkilendirilmiştir. Yağmur dualarının kökeninde de bu kutsallık ve doğayla uyum içinde olma arzusu bulunur. İnsanlar, doğa ile barışık bir yaşam sürme dileklerini, çeşitli ibadetler ve ritüeller aracılığıyla ifade etmişlerdir. ⁴⁹³

⁴⁸⁸ K. K. 8.

⁴⁸⁹ K. K. 7.

⁴⁹⁰ K. K. 7.

⁴⁹¹ Nartlara düşman olan aptal ve kötü dev. Hedeğel'e(2022). age, s. 25.

⁴⁹² Hedeğel'e (2022). age, s. 25.

⁴⁹³ Artun (2011). age, s. 329.

Yağmur yağması amacıyla gerçekleştirilen bereket ayini ve bu ayinin simgesi olan kukla, anaerkil dönemin izlerini taşıyan “Hantse Guaşe” olarak adlandırılır. Bu ayin, küçük bir kız çocuğuna bereket tanrısının kızını temsilen Hantse Guaşe kuklasının verilmesiyle başlardı. Küçük kız öncülüğünde, bölgedeki çocuklar kapı kapı dolaşarak yağmuru simgeleyen su ve bereketi simgeleyen buğday taneleri serper, karşılığında yiyecek toplarlardı. Yağmur duası törenleri, akarsu kenarlarında veya ulu ağaçların altında gerçekleştirilirdi. Toplanan yiyecekler burada pişirilip yendikten sonra, katılımcılar ayağa kalkar ve ellerini, parmakları toprağa dönük şekilde sarkıtarak koro halinde mistik bir atmosferde yağmur ilahileri söylerlerdi. Ritüelin sonunda Hantse Guaşe, bereket tanrısına kavuşması için suya bırakılırdı.

Türkiye’de Çerkezler arasında bu gelenek yarım yüzyıl öncesine kadar devam etmekteydi. Çocuklar tarafından topluca söylenen yağmur duasının sözleri ise şöyleydi:

“Çok susadı Hantse Guaşe,
Her tarafa akıp giden,
Bizim için, ekinlerimiz için,
Hayvanlarımız için
Saçaklarımızdan aksın gürül gürül su,
Çok su, çok su, çok su,
Ver Allah'ım, ver hayırlıca su.”⁴⁹⁴

Kıtlık ve yağmur eksikliği yaşandığında her yaştan insanlar, bir küreği süsleyerek “yele yele” diyerek dolaşırlardı. Yanlarında taze yapılmış peynir taşırlar, peynirden akan suyun toprağa değmesiyle yağmurun daha çabuk yağacağına inanırlardı. Bu ritüelde, Hantse Guaşe’yi taşıyanlara atıştırmalık yiyecekler sunulur ve üzerlerine su serpilirdi. Yıldırım çarpan kişiler kutsal kabul edildiğinden, bu tür olaylarda yıldırım isabet eden ailenin bir ferdi suya atılır ve kurban edilmiş sayılırdı. Topluca tanrıya dua edildikten sonra Hantse Guaşe suya bırakılırdı.⁴⁹⁵

Hristiyanlığın etkisi altında şekillenen çok tanrılı dönem pratiklerinden biri, yağmur ve bereket duası olarak gerçekleştirilen *hantse guaşe* (хъанцэ гуащэ) ritüelidir. *Hantse guaşe*, Şıble için yapılan törenlerde, kadın kıyafetleri giydirilen kuklanın gezdirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte *hantse guaşe* şarkısı söylenir ve şarkıda “Hantse guaşe gezdiriyoruz, Tanrım, bereketli yağmur yağdır” denir. Ancak, şarkıdaki “Tanrı” (tha) ifadesi,

⁴⁹⁴ Serbes (2018). age, s. 173-174.

⁴⁹⁵ Hedeğel’e (2022). age, s. 17.

Hristiyanlığın kabulünden sonra “Yelle” olarak değiştirilmiş ve çok tanrılı dönemdeki tanrıların özellikleri, Azizlere atfedilmiştir. Bu durum, pratiklerdeki dönüşümün bir yansımasıdır.⁴⁹⁶

Ertuğrul Mahallesi'nde devam eden ritüellerin yanı sıra, tamamen ortadan kalkan bazı geleneksel uygulamalar da mevcuttur. Bunlardan biri, yağmur duası ritüelidir. “Hantse Guaşe” adı verilen kuklanın, şarkı eşliğinde çocuklar veya gençler tarafından ev ev gezdirilmesi ve evlerden toplanan yiyeceklerin topluca yenmesiyle tamamlanan bu ritüel, mahallede 1970 öncesine kadar uygulanmış, ancak günümüzde tamamen terk edilmiştir. Bu örnek, Ertuğrul Mahallesi'ndeki kültürel pratiklerin zaman içinde nasıl değiştiğini ve bazı ritüellerin unutulmaya yüz tuttuğunu göstermektedir.⁴⁹⁷

Çerkez inançlarının büyük bir kısmı, diğer coğrafyalarda olduğu gibi animizm (canlılık) ve büyüye dayanıyordu. Çerkezler, suya, ateşe, bitkilere, ormanlara, kayalara, gök gürültüsüne ve yıldırıma taparlardı. Kuraklık yıllarında ise Hantse Guaşe şarkısı ile yağmur duası yaparlardı.⁴⁹⁸

Karaçay-Malkar halkının yağmur yağdırma törenlerinde, komşu halklar olan Abaza ve Adıge gelenekleriyle de benzer unsurlar bulunur. Kurak geçen günlerde, yaşlı kadınlar ve çocuklar, bir küreği kadın elbiseleriyle giydirip süslerler. Karaçay-Malkar dilinde buna Kürek Biyçe (Kürek Prensesi veya Hanım) denir. Aynı gelenek, Abaza ve Adıge halklarında da bulunmaktadır; Abazalar bu süslenmiş küreğe Dzivara, Adıgeler ise Hantsa Guaşe adını verirler. Bu terimler, “Kürek Prensesi” anlamına gelir.

Kürek Biyçe, çocuklar tarafından köyde dolaştırılır. Çocuklar, evlerin avlularına girip küreği yere vurur ve şu sözleri söylerler:

“Biz küyebiz, ölebiz,

Biz yanıyoruz, ölüyoruz,

Cavum cavsa süyebiz,

Yağmur yağmasını istiyoruz,

Kürek Biyçe'den cavum tileybiz,

⁴⁹⁶ Özkurt (2016). agt, s. 94.

⁴⁹⁷ M. Yıldız (2021). Türkiye'deki Çerkesler ve Kaybolmakta Olan Dilleri: Ertuğrul Mahallesi Örneği. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 25-43, s.31.

⁴⁹⁸ İ. Kalaycı (2015). Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler). *Avrasya Etüdları*, 47/1, s. 86.

Kürek Biyçe'den yağmur diliyoruz.”

Her evden et, ekmek, yumurta gibi yiyecekler toplanır, ardından çocuklar ırmağın kıyısına gelir ve Kürek Biyçe'yi ırmağa atıp birbirlerine su serperlerdi. Bu işleme suv alışuv (su değiştirme) denir. Daha sonra, bir eşeğe kadın elbisesi giydirilip ırmağa sokulur, üzerine su dökülüp yıkanır ve eşeği aynaya baktırırlardı. Bu eğlenceli etkinlik, ziyafet ve oyunlarla sona ererdi.⁴⁹⁹

Dağıstan'da düzenlenen yağmur törenlerinde söylenen tekerlemeler dikkat çekicidir. Kazalı bölgesine bağlı Şıhlı köyünde bu tören “godu godu”⁵⁰⁰ olarak adlandırılır. Çocuklar, yapraklarla süsledikleri bir değnekle evleri dolaşarak şu tekerlemeyi söylerler: “Godu goduyu gördün mü? Ona selam verdin mi? Godu oradan geçerken güzel havayı gördün mü?” Ayrıca, “veren oğlu olsun, vermeyenin kızı olsun” diyerek yiyecek malzemeleri toplarlar ve ardından hep birlikte pişirip yerler.⁵⁰¹

Karapapaklarda, kuraklık dönemlerinde yağmur yağdırmak amacıyla yağmur duaları yapılır. Yağmurun fazla yağdığı ve ekinlere zarar verme riski olduğu durumlarda ise “Godu godu” ya da “Dod dodu” adı verilen bir ritüel gerçekleştirilir. Bu uygulamada, tencere benzeri bir kap güneş renginde bir örtüyle kaplanır ve ev ev dolaşarak yağ, şeker gibi yiyecekler toplanır. Genellikle bu görevi mahallenin ya da köyün çocukları üstlenir ve evleri dolaşırken şu sözleri söylerler:

“Dod doduyu gördün mü?

Dod doduya selam verdin mi?

Dodu kapıdan geçerken

Kırmızı günü gördün mü?

Yağ verin yağlayayım,

Katmer verin bağlayayım,

Verenin oğlu olsun,

⁴⁹⁹ Tavkul, U. (2016). Karaçay-Malkar Panteonunda Tabiat Tanrıları ve Ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 9(17), 234-235.

⁵⁰⁰ 'Godu' veya 'gudi' şeklinde tesbit edilen kelimenin anlamı tam olarak bilinmemektedir. 'Kodu' şeklinde belirlenen kelime ile birlikte Azer arasında, Nuha ve Kirovabad şehirlerinde bunların söylendiği görülmüştür.

⁵⁰¹ N. Gözaydın (1987). Dağıstan, İran ve Türkiye’de Yağmur Duasında Bazı Ortak Motifler Üzerine, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt: Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 167.

Vermeyenin kızı olsun,

Adı Fatma olsun,

Tencereye düşsün,

Kırmızı pişsin”⁵⁰²

Freud, yağmur yağdırma uygulamaları hakkında şöyle bilgi verir: Yağmur, büyü yoluyla yağdırılmaya çalışılır; bu süreçte yağmurun yağışına öykünülür, ayrıca bulutların ve fırtınanın taklit edilmesiyle adeta bir “yağmur oyunu” sergilenir. Örneğin, Japonya’da yaşayan Ainos topluluğu, yağmur çağırma ritüellerinde ilginç bir uygulama yapar: Bir grup, büyük bir elekten aşağı su dökerken, başka bir grup ise, yelken ve kürek eklenmiş bir kabı köy yollarında gemi gibi dolaştırır. Toprağın bereketini artırmak içinse, insanlar arasında cinsel ilişkinin temsili bir gösterisini toprağa sunarlar.⁵⁰³

Abazaların yağmur duası, Çerkezlerin yağmur duasıyla benzer özellikler taşımaktadır.

Kurak geçen mevsimlerde Abaza köylerinde çocuklar, yağmur duası yapmak amacıyla bir araya gelir ve köydeki evleri “Ziwawa” adı verilen özel bir bebek veya kürekten yapılmış figürle dolaşarak yiyecek toplarlardı. Dua sırasında özel bir şarkı olan “Ziwawa” söylenir ve köy halkı çocuklara sessizce yiyecek verir, sorular sorulmazdı; çünkü dua ritüelinin tılsımının bozulacağına inanılırdı. Toplanan un, yağ, yumurta ve tuz gibi malzemelerle dere kenarında yemekler pişirilir, çocuklara yedirilir ve Ziwawa figürü, esaretinden kurtulsun diye suya bırakılarak ritüel tamamlanırdı.⁵⁰⁴

Ziwawa Ziwawa

Ah zavallı güzel kız,

Kralın kızı çok susadı.

Ne olur biraz su, biraz su.

Az suyla teslim edemeyiz,

Ancak bol su (yağmur) ile teslim edebiliriz.⁵⁰⁵

⁵⁰² E. Aslan (2014). Karapapak-Terekeme Türklerinde Doğa Olayları İle İlgili Halk İnançları ve Mitolojik Boyutu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı II), 38.

⁵⁰³ S. Freud (2014). *Totem ve Tabu*. (Çev.) Cenap Karakaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s. 121.

⁵⁰⁴ Jineps Gazetesi. (2006). “Ziwawa Abazaca Yağmur Duası.” *Jineps Gazetesi*. <https://jinepsgazetesi.com/2006/04/ziwawa-abazaca-yagmur-duasi/>.

⁵⁰⁵ Jineps Gazetesi. (2006). “Ziwawa Abazaca Yağmur Duası.” *Jineps Gazetesi*. <https://jinepsgazetesi.com/2006/04/ziwawa-abazaca-yagmur-duasi/>.

Minos kültüründe yer alan bazı dini ritüeller ve yakarışlar, Adıge-Abhaz ve Ubih kabilelerinin gelenekleriyle benzerlik göstermektedir. Bu ritüellerden biri, hasat aletleriyle yağmur duasına çıkılmasıdır. Çerkezcede “Хьанцэ Гуацэ” (Hantse Guaşe, yani “Kürek Tanrıça”) olarak bilinen bu ritüel, Abhazcada “Derwara” olarak adlandırılır. Benzer şekilde, genç kızların gerçekleştirdiği “salıncak duaları” (Çerkezcede “Харинэ Уэрэд” veya Harine Wered) de hem Girit’te hem Çerkesya’da rastlanan bir gelenektir. Minos kültüründeki yağmur duası ritüeli ise şu şekilde açıklanır: Köyün çocukları, ev ev dolaşp dua ederek tanrıdan yağmur yağdırmasını dilerler ve bu esnada evlerden çocukların üzerine su dökülür. Törenin sonunda, süslenmiş bir tahta kürek suya bırakılır. Çerkez dilinde “Hantse Guaşe” olarak bilinen bu kürek, ana tanrıçayı temsil eder ve dişi bir semboldür. Minos geleneğinde de İsis’e atfedilen tanrıça figürü gibi, burada da ana tanrıça sembolü ön plandadır. Bu törende erkekler, yağmur duası sırasında hasat aletlerini taşıyarak seremoninin dini anlamını pekiştirir. Minos kültüründe bu sahnede, Mısır tanrıçası İsis’in kutsal çalgısı olan sistrumu çalan bir rahibin varlığı, ritüelin kutsallığını vurgular. Minos uygarlığındaki bu ritüelin temel unsurları Çerkez kültüründe de benzer şekilde uygulanmaktadır. Çerkezler, tahta küreği süsleyip, köyün çocuklarıyla birlikte ev ev dolaşarak dua ederler ve tanrıdan yağmur talep ederler.⁵⁰⁶

Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde, “yağmur duası”na dair gelenekler arasında, kırkbir taşa dua okuyup suya atma âdeti dikkat çekmektedir. Bu âdetin, “cada/yada taşı” efsanesiyle ilişkilendirilen bir gelenek olması mümkündür. Kuraklık dönemlerinde yağmur yağdırmak amacıyla, cada/yada taşının yanı sıra farklı tılsımlara da başvurulmaktadır. Ural Dağları’nın güneyinde yaşayan Ulu Katay, Salcıvıt ve Barın-Tabın Başkurtlarında, yağmur tılsımı olarak birbirine su serpmek veya suya atılmak gibi ritüeller uygulanmaktadır. Bu uygulamalar, yağmur duası namazı sonrasında imamın suya atılması ve katılımcıların birbiri üzerine su dökmesi şeklinde devam etmektedir. 1929-1930 yıllarında Anadolu’nun farklı bölgelerinde yapılan gözlemler sırasında, çocuk oyunları arasında “yağmur tılsımı”na dair “çömçe gelin”, “kepçe kadın” veya “gelin gogk” gibi oyunlara rastlanmıştır. Kuraklık zamanlarında çocuklar, büyük bir tahta kepçeyi giydirip bir ağaca bağlayarak, bu kuklaya su dökülmesini sağlamak amacıyla ev ev gezmişlerdir. Çocuklar, “Çömçe gelin ne ister, çömçe gelin su ister / Ver Allahım, ver! Yağmur ile sel!” gibi türkülerini söyleyerek, her evden bir kadının kepçe gelinin başına su dökmesini istemişlerdir. Bu gelenek, Suriye Arapları arasında “ümmü-l-gays” yani “yağmur anası” adıyla bilinmektedir. Türk çocuklarının oynadığı oyunun benzer şekilde Araplar arasında da uygulandığı, ancak burada on altı veya on yedi yaşlarındaki kızların da bu oyunlarda rol

⁵⁰⁶ B. Selçuk (2022). *Çerkes ve Yunan Mitolojileri Üzerine Tematik Okumalar*. Hestia Kitap, Antalya, s. 65-66.

aldığı belirtilmektedir. Bu gelenekteki kadın kuklası, şamanist Türk inançlarındaki töz (ongon) figürlerine benzemektedir.⁵⁰⁷

Şhalakho Abu'nun *Çerkez Folkloru* eserinde yağmur duasında söylenen bir ilahiye/şarkıya yer verilir;

Hentse niser⁵⁰⁸ qetecsa

Uecsxir bibeu qyeqhecsxa

Lejiqhexer qhebaqhua

Tery tadebaqhua

Çilem mafeu uiqixaha

Tytha tlapv qyeqhepexa

(3 defa)

Kukla gelini getirdik.

Yağmuru bol yağdır.

Ürünümüz çoğalsın.

Biz de çoğalalım.

Köye şans getiresin

Yüce tanrı yağmur yağdır

(3 defa)

Ya da başka bir şarkıda şöyle der:

Tiqhuerqhuer psicsa mape

Tytha tlapv qyeqhepexa

Tytha tlapv qyeqhepexa

Tytha tlapv qyeqhepexa

Hamtsviyer psicsa mape

Tytha tlapv qyeqhepexa

(3 defa)

Fiqhuezhiyer psicsa mape

Tytha tlapv qyeqhepex

(3 defa)

Hantse guacsa, Guecse mafa,

Çilem mafeu uiqixaha,

Tytha tlapv qyeqhepexa.

Baykuş susuzluktan bunaldı.

Yüce tanrımız yağmur yağdır.

Yüce tanrımız yağmur yağdır.

Yüce tanrımız yağmur yağdır.

Çavdarlar su istiyor.

Yüce tanrımız yağmur yağdır.

(3defa)

Arı susuzluktan bunaldı.

Yüce tanrımız yağmur yağdır.

(3defa)

⁵⁰⁷ İnan (1986). age, s. 164-165.

⁵⁰⁸ Hantse Nise: Yağmur duasında süslenerek gezdirilen kukla gelin

Kukla gelin, kutlu gelin,

Yüce tanrı yağmur yağdır.⁵⁰⁹

Köye şans getiresin.

Düzce’de, özellikle kurak geçen dönemlerde uygulanan yağmur duası ritüeli, geçmiş yıllarda çocukların ve köy halkının katılımıyla gerçekleştirilirdi. Yağmurun uzun süre yağmadığı zamanlarda, köy imamının öncülüğünde çocuklar sıraya dizilir ve ev ev dolaşarak dua ederlerdi. Her ev, dua eden çocuklara yiyecek veya ikramlar sunar; ekmek, makarna, börek gibi ikramlar yapılırdı. Ritüelin bir parçası olarak, ev sahipleri çocukların üzerlerine su döker ve “Hayırlısı ile yağmur yağsın” dileğinde bulunurdu. Bu ritüel tamamlandıktan sonra çocuklar Melen çayına girer, neşe içinde yağmur duasına devam ederlerdi:

“Ver Allah’ım yağmur, ver Allah’ım yağmur.”

Çocukların çaydaki oyunları, ritüelin hem eğlenceli hem de umut dolu bir yönünü oluştururdu. Sonunda toplanan ikramlar birlikte tüketilir ve herkes evine dönerdi. Katılımcılar, içten inançları ile yağmurun yağmasını beklerdi; hatta sıklıkla duanın ardından gerçekten yağmur yağdığına inanılırdı.

Bu ritüel, köy imamının önderliğinde gerçekleştirilir, imamın söylediklerini çocuklar tekrar ederek yağmur için Allah’a dua ederlerdi. İmamın duaları arasında, “Allah’ım bize yağmur ver, biz susuz kaldık, ürünlerimiz yağmursuz kaldı, yiyeceğimiz olmayacak” gibi ifadeler yer alırdı. Katılımcılar, imamın sözlerine uyarak hep birlikte bu duaları tekrar ederdi. Ancak bu gelenek, günümüzde Düzce’de uygulanmamaktadır. Katılımcımız, ritüelin terk edilme sebeplerini, büyüklerin genç kuşaklara bu gelenekleri tam anlamıyla aktaramamaları ve yaşam şartlarının değişmesi olarak ifade etmektedir. Bu nedenle, yağmur duası ritüeli de günümüzde unutulmuş geleneklerden biri olarak kalmıştır.⁵¹⁰

Bu örnek, Düzce’deki yağmur duasının geçmişte, toplumsal dayanışma ve inançla icra edilen bir ritüel olarak önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Çerkezlerin eski inanışlarında, yağmur duası ritüeli sırasında “Hantse Guaşe” adı verilen sembolik bir nesne kullanılırdı. Hantse Guaşe, bir sopa ya da kürek biçiminde hazırlanır ve özel olarak süslenirdi. Yağmur duasının sonunda, süslenmiş bu figür, genellikle kutsal kabul edilen bir dereye atılarak ritüel tamamlanırdı. Bu nesne, doğanın güçleriyle iletişim kurmayı ve yağmurun yağması için tanrılara bir adak sunmayı simgelerdi. Ancak, İslamiyet’in Çerkez toplulukları arasında yayılmasıyla birlikte, Hantse Guaşe’nin bu ritüeldeki rolü, putperestlik

⁵⁰⁹ Abu (2010). age, s.53-54.

⁵¹⁰ K. K. 33.

endişeleriyle sorgulanmaya başlamıştır. İslam'ın tevhid inancına daha uygun bir ritüel anlayışı doğrultusunda, bu figür zamanla yağmur duasından çıkarılmıştır. Böylece, geleneksel uygulama, İslami normlara daha fazla uyum sağlamak amacıyla sadeleştirilmiştir. Bu değişim, Çerkez toplumunun dini değerlerinin ve inanç yapısının zamanla dönüşüme uğramasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.2. Huaho'lar

Huaho'lar, kökeni çok tanrılı inanç sistemlerine dayanan ve şiirsel bir biçimde yapılan dua etme tarzına verilen addır.⁵¹¹

Çerkez sözlü geleneğinde, toplantılar, yemekler, düğünler ve törenlerde edebi konuşmalar yapılır. Bu konuşmalar “Huaho” olarak adlandırılır ve bir kişinin duygularını veya düşüncelerini dile getirmesidir. Xabze kurallarına göre “Huaho”, ibadetin bir parçasıdır ve Tanrı'ya yakarma amacı güden kutsal bir söylem olarak kabul edilir. Bu konuşmalarda, kişi aklına gelen her şeyi söylemez; düşünerek ve kutsal sözlerle ifade eder. Örnek olarak, yeni evlenen bir çift için yapılan dua, onların mutluluklarının devamını ve aileyle uyum içinde yaşamalarını dilemek amacıyla Tanrı'ya yöneltilen bir “Huaho” örneğidir.⁵¹²

“Huahualar”, melodik, söz ve dans içeren dinsel şarkılardır ve aynı zamanda bir tür ilahi olarak kabul edilir. Bu şarkılarla tanrılar yüceltilir ve çeşitli istekler dile getirilirdi. Pek çok tanrı onuruna söylenmiş huahualar olmakla birlikte, bunlardan bazıları günümüze mitolojiler aracılığıyla ulaşabilmiştir. Örneğin, Orman ve Avcılar Tanrısı Mezitha onuruna söylenen huahua, bu geleneksel yakarışlardan biridir.⁵¹³

Adını anıyoruz senin, Mezitha,
Bıyıkların kızıl alev,
Yakarılarımızda
Senin için kızıl içki (kan) akıtıyoruz
Cömertçe...
Sana yaraşır Al bir keçi kurban edildi,
Senin için Genç ve kısır bir kadın

⁵¹¹ Özkurt (2012). age, s. 119.

⁵¹² Serbes (2016) age, s. 56-57.

⁵¹³ Özсарay (2012). age, s. 103-104.

Önünde diz çökmüş bekliyor,
Ak elli, sen herşeyi bilen,
Güçlü, meşe uçlarını yere eğen,
Giysin, ak dağ keçisi derisinden,
Yatağına bir dev sığar
Gövden saf gümüşle kaplı
Boynuzlarına, saf gümüşten kılıf giydirilmiş,
Okun,
Sağlam kızılıçık ağacı özündendir...
Yayın, Ak ceviz ağacındandır.
Başını sallarsan ormanlar uğuldar,
Eyvah...
o anda vahşi hayvan,
Îninde titrer,
Şimdi söylediklerimiz,
Tümü ile Mezıtha içindir.

Yıldırım Tanrısı olarak inanılan Şıble için yapılan “Şıble vur” dansında söylenen huahua şu şekildedir:

Elle, Elle, evlerimizi yıkma,
Elle, Elle, yaşamlarımızı koru,
Elle, Elle, Thaşag ormanını yakma,
Elle, Elle, bize içecek saf su ver,
Elle, Elle, sen de iç bizim içkimizden
Elle, Elle, bize altı taş ver, harmanları dövmek için,
Elle, Elle, hepimiz senin için dans ediyoruz,
Elle, Elle, hepimiz Thaşeg ağacının etrafında dans ediyoruz (senin onuruna)

Hastalıklardan korunmak için söylenen Stav huahua'sında, Çerkez kabilelerinden Şapsığlar şu şekilde dua etmektedirler:

Stav, hükümdar,

Kendi üstünde hakimiyet kabul etmeyen,

Acele et, şifa!

Derman ol!

Çerkez kabilelerinden Kaberdeyleyler, Bereket Tanrısı olarak inandıkları Thağaleg için şu huahuayı okurlardı:

Ah, Tanrımız,

Thağaleg-mucize-işçisi,

Bırak başladığımız iç çoğalsın!

Ah, Tanrımız,

Bırak saban demirimiz başarsın,

İlk oluk ne şanslı, Bırak toprak ınsın,

İnsın ki iyi bir hasat versin,

Ah, Tha'mız bırak öyle olsun...

Çerkezler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu ilahileri söylemeye devam etmişlerdir. Ancak, önceki dönemlerde isteklerini aracı tanrı Thağaleg'e yönelten halk, İslamiyet sonrası doğrudan Allah'tan dilemeye başlamıştır. Bu değişimi şu şekilde görmek mümkündür:

Allah'ım!

Cennetin ve dünyanın yaratıcısı,

Sen her şeye kâdirsin!

Bu gün başlayan saban demiri...⁵¹⁴

Çerkezler, yaşamın her alanında (iş, evlilik, yolculuk, yeni bir eve yerleşme gibi) geleceğe dair dileklerini içeren edebi yakarışlar (huaholar) dile getirirlerdi. Özellikle ekin ekme zamanı, inanç ve umutla tanrıya şu şekilde seslenirlerdi.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Özsaray (2012). age, s. 104-105.

⁵¹⁵ Abu (2010). age, s. 59.

Çuabzem vulha facvijeu
Mecs ticsven avueu zyejexeçve
Yaçuxem yapcsexer qhuaptleu
Atleher qhuçveu
Pxhevacser çveçveu
Çuxer kvuereu
Seye qhuapem fedeu uicuacueu
Acue qhuapem fedeu uenteqhueu
Cshe paseu
Zi napvem tvu yiseu
Samer zikvuicstir qiquemicseu
Veguicim qhezhue kuah qyçveu
Hiyar xetleu
Qhebezhu mecs qitet, tyth

Sabanı onarıp
Ekin ekmeye gittiklerinde
Bakır boyunlu
Demir ayaklı öküzleri süratli
Sabanları seri olsun
Çerkeska eteği gibi
Rüzgârlar savursun
Okluk kuburu gibi ağır
Gününde
Kozalarda çiftler çiftler ürün olsun
Çalışan tığın arkasından
Bir demet saptan bir araba
Ürün olsun
Hayırlı, bol, bereketli
Ürünler ver tanrım⁵¹⁶

Veya harmana ilk adım attıklarında:

Cshavuiuer hevuats
Metecsericser xeueqheçv,
Mete myn myneu ueguac,
Uyhame hantsexer deviqh.

İyi başlangıçlar yapasın
Yüzlerce sepet kazanasın
Biner biner sepet pay edesin
Harmanın kürek kürek bol olsun

Yeni inşa edilen bir evin açılışında şu şekilde dua ederlerdi.

Uerde uinezheu
Unezh txhaqhueu
Yiçvirem qiryneu
Qyharem qiryheu

Bu kocaman ev
Mutluluk yuvası olsun
Giden bıraksın
Gelen getirsin

⁵¹⁶ Abu (2012). age, s. 60.

Hablemçvi mafeu

Bu mahalle için kutlu

Yitlesir yazimafeu

Bir yıl, bir gün olsun

Qhemin çvyaqhecvah

İçinde bin yıl yaşansın.⁵¹⁷

Yeni gelin eve geldiğinde iyi dileklerde bulunurlardı (huoholar):

Qizixeçviqhe uinaqhuemçve

İçinden çıktığı aileyi

Tledeqe mafeu

Hayırla terk etsin

Qizixeheqhe uinaqhuemçve

Geldiği aileye

Tlepe mafeu

Hayırla gelsin

Nebghire ueqhuileu

Talihli biri gibi

Xhiyar pitleu

Hayırlara vesile olsun

Namis pitleu

Namuslu bir şekilde

Tham bleghe zefemafe yecvix.

Tanrı hayırlı akrabalık versin.

Nart Destlanlarında geçen Huaholar:

Nart Mitolojisi “Savsırıko Üç Boynuzu Nasıl Dağıttı” anlatısında, Nart kahramanı Savsırıko, toplumun cesaret, dürüstlük ve adalet gibi değerlerini yüceltmek amacıyla bir şölen düzenler. Şölende, huaho yaparak misafirlerine iyi dileklerde bulunur ve Tanrı’ya yakarır. Şölen sırasında, üç boynuzu bu değerleri taşıyan kişilere armağan eder; her boynuzun içine ise üzüm ve üzümünden elde edilen şarap, yani sane, koyar. İlk boynuzu cesur bir oğula sahip olanlara, ikinci boynuzu ailesine onur kazandıracak bir kadını olanlara, üçüncü boynuzu ise konuksever bir kadını olanlara verir. Bu anlatı, huaho ile yapılan iyi dileklerde bulunma geleneğini ve toplumun erdemleri ödüllendirme anlayışını yansıtır. Huaho, Nart mitolojilerinde önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁸

Şebatniko, Nartların yaşlılıkla ilgili geleneklerini değiştiren önemli bir figürdür. Nartlar, güçsüz ve yaşlanmış olanları gelenek gereği Yaşlılar Tepesi’ne gönderip öbür dünyaya yolculuklarına çıkartırlardı. Ancak Şebatniko, çok sevdiği babası Şebatın’ı bu geleneği

⁵¹⁷ Abu (2012). age, s. 60-61.

⁵¹⁸ Hedeğel’e (2022). age, s. 67-68.

uygulayarak göndermek yerine, ona yardım etmeye karar verir. Babasına danışarak zorlu dönemlerin üstesinden gelirler. Elma ve armut gibi meyveleri yeniden yetiştirir, koyunların çoğalmasını sağlar ve tarlada darı yetiştirir. Bu olaylar, Şebatniko'nun babasına olan derin sevgisi ve onun bilgece öğütleriyle gerçekleşir. Şebatniko, babasının rehberliğini takip ederek Nartların sorunlarına çözüm bulur. Bir gün, Nartlar bu başarıları kutlamak için Şebatniko'ya minnettarlıklarını sunar. Şebatniko, bu başarıların kendisi yerine babası Şebatın'a ait olduğunu itiraf eder. Nartlar, Şebatniko'nun babasının öğütleri sayesinde büyük bir bolluk ve refah kazanmışlardır. Sonunda, Nartlar, yaşlıları Yaşlılar Tepesi'ne göndermek yerine onlardan öğüt almayı ve yaşamın zorluklarını birlikte aşmayı kabul ederler. Şebatniko'nun bu değerli katkısı, Nartlar tarafından huaho yapılmasıyla takdir edilir. Artık, yaşlıların bilgeliğinden faydalanarak toplumun sorunlarına çözüm bulmak, Nartların yeni geleneği haline gelir.⁵¹⁹

Faruk Ermemiş, Düzce'nin Köprübaşı Ömer Efendi (eski adıyla Haçemziye) Köyü'nde doğup büyüdüğü köy ile kan bağı bulunan, Maykop'taki Haçemziye Kaoce Köyü'nde yaşayanların kültürel benzerliklerini konu alan bir yazısında, "Haçemziye Günü" etkinliğine davet edildiğini aktarmaktadır. Bu etkinlikte, davetin başlangıcında yapılan konuşmanın geleneksel "huahou" olduğunu görmekteyiz.

Faruk Ermemiş'in yazısından huaho tarif ettiğini görmekteyiz.

*Maykop'ta Adıge sofralarında çok önemli bir gelenek vardır. Oda en yaşlı kişi sofraya başkan (Tha-mate-saygın kişi) yapılır. O ayağa kalkar, elindeki kadehle ilk konuşmayı yapar. Sofrada yer alan herkese söz verir. Söz verdiği kişi ile ilgili övücü ön bilgiler verir. Sonra sözü ona bırakır. O şahıs da ayağa kalkar, konuşmasını yapar.*⁵²⁰

Düzce Çerkezi olan Faruk Ermemiş'in konuşmasını burada huaho örneği olarak yazmak istiyoruz.

Cumhurbaşkanı Thakuşine Aslan, "Konuğumuz Türkiye'den Düzce'nin Haçemziye köyünden geldi. Birçoğunun tanıdığı bilim insanımız Mamış⁵²¹ Faruk, hem Haçemziyeliler hem de ülkem adına kendisine hoş geldiniz diyorum." diyerek sözü bana verdi. Ben de, "Sayın Cumhurbaşkanı, zati aliniz sadece Adıge Cumhuriyetinde yaşayan Adıgelerin değil, Türkiye'de ve dünyada yaşayan Adıgelerin da Cumhurbaşkanısınız. Gözümüz sizde, gönlümüz sizinle birlikte!"

⁵¹⁹ Hedeğel'e (2022). age, s. 97-98.

⁵²⁰ F. Ermemiş (2016). Düzce Maykop Adıge (Çerkes) Kültürünün Ortak Özellikleri," Yusuf Oğuzoğlu & Fatih Özçelik (Ed.), *Düzce'de Tarih, Kültür ve Sanat*, Gaye Kitabevi, Düzce, s. 158.

⁵²¹ Mamış: Faruk Ermemiş'in sülale adıdır.

Dünyada ilk defa Düzce Üniversitesi'nde Fen ve Edebiyat Fakültesinde 'Çerkez Dili ve Edebiyat Bölümü' açıldı. Adıge Devlet Üniversitesinden bir profesör ve iki doçent geldi. Adıge dilini öğretiyorlar. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Adıge dilinin yaşaması ve yaşatılması için bize verdiği bu imkândan dolayı şükran ve minnet duyuyoruz.

Buraya gelmeden önce, ziyaret etmem gereken çok önemli bir yer vardı. Köyüm olan Haçemziye'nin mezarlığına gittim. 150 yıl önce Kafkasya'da doğup, anavatanlarına ne zaman barış olur da döneriz diye, çok büyük bir özlemle beklerlerken dönmeden ölen dedelerimizin ve ninelerimizin size hasret dolu selamlarını getirdim.” deyince Cumhurbaşkanı çok duygulandı, gözleri yaşardı. Ben de çok duygulandım ve bir süre konuşamadım.⁵²²

İslamiyet'in etkisiyle Düzce'nin Haçemziye Köyü'ndeki Çerkezler arasında *huaho* geleneği zamanla unutulmuş ve sürdürülememiştir. Buna karşın, bu geleneğin Maykop'taki Haçemziye Kaoce Köyü'nde hâlâ yaşatılması, Düzce'deki unutulmuşluğunu net bir şekilde göstermektedir. Bu durum, geleneklerin yerel kültürel değişim ve dini etkiler nedeniyle kaybolduğunu, ancak kan bağı olan akrabalar arasında bu geleneklerin hala yaşatıldığını ortaya koymaktadır.

Buna karşın, Nart mitolojisinde geçen *huaho* uygulamasının, Maykop'taki akrabalar arasında hâlen devam ettirildiği görülmektedir. Ayrıca, Nart mitolojisinde geçen ve mutlu günlerin kutlandığı bir şölen olarak tanımlanan *sanehafa*⁵²³ geleneğinin, Maykop'ta devam ettiği vurgulanmaktadır. Maykop'ta, Haçemziye Köyü'nde düzenlenen “Haçemziye Günü”nün de *sanehafa* geleneğiyle ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir.

İslamiyet'in etkisiyle, Düzce'nin Haçemziye Köyü'nde yaşayan Çerkezler arasında *huaho* geleneğinin zamanla unutulduğu ve sürdürülemediği görüşü, yapılan gözlemler ve mevcut kaynaklar ışığında değerlendirilebilir. Bu süreç, dini dönüşümün kültürel pratikler üzerindeki etkisini ve geleneksel uygulamaların nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. *Huaho* gibi geleneklerin, İslam'ın yayılma süreciyle birlikte unutulmuş olması, Çerkezlerin dini inançlarının evrimini ve bunun toplumsal yaşantıya yansımaları gözler önüne sermektedir.

Nart Mitolojisinde Sanehafa karşılaştırması örneği:

⁵²² F. Ermemiş (2016). age, s. 158.

⁵²³ Mutlu günlerde düzenlenen şölen. Bkz. Hedeğel'e (2022). age, s.83.

Nartların Sane Şöleni

Oşhamafe'de, Mezitha, Amış, Thağelec, Sozreş, Lhepş ve Psatha, her yıl düzenlenen şölenlerde bir araya gelirlerdi. Thapelhiteler, her sene bir şölen düzenleyerek yeryüzünde yaşayan, güçlü, cesur ve güzel özelliklere sahip insanları onurlandırmak amacıyla bir kadeh sane içerlerdi. Bu gelenek, uzun yıllar boyunca devam etmişti. Thapelhiteler, kendilerine benzeyen Nart insanını kutlamak ve yeryüzündeki insanları memnun etmek için bu şölene katılırlardı.

Bir gün, Thapelhiteler'in düzenlediği şölenin thamatesi Psatha, söz alarak şunları söyledi:

“Yeryüzünde yaşayan insanlar adına kime bir kadeh sane içirelim? Kim, yeryüzündeki diğer insanlardan daha güçlü ve cesur?”

Sozreş cevap verdi: “Nartların thamatesi Nesren Jake.”

Mezitha ise, “Hayır, Kanc'ın oğlu Şevay'dan daha usta bir avcı yok Nart ülkesinde. O, sane içmeye en layık insandır,” dedi.

“Hayır, Gorgonij'dan daha fazla hak eden kimse yok Nartların içinde. O, Nartların vazgeçilmez domuz çobanıdır,” dedi Amış. “Bizim sanemizi içmek için en uygun olan da odur. Tarlaları ekmek için ondan fazla emek veren yok Nart ülkesinde,” dedi Thağelec.

“Hayır,” diyerek ayağa kalktı Lhepş. “O söylediğiniz bütün isimleri unutturacak biri dünyaya geldi Nart ülkesinde. Yedi kat yerin altına gömülü örsümü çıkardı, sonra daha derine gömdü. O bir çocuk, fakat o çocuk kadar güçlü biri Nart topraklarında dünyaya gelmedi.”

“Kimden bahsediyorsun?” diyerek hepsi birden sordu.

“Savsırıko onun adı. Odur bizim sanemizi içmek için en uygun olan,” dedi Lhepş. Bunun üzerine Psatha, Thapelhiteler'in sanesini Savsırıko'ya içirmeye karar verdi. Lhepş'i gönderip Savsırıko'yu getirdiler.

Psatha, sane kadehini aldı ve Savsırıko'ya şöyle dedi: “Bu, biz Tanrılar'ın içkisi. Her yıl Oşhamafe'de toplanıp şölen düzenliyoruz. Yeryüzünde yaşayan insanlar adına bir kişiyi davet ediyor ve ona bir kadeh sane içiriyoruz. Bizim sane içirdiğimiz kişi, yeryüzünde yaşayanların en cesur, en güçlü olanıdır. Sizin böyle bir içkiniz yok. Bu, Tanrılar'ın içkisi. Al, iç!” dedi ve kadehi Savsırıko'ya uzattı.

Savsırıko, içtiği sane ile çok hoşnut oldu, ona enerji ve mutluluk verdi.

“Seni bunun için getirmiştik, bir kadeh saneyi içtin, artık gidebilirsin,” dedi Psatha.

“Git, git ve söyle yeryüzünde yaşayanlara, Tanrılar’ın içkisinin olağanüstü tadını,” dedi Thağelec.

Savsırık kıpırdamadan durdu. İçtiği içki ona mutluluk, cesaret ve enerji vermişti, yeniden içmek istiyordu.

“Mümkünse bir kadeh daha içmek istiyorum,” diye rica etti Savsırık.

“Hayır, bizim yeryüzünde yaşayan birine bir kadehten fazla içirme geleneğimiz yok,” diyerek kabul etmedi Psatha. Savsırık’ı çok seven Lhepş dayanamayarak, “Bir kadeh daha vermemizin ne zararı olabilir? Yeryüzünde yaşayanlara Tanrılar’ın içkisinin tadını daha güzel anlatırız,” dedi.

“Bir kadeh daha içirin,” dedi Amış.

“Tamam, madem siz öyle istiyorsunuz, bir kadeh daha içsin. Fakat her zaman uyguladığımız geleneğimizi bozuyoruz. Biz herkese sadece bir kadeh içiriyorduk,” dedi Psatha.

“Gelenek uygun olandır,” dedi Mezıtha. Kalktı, elinde kadehiyle Tanrılar’ın sane fiçısının başına geçti.

Mezıtha, elindeki kadehe sane doldurdu. Savsırık yanına geldi. “Bu nedir? Dibi görünmüyor, üstü köpürüyor,” diye sordu Savsırık.

“Bu, Tanrılar’ın sanesinin bulunduğu fiçi,” dedi Mezıtha.

“Ne kadar ilginç,” dedi Savsırık.

“Asıl ilginç olan, o fiçinin dibinde bulunan sane tohumlarıdır. Onların tadı, yetişmesi... Bunların hepsi benim gücüm sayesinde oluyor,” dedi Thağelec. Bunu duyan Savsırık, sane fiçisine bakar gibi yaparak ona doğru yaklaştı ve fiçiyi kaptı:

“Bu içki, insanların da içkisi olmalı,” dedi ve sane fiçisini Oşhamafe’den yer yüzüne fırlattı. Tanrıların içki fiçisi, yeryüzüne düşer düşmez parçalandı ve içindeki sane Nart ülkesine yayıldı.

Sanenin içindeki tohumlar toprağa düştü ve asma fidanları yetişmeye başladı. Fidanlar büyüdü, gelişti ve salkım salkım üzüm verdi. Bu üzüm salkımlarını gören Nartlar, üzümleri Setenay Guaşe’ye götürdüler.

O sırada Savsırık, Setenay Guaşe’nin yanındaydı. “Bu yetişenlerle Tanrılar’ın içkisini yapıyorlar,” dedi. Setenay, üzümleri fiçiye doldurdu ve üzerine de abre mijöyü koydu.

Bir yıl sonra, fıçının içindeki üzümler içilecek kıvama geldi ve abre mijöyü⁵²⁴ üstünden atıldı. Fıçının içindeki beyaz saneyi içip keyiflendiler. İşte o zamandan itibaren Nartlar, sane yapmayı öğrendiler ve her yıl sane şerefine şölen yapma kararı aldılar.⁵²⁵

Düğün yemeğinin başlangıcında gerçekleştirilen huaho adlı konuşmada, evlenecek gençlere yönelik iyi dilekler ifade edilir. Huaho, tebrik ve dua anlamına gelir ve bu konuşmanın amacı, insanları onurlandırmaktır. Thamade sırasında ise huaho adlı tebrik ve dua ritüeli uygulanır. Huaho yapan kişiye ev sahibi hanım tarafından bje içinde maksime ikram edilir. İslamiyet'in kabulünden sonra, maksime yerine şerbet ikramı yapılmaya başlanmıştır.⁵²⁶ Düzce Çerkezleride düğünlerde boza ikramı yapmaktadır.

Çerkez Nart mitolojisindeki Maksime içme geleneği ile Düzce Çerkezleri'nin düğünlerde boza ikramı arasında güçlü bir paralellik bulunmaktadır. Her iki gelenek de, toplumsal birlikteliği kutlamak, dayanışmayı pekiştirmek ve kültürel mirası yaşatmak amacıyla yapılan içki ikramlarını içerir. Bu benzerlik, Çerkez kültürünün geçmişten günümüze uzanan ritüellerinin ve halkın geleneksel değerlerinin nasıl devam ettiğini ve zamanla nasıl modern toplum yapısına uyum sağladığını gösterir.

2.3. Hıdırellez / Paskalya Bayramı

Halk arasında Hızır ve İlyas isimlerinin aldığı şekilden türeyen Hıdrellez, İslam öncesi eski Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu'nun yaz bayramlarına dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Hızır ya da Hızır ve İlyas figürleri etrafında dini bir içerik kazanmış olan bu halk bayramı, özellikle Anadolu, Balkanlar, Kırım, Irak ve Suriye gibi Batı Türkleri arasında kutlanmaktadır. Bugün Gregoryen takvimine göre 6 Mayıs'ta (eski Jülyen takvimine göre 23 Nisan) gerçekleşen bu kutlama, baharın gelişi ve doğanın canlanması sembolü olarak önemini korumaktadır.⁵²⁷

İnsanlar, mutluluk getiren her türlü değişimi törenlerle kutlama eğilimindedir. Doğanın yeniden canlanması ve bununla bağlantılı olarak hayvansal ve bitkisel bereketin sağlanması, Türk kültüründe Hıdrellez gibi çeşitli ritüellerle ifade bulur. Aslında Hıdrellez, insanın kendi yaşamının huzur ve mutlulukla devam etmesi için uygun koşulların yeniden oluşmasını kutladığı bir törendir. Bu bayramda yaşlılar yeni bir yıla erişmenin mutluluğunu yaşarken, yetişkinler geçimleri için gerekli olan hayvansal ve bitkisel bolluğa kavuşmayı ümit eder, gençler ve çocuklar ise eğlencenin keyfini çıkarır. Hızır ve İlyas etrafında şekillenen efsaneler

⁵²⁴ Abre taşı, çok büyük ve ağır mitolojik taş. Bkz. Hedeğel'e (2022). fge, s. 135.

⁵²⁵ Hedeğel'e (2022). age, s. 81-82-83.

⁵²⁶ Kaya (2015). age, s. 159.

⁵²⁷ A. Y. Ocak (1998). "Hıdrellez," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.17, s. 313.

sayesinde Hıdırellez, sosyokültürel bir sembol haline gelmiş; dileklerin kabulü amacıyla sihirli-dini bir zemin yaratılarak eski Türk inanç ve ritüellerine İslami bir boyut katılmıştır.⁵²⁸

Eski Çerkezler, Hristiyanlardan öğrendikleri Paskalya Bayramı'nı da kutlardı. Yılbaşı, Miladi takvime göre aynı güne denk gelir ve büyük bir coşku içinde kutlanırdı. Paskalya ise, Mart ayındaki oruç sürecinin ardından büyük bir festivalle başlar; kurbanlar kesilir, zengin sofralar kurulur ve türlü eğlenceler düzenlenirdi.⁵²⁹

Paskalya, İbranice “geçiş” anlamına gelen “pesah” ve Yunanca “paskhalia” kelimelerinden türetilmiştir ve Hristiyanlığın erken dönemlerinde Yahudi Pesah Bayramı ile eş zamanlı kutlanırdı. Başlangıçta İsa'nın her Pazar dirilişini anan Hristiyanlar, kilise teşkilatının kurulmasıyla birlikte özel bir Paskalya günü belirlemiştir. Hristiyanlıkta İsa'nın ölümden dirilişini anmak amacıyla kutlanan bu bayram, özellikle Doğu Kilisesi için önemlidir ve her insanın hayatında merkezi bir rol oynadığı kabul edilir. Ortodoks ve Katolik Paskalyalarının tarihleri farklılık gösterir.⁵³⁰ Paskalya Günü, 21 Mart ile 25 Nisan arasındaki bir tarihe denk gelir. Batı ve Doğu Kiliseleri, farklı takvim sistemleri kullandıkları için Paskalya'yı farklı tarihlerde kutlamaktadırlar.⁵³¹

Paskalya Günü'ne özgü bir gelenek olarak, evlerde boyalı “Paskalya Yumurtası” haşlanır.⁵³²

Düzce Çerkezleri'nin Hıdırellez günü kutlamalarına başlamadan önce geleneksel olarak yumurtalarını soğan kabukları ile kaynatıp kırmızıya boyadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, Sarayyeri Mahallesi'nde toplanan köylülerin Melen Kırında çeşitli oyunlar oynayarak eğlendiklerini belirtmiştir. Gençlerin salıncaklar kurarak sırayla sallandıkları, toplar oynadıkları ve koca çınar ağaçlarının gölgesinde vakit geçirdikleri aktarılmıştır. Bunun yanı sıra, mızık ve akordeon eşliğinde müzik çalarak birlikte oyunlar oynandığı ve yiyeceklerin paylaşıldığı da ifade edilmiştir.⁵³³

Düzce Çerkezleri'nin Hıdırellez günü kutlamalarındaki bazı gelenekler, Hristiyanlıkta kutlanan Paskalya Bayramı'ndan izler taşımaktadır. Hıdırellez günü, özellikle yumurtaların soğan kabuklarıyla kaynatılıp kırmızıya boyanması, Paskalya Bayramı'ndaki benzer bir uygulamanın izlerini taşır. Paskalya Bayramı, Hristiyan inancında dirilişin ve yeniden doğuşun

⁵²⁸ Artun (2011). age, s. 277.

⁵²⁹ Özsaray (2012). age, s.109.

⁵³⁰ A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). age, s. 349.

⁵³¹ Adam (2015). age, s. 172.

⁵³² A. Küçük, G. Tümer, & M.A. Küçük (2017). age, s. 350.

⁵³³ K. K. 33.

simgesidir ve bu bayramda yumurtaların boyanması, hayatın yeniden başlamasını ve bereketin simgesi olarak kabul edilir. Hıdırellez kutlamalarında ise, benzer şekilde, yumurtaların boyanması ve ateş üzerinden atlanarak manevi arınma sağlanması, eski inançların ve geleneklerin izlerini taşır.

Bu geleneklerin zaman içinde bir araya gelerek Hıdırellez kutlamasında devam etmesi, Hristiyanlık ve Çerkez halkının kültürel birleşiminin bir göstergesidir. Hıdırellez ve Paskalya arasındaki bu benzerlikler, her iki kutlamanın da doğanın uyanışı ve hayatın yenilenmesiyle ilgili derin bir anlam taşıdığını gösterir. Bu bağlamda, Paskalya Bayramı'nda yer alan ritüellerin, Hıdırellez günü kutlamalarına dahil olduğu ve zamanla bu kutlamaların birbiriyle örtüştüğü söylenebilir.

Düzce Adıge (Çerkes) Kültür Derneği, her yıl Mayıs ayının ilk haftasında baharı karşılamak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Bu bağlamda, 7 Mayıs 2023 tarihinde katıldığım etkinlikte geleneksel müzik aletleri olan mızıkalar çalınmış, çocuklar tarafından leperüj dans gösterisi sunulmuş, sıcak boza ve haluj gibi geleneksel yiyeceklerin ikram edildiği stantlar kurulmuştur. Ancak, eskiden yapılan yumurta boyama geleneğine bu etkinlikte rastlanmamıştır. Etkinlik, günün sonunda gerçekleştirilen zexes ile sonlandırılmıştır.

SONUÇ

Düzce'deki Çerkez halkının iskânı ve bu süreçte şekillenen halk inanışlarının dinler tarihi bağlamında incelenmesini hedeflemiştir. Çerkezlerin Düzce'ye yerleşmesi, sadece bir göç hareketi olarak değil, aynı zamanda bölgenin dini ve kültürel yapısının zenginleşmesine katkıda bulunan önemli bir tarihsel olay olarak değerlendirilmektedir.

Dinler tarihinin deskriptif yöntemi kullanılarak, Çerkezlerin inanç ve ritüelleri betimsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, Çerkez halkının Düzce'ye göçü sonrasında kendi dini ve kültürel kimliklerini koruma çabalarının, kapalı bir toplum yapısı içinde özgün bir inanç sistemi oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Çerkezlerin halk inanışları, özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş ritüelleri çerçevesinde yoğunlaşmış ve bu ritüeller, kapalı bir toplum yapısı içerisinde, diğer kültürlerden etkilenmeden büyük ölçüde korunmuştur. Bu bağlamda, Çerkezlerin dinî pratikleri ve halk inanışları, dinler tarihi açısından hem kendi köklerinden beslenen hem de bu kapalı yapı içinde şekillenen zengin bir yapıya sahiptir.

Değişen dünya koşulları, pek çok gelenek ve göreneğin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ancak, Çerkez halkı, tarih boyunca karşılaştıkları zorluklara rağmen, bu zengin kültürel mirası koruma ve yaşatma iradesi göstermiştir. Kapalı bir toplum yapısına sahip olan Çerkezler, diğer milletlerin halk inanışlarından olabildiğince etkilenmemiş, kendi inanç ve geleneklerini büyük ölçüde korumayı başarmışlardır.

Araştırma, Çerkez halk inanışlarının, dinler tarihine ve bölgedeki kültürel mirasa olan katkılarını teorik ve pratik açıdan ele almıştır. Teorik olarak, bu çalışma, Çerkezlerin inanç sistemlerinin dinler tarihi içindeki yerini ve önemini vurgularken, pratik olarak ise bu inançların Düzce bölgesindeki kültürel çeşitliliğin anlaşılmasına yönelik önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca, bu tez, Çerkezlerin halk inanışlarının modern dünyadaki yerini ve günümüzdeki dönüşüm süreçlerini anlamak için de bir temel oluşturmuştur.

Bununla birlikte, araştırmanın sınırlı bir katılımcı grubu ve belirli bir zaman dilimiyle yapılmış olması, bulguların genelleştirilmesi konusunda bazı kısıtlamalar ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda, daha geniş katılımcı gruplarıyla yapılacak araştırmalar, Çerkez halk inanışlarının daha kapsamlı bir analizini sunabilir ve bu inançların günümüz koşullarındaki evrimini derinlemesine inceleyebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Düzce'deki Çerkez halkının dinler tarihi ve halk inanışları açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Çerkezlerin bu bölgeye iskânı ve burada geliştirdikleri inanç sistemleri, hem kendi kültürel kimliklerinin korunması hem de bölgenin

çok kültürlü yapısının anlaşılmasına yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda, tez, bölgesel kültürel mirasın korunması ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından da değerli bulgular içermektedir.

KAYNAKÇA

- Abu, Ş.** (2010). *Çerkes Folkloru* (Çev.) Adnan Cankılıç, Nart Yayınları, İstanbul.
- Adam, B.** (2015). Din Hakkında Genel Bilgiler, Baki Adam (Ed.), *Dinler Tarihine Giriş El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara, s. 35-51.
- Akan, M.** (2023). “Nicolaas Witsen’in ‘Noord en Oost Tartarye’ İsimli Eseri ve Çerkesya Notlarının Değerlendirilmesi.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVIII - 2, 347-370.
- Albayrak, K.** (2018). Kuzey Kafkasya, İsrail ve Uzunyayla Çerkesleri Üzerine Kültürel Bir Karşılaştırma. *1. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu*, Kayseri, Türkiye, 517-538.
- Alpargu, M.** (2019). Nogaylarda Düğün Gelenekleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, 4(1), 60-67.
- Araz, R.** (1995). *Harput'ta, Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Artun, E.** (2011). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Aslan, E.** (2014). Karapapak-Terekeme Türklerinde Doğa Olayları İle İlgili Halk İnançları ve Mitolojik Boyutu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı II), 37-40.
- Avagyan, A.** (2004). *Çerkesler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Avcıoğlu, G. Ş.** (2013). Türkiye’de Yaşayan Kafkas Toplulukların Sosyo-Kültürel Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 55-66.
- Bağ, Y.** (1997). *Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tanrı*. İstanbul: Ceylan Matbaacılık.
- Bağ, Y.** (2001). *Çerkeslerin Dünyü Bugünü*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- Baj, J.** (1995). *Çerkesler*. İstanbul: Ayyıldız Yayınları.
- Baş, M.** (2012). Gök Türkler, Orhun Abideleri ve Gök Türklerin Dini. İstanbul: *Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Kültür Yayını*.
- Baş, M.** (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk Dini Tarihinde Dağlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 925-930.
- Baş, M.** (2018). *Tirebolu Çevresinde Yerleşik Halk İnanışları*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2(2), 28-44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayat Evrakı (BOA, A.}MKT.UM.). Dosya/Gömlek No 405/40.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemî, Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), Dosya/Gömlek No 195/64.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî, Kalemî Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.). Dosya/Gömlek No 305/65

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî, Kalemî Umum Vilayat Evrakı (BOA, A.MKT.UM.). Dosya/ Gömlek No 451/ 93.

Başer, A. E. (2002). *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*. İstanbul: Fecr Yayınları.

Berzeg, N. (1996). *Çerkes Sürgünü (Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleriyle)*. Ankara: Takav Yayıncılık.

Bilge, S. M. (2020). “Çerkezler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, s. 287-290.

Boratav, P. N. (1994). *100 Soruda Türk Folklorü: İnanışlar, Töre ve Törelere, Oyunlar*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boz, E. (2024). *Söylemsel Bir Kimlik İnşası: Çerkesler*. Ankara: Heretik Basın Yayın.

Çam, Y. (2002). Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 265-282.

Çelik Kan, A. (2019). *Hatay/Reyhanlı Çerkeslerinde Halkbilimi Unsurları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Çetinkaya, H. (2004). Karapapak Türklerinde Halk İnanışları. *Karadeniz Araştırmaları*, 2, 49-72.

Çiftçi, Ö. (2015). *Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Çinpolat, S. (2009). *Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamalarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 84-85.

Daşdemir Çevik, H. (2022). *Kayseri Uzunyayla Çerkezlerinde Ölüm İnanç ve Uygulamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Değirmenci, H.** (2011). *Çerkes Toplumunda Evlilik Pratikleri: Uzunyayla Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dubrovin, F. N.** (2017). *Çerkesler*. (Çev.) H. Eren & V. Tümer, Kafdav Yayıncılık, Ankara.
- Dumanış, A.** (2004). *Çerkes Kültürü Üzerine Etüd*. Kayseri Kafkas Derneği Yayını, Kayseri.
- Dumézil, G.** (2000). *Kafkas Halkları Mitolojisi*. (Çev.) Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Dumézil, G.** (2006). *Mit ve Destan I Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*. (Çev.) Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Düzce Belediyesi.** (n.d.). *Düzce Tarihi*. Erişim adresi: <https://duzce.bel.tr/10-duzce-tarihi>
- Eliade, M.** (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (Çev.) M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.
- [Eliade, M. \(2001\). *Mitlerin Özellikleri* \(Çev. \) Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul.](#)
- Eliade, M.** (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev.) Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Emiroğlu, K. & Aydın, S.** (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eriş, M.** (2017). *81 İlde kültür ve Şehir Düzce*. Ankara: Düzce Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ermemiş, F.** (2016). Düzce Maykop Adıge (Çerkes) Kültürünün Ortak Özellikleri. Yusuf Oğuzoğlu & Fatih Özçelik (Ed.), *Düzce’de Tarih, Kültür ve Sanat*, Gaye Kitabevi, Düzce, 515-535.
- Eroğlu, A. H.** (2017). Halk İnanışlarına Giriş, Durmuş Arık & Ahmet Hikmet Eroğlu (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 20-39.
- Ersoy, H. & Kamacı, A.** (1994). *Çerkes Tarihi*. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Freud, S.** (2014). *Totem ve Tabu*. (Çev.) Cenap Karakaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Gergin, E.** (2016). *Haçış Hikâyeleri*. Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.
- Gözaydın, N.** (1987). “Dağıstan, İran ve Türkiye’de Yağmur Duasında Bazı Ortak Motifler Üzerine.” *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt: Gelenek, Görenek ve İnançlar*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Güngör, H.** (1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Gürkan, S. L.** (2010). “Sünnet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.38, s. 155-157.

Güsar, V. (1977). *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*. İstanbul: Kafkas Kültür Derneği Yayınları.

Hedeğel'e, A. (2022). *Çerkes Mitolojisi Nartlar*. (Çev.) Huşt Emel Bezek, Papirüs Yayınları, İstanbul.

Hotko, S. (2015). *Çerkeslerin (Adıgelerin) Tarihi* (Çev.) Orhan Uravelli, Arpa Yayıncılık, İstanbul.

<https://www.infocherkessia.com/tr/haberler//cerkes-ulusunun-bayragi-uzerine>

Huvaj, F. (2003). *İslam Dini ve Adıge Gelenekleri Çerçevesinde Cenaze Hizmetleri*. Ankara: Adıge Yayınları.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A. (1987) *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. Ankara: TTK Basım Evi.

İnan, A. (1991). *Makaleler ve incelemeler (C. II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Jineps Gazetesi. (2006). “Ziwawa Abazaca Yağmur Duası.” *Jineps Gazetesi*.
<https://jinepsgazetesi.com/2006/04/ziwawa-abazaca-yagmur-duasi/>.

Kabataş, F. (2006). *Rize ve Çevresindeki Yaygın Halk İnançları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Kalafat, Y. (1995). Türkmenistan Halk Sufizmine Dair Notlar -II-. *Millî Folklor*, 27, 17-19.

Kalafat, Y. (1997a). Anadolu Türk Halk Sufizminde Çerkezler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 109, 9-28.

Kalafat, Y. (1997b). Vatan-İran-Turan ve Caferi Türk Halk İnançları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 108, 33-100.

Kalafat, Y. (1999). *Karapapak Türklerinde Halk İnançları*. Türk Kültürü, 431, 160-164.

Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalafat, Y. (2012). *Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalaycı, İ. (2015). *Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)*. *Avrasya Etüdleri*, 47/2015-1, 71-111.

Kanat, H. (2019). *Adıge Kültüründe Şifacılık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

- Karaca, Y.** (2006). *Karaçay Türklerinde Dini Hayat (Başhüyük Kasabası Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 32.
- Karataş, Ö.** (2012). *Çerkeslerin Savaş-Uzunyayla'ya İskanları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, A.** (2011). *Türkiye’de Çerkesler Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Y.** (2015). *Çerkesler I: Tarih-Mitoloji-Gelenek*. İstanbul: Dahi Yayıncılık.
- Koçkar, M. T. & Koçkar, A. A.** (2019). Orta Avrupa’dan Anadolu’ya Bir Çalgının Yeni Kimliği: Çerkes Mızıkası. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(3), 440-469.
- Kurban, V., Fedakar, P., Uçkun, R., Beşikçi S. Ö., Kureş, M. N., Çümen, N., & Gül, B.** (2020). *Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler*. İzmir: İktisad Yayın Evi.
- Kutal, G.** (2021). *Düzce İlinde Nüfusun Değişimi: Sosyokültürel ve Mekansal Analiz (1927-2018)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kutsal Kitap.** (2018). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Küçük, A. & Tümer, G. & Küçük, M. A.** (2017). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, A.** (1989). *Alkarısı*. TDV İslâm Ansiklopedisi, c.2, s. 469.
- Madiyarova, S.** (2023). *Karakalpak Türkleri Halk Kültürü Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Metin, T.** (2020). “Düzce”, *TDV Ansiklopedisi*, c.1, s. 354-357.
- Mijayev, M. & Pashtova, M. (2018). *Çerkes Mitolojisi Ansiklopedisi*. (Çev.) Erdoğan Boz, Metropol Yayınları, Ankara, s.22.
- Ocak, A. Y.** (1998). “Hıdrellez” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.17, s. 313-315.
- Okiç, M. T.** (1975). Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 17-78.
- Oymak, İ.** (2001). Eski Türk İnançlarından Ağaç Kültürünün Malatya’daki İzleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 55-74.

Oymak, İ. (2010). Anadolu’da Su Kültünün İzleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 35-55.

Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öz Çelikbaş, E. (2018). *Türk Sanatında Mistik Semboller* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,

Özbay, E. (2007). *Türkmenistan Anadolu’ya (Örf-Adet ve Halk İnançları)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Özçelik, F. (2013). *Cumhuriyet Döneminde Düzce (1946-1960)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Özel, A. (2004). “Mevlid” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 475-479.

Özkiraz, A. & Çetin, M. (2015). 1864 Çerkez Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkez İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu. *Tesam Akademi Dergisi*, 11-13.

Özkurt, D. (2018). Uzunyayla Çerkeslerindeki *Ceug* Kavramına Oyun ve Karnaval Literatüründen Bakmak. *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 181-204.

Özkurt, D. (2016). *Uzunyayla Çerkeslerinde Ritüel Oyun ve Karnaval*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özsaray, M. (2012). *Çerkeslerin İslamlaşması*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özsoy, N. (2016). Çerkes ve Abazaların Düzce’de İskanı ve Kurulan Yeni Yerleşimler, Yusuf Oğuzoğlu & Fatih Özçelik (Ed.), *Düzce’de Tarih, Kültür ve Sanat*, Gaye Kitabevi, Düzce, s. 172-387.

Papşu, M. (2013). Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya. *Atlas Tarih*, 24, 8-20.

Sarebiy, M. (2016). *Çerkesler ve Gelenekleri*. (Çev.) Yemuz Bayazıt, Kalkan Matbaacılık, İstanbul.

Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi*, (Çev.). Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Selçuk, A. (2008). *Tahtacılar*. İstanbul: Kültür Yayıncılık.

- Selçuk, B.** (2022). *Çerkes ve Yunan Mitolojileri Üzerine Tematik Okumalar*. Antalya: Hestia Kitap.
- Serbes, N.** (2018). *Benim Yolum Xabze*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sevinç, M.** (2019). *Alaçam Çerkes Halk Kültürü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Stace, W. T.** (2004). *Mistisizm ve Felsefe* (Çev.) Abdüllatif Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Sütçü, Ç. & Zengin, H.** (2022). Çerkezler, İlhan Genç (Ed.), *Geleneksel Düzce Kültürü ve Halk Bilimi*, Düzce Üniversitesi Yayınları, Düzce, s. 218-292.
- Tatar, Y.** (2003). *Düzce İl Gelişme Planı: Çevre ve Mekansal Gelişme Sektörü Raporu*. Düzce İl Özel İdaresi.
- Tavkul, U.** (1996). *Karaçay-Malkar Sosyo-Kültürel Yapısının Etnik Kökenleri ve Kültürleşme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tavkul, U.** (2001). Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11, 166-190.
- Tavkul, U.** (2016). Karaçay-Malkar Panteonunda Tabiat Tanrıları ve Ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 9(17), 217-242.
- Temizkan, A.** (2005). *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tunç, S.** (2018). Kültür, Bilgi ve Toplum. Ali Ergur & Emre Gökalp (Ed.), *Kültür Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 104-121.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (n.d.). *Düzce Coğrafyası*. Erişim adresi: <https://düzce.ktb.gov.tr/TR-70705/cografya.html>
- Yağcı, Z. G.** (2016). Kuzey Kafkasya'nın Uluslararası Lideri: Sefer Zaniko. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (76), 59-85.
- Yalçınalp, E.** (2013). Kemal Karpat: "Kafkasya Göçleri Anadolu'yu Hızla İslamlaştırdı" *Atlas Tarih*, 24, 70-77.
- Yıldız, M.** (2021). Türkiye'deki Çerkesler ve Kaybolmakta Olan Dilleri: Ertuğrul Mahallesi Örneği. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 25-43.

Yücel, H. (2023). Çerkeslerde Düğün Adetleri ve Müzik Ritüelleri: Düzce Merkez Bataklıçiftlik Köyü Örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 9(35), 40-66.

